

Regionalizm kujawsko-pomorski – problemy teorii i praktyki

Andrzej
Potoczek
Marek
Szuszman

Monografie
Akademii
Jagiellońskiej

JAGIELLOŃSKI
INSTYTUT WYDAWNICZY

Regionalizm kujawsko-pomorski

– problemy teorii i praktyki

Monografie
Akademii
Jagiellońskiej

Rada programowa serii:

przewodniczący: prof. AJ dr hab. Grzegorz Górski (Akademia Jagiellońska, Toruń, Polska)

prof. Ivana Butoracová Šindleriová PhD (University of St. Cyril and Methodius, Trnava, Slovakia)

prof. dr hab. Krzysztof Górski (Jet Propulsion Laboratory NASA, Pasadena, CA, USA)

prof. RN dr Josef Navratil PhD (University of South Bohemia, České Budějovice, Czech Republic)

ks. prof. dr hab. Ireneusz Werbiński (Akademia Jagiellońska, Toruń, Polska)

prof. AJ dr hab. Krystyna Żuchelkowska (Akademia Jagiellońska, Toruń, Polska)

Regionalizm kujawsko-pomorski – problemy teorii i praktyki

Andrzej
Potoczek
Marek
Szuszman

Monografie
Akademii
Jagiellońskiej

Toruń 2023

JAGIELLOŃSKI
INSTYTUT WYDAWNICZY

Recenzenci:

prof. dr hab. Grzegorz Górski, ks. prof. dr hab. Ireneusz Werbiński

Redaktor prowadzący:

Beata Króliczak-Zajko

Korekta:

Joanna Kotowicz

Opracowanie graficzne serii:

Beata Króliczak-Zajko

Projekt okładki:

Beata Króliczak-Zajko

Skład:

Iwona Banasiak

Copyright by © Jagielloński Instytut Wydawniczy & Andrzej Potoczek, Marek Szuszman

Toruń 2023

Jagielloński Instytut Wydawniczy

ul. Szosa Bydgoska 50

87-100 Toruń

ISBN 978-83-67201-40-7

Druk: Machina Druku, www.machinadruku.pl

Samorząd Województwa
Kujawsko-Pomorskiego

Urząd Marszałkowski
Województwa
Kujawsko-Pomorskiego
w Toruniu

Dofinansowano z budżetu
Samorządu Województwa
Kujawsko-Pomorskiego

Spis treści

Wstęp	9
I. Społeczny wymiar rozwoju układu terytorialnego – zagadnienia teorii i praktyki	15
1. Społeczne aspekty funkcjonowania samorządu terytorialnego	17
2. Społeczno-organizacyjny wymiar procesu rozwoju lokalnego i regionalnego	21
3. Aktywizacja środowisk lokalnych i regionalnych na rzecz rozwoju	24
4. Obywatelski kontekst polityki publicznej	29
5. Regionalizm w perspektywie rozwoju układu terytorialnego	34
II. Społeczny kontekst zarządzania rozwojem jednostki terytorialnej ...	41
1. Środowisko społeczne jako kreator rozwoju lokalnego i regionalnego w wymiarze terytorialnym	43
2. Aktywizacja środowisk lokalnych i regionalnych na rzecz współuczestnictwa w procesie zarządzania rozwojem	45
3. Zarządzanie rozwojem i jego społeczne uwarunkowania	49
4. Społeczny kontekst zarządzania rozwojem lokalnym i regionalnym – doświadczenia kujawsko-pomorskie	61
5. Regionalizm, społeczność lokalna i kapitał społeczny	65
III. Współczesny regionalizm w procesie rozwoju układu terytorialnego	71
1. Samorząd terytorialny – aspekty regionalistyczne i kulturowe	73
2. Współczesny regionalizm – perspektywa społeczna	81
3. Modernizacja jako jeden z kierunków rozwoju regionalnego w perspektywie 2030+	84

4. Założenia idei modernizacji regionu kujawsko-pomorskiego	89
5. Tożsamość i integracja regionalna ważnymi wartościami i czynnikami rozwoju regionalnego	96
IV. Społeczne i historyczno-kulturowe uwarunkowania rozwoju lokalnego i regionalnego	103
1. Terytorialny system społeczny w procesie rozwoju	105
2. Fundacja Piękniejszego Świata w Skłudzewie jako ośrodek aktywności społecznej – doświadczenia i perspektywy	115
V. Edukacja regionalna	119
1. Założenia edukacji regionalnej	121
VI. Problemy współczesnego regionalizmu w kontekście organizowania ruchu regionalistycznego w województwie kujawsko-pomorskim	135
1. Niektóre aspekty współczesnego regionalizmu – perspektywa województwa kujawsko-pomorskiego	137
2. Ruch regionalistyczny i Kongres Regionalistów Kujawsko-Pomorskich	139
3. Kształtowanie się ruchu regionalistycznego w województwie kujawsko-pomorskim – wymiar środowiskowy	141
VII. Dziedzictwo historyczno-kulturowe jako czynnik rozwoju układu terytorialnego	167
1. Społeczny kontekst rozwoju jednostki terytorialnej	169
2. Społeczno-kulturowy wymiar zarządzania rozwojem jednostki terytorialnej	181
3. Kulturowe aspekty funkcjonowania jednostki terytorialnej	187
4. Elementy dziedzictwa historyczno-kulturowego jako endogeniczny potencjał rozwoju	192
5. Społeczno-kulturowe przesłanki rozwoju	200

VIII. Zaufanie społeczne w procesie zarządzania rozwojem lokalnym	207
1. Wspólnota lokalna w procesie rozwoju	209
2. Podstawowe cele i metody rozwoju społeczności lokalnych	211
3. Zaufanie społeczne w procesie rozwoju lokalnego	215
4. Potrzeba badań nad kształtowaniem się oraz wpływem zaufania społecznego na proces realizacji polityk lokalnych	220
IX. Organizacje pozarządowe w procesie zarządzania rozwojem jednostki terytorialnej	223
1. Kreowanie aktywności społecznej	225
2. Uczestnictwo organizacji pozarządowych w aktywizacji społeczności terytorialnej	227
3. Organizacje pozarządowe w procesie zarządzania rozwojem – doświadczenia kujawsko-pomorskie	231
X. Bezpieczeństwo lokalne w perspektywie współczesnego regionalizmu	235
1. Bezpieczeństwo w kontekście procesu rozwoju społeczności lokalnych	237
Zakończenie	243
Bibliografia	249

Wstęp

Współczesny regionalizm ulega systematycznym przemianom pod wpływem czynników mających swoje źródło w sferze teorii oraz praktyki. Jest też w istotnej mierze związany z prawno-organizacyjnymi oraz społeczno-ekonomicznymi aspektami funkcjonowania samorządu terytorialnego na wszystkich poziomach jego aktywności. Konieczne jest podkreślenie społecznych funkcji i uwarunkowań działalności wspólnot samorządowych, co jednoznacznie kieruje nas w stronę specyfiki poszczególnych środowisk lokalnych i regionalnych oraz ich aktywności na rzecz rozwoju społeczno-gospodarczego jednostki terytorialnej. Odnosząc się do problematyki rozwoju lokalnego i regionalnego, niezbędne jest zwrócenie uwagi na potencjały mające znaczenie dla efektywności podejmowanych działań. Wśród nich istotne miejsce zajmuje grupa potencjałów endogenicznych związanych z zasobami dziedzictwa historyczno-kulturowego, które wspomagają budowanie identyfikacji i tożsamości terytorialnej danego obszaru. Istotne zatem staje się zbudowanie warunków dla rozwoju aktywności w tym zakresie, między innymi poprzez tworzenie i wspieranie rozwoju ruchu regionalistycznego. Punktem odniesienia będzie tu szeroko pojmowany aspekt społecznych uwarunkowań funkcjonowania samorządu, wynikającymi stąd konsekwencjami dla kształtowania aktywności oraz formułowania form i metod działania społeczności lokalnych i regionalnych. Konieczne jest tu odniesienie do aspektów terytorialnych, przestrzennych, kulturowych, ekonomiczno-gospodarczych oraz prawno-ustrojowych. Trzeba też uwzględnić uwarunkowania o charakterze wewnętrznym i zewnętrznym.

Współczesny samorząd terytorialny prowadzi politykę rozwoju, rozumianą jako zespół wzajemnie powiązanych działań podejmowanych i realizowanych w celu zapewnienia trwałego i zrównoważonego rozwoju danego obszaru, spójności społeczno-gospodarczej, terytorialnej i przestrzennej, podnoszenia konkurencyjności gospodarki oraz tworzenia nowych miejsc pracy w skali regionalnej lub lokalnej. Wszystko to w ramach obowiązujących reguł oraz koncepcji teoretycznych, jak i doświadczeń płynących

z praktyki działań. Wszelkie formy aktywności oraz inicjatywy podejmowane na rzecz rozwoju muszą uwzględniać istniejące uwarunkowania, zwłaszcza odnoszące się do procesu zarządzania rozwojem jednostki terytorialnej, dzięki czemu samorząd terytorialny stymuluje zdolność społeczności lokalnej, do kreowania i współzrządzenia zasadniczą częścią spraw publicznych na własną odpowiedzialność i dla dobra wspólnego. Tak więc samorząd to prawo i zdolność społeczności lokalnej do wielokierunkowych działań w zakresie kierowania własnymi sprawami, co jest związane z określonym poziomem świadomości obywatelskiej, zaangażowaniem w sprawy lokalne oraz poczuciem przynależności do wspólnoty, co wydaje się niezbędne dla podejmowania właściwych decyzji. Istotną rolę w tym zakresie odgrywają ludzie zaangażowani w szeroko pojmowany proces rozwoju układu terytorialnego dzięki oparciu swej aktywności na elementach dziedzictwa historyczno-kulturowego i zaangażowania w wykorzystywanie potencjału endogenicznego, jakim jest tradycja i związane z nią wartości. Dotykamy zatem kwestii regionalizmu, którego współcześnie pojęcie odnosi się zarówno do stanu świadomości społecznej, jaka dominuje w zbiorowości mieszkańców regionu, jak i do aktywności gospodarczej, kulturowej i politycznej tej zbiorowości. Regionalizm jest ideą, która wyrasta z potrzeby zachowania, kultywowania i rozwijania swoistych cech kultury na obszarze o zauważalnych cechach odrębności regionalnych i społecznych zmierzając do utrwalenia i pogłębienia tożsamości społeczno-kulturowej i terytorialnej. Szczególnego znaczenia nabiera pojmowanie regionalizmu jako ruchu społecznego, reprezentowanego przez organizacje o różnym zasięgu terytorialnym, a także przez pojedyncze osoby.

Z inicjatywy Fundacji Forum Rozwoju Regionalnego Województwa Kujawsko-Pomorskiego, regionalizm postrzegany jest jako ważny czynnik budowania spójności naszego regionu w jego obecnym kształcie terytorialno-przestrzennym. Dzięki aktywności regionalistów, zróżnicowane dziedzictwo kulturowe występujące w Kujawsko-Pomorskiem, staje się znakiem rozpoznawczym regionu i jest czynnikiem pobudzania rozwoju społeczno-gospodarczego. Ważna staje się adaptacja dziedzictwa historyczno-kulturowego do współczesnych potrzeb i uwarunkowań społecznych, tak aby zasoby postrzegane jako świadectwo przeszłości, stawały się znaczącym czynnikiem rozwoju w przyszłości. Ważna jest także realizacja zadań istotnych dla modernizacji przestrzeni wsi i miast, tworzenia silnej metropolii i kształtowania nowoczesnego społeczeństwa.

Elementy historyczno-kulturowe związane z danym obszarem są istotnym czynnikiem w rozwijaniu tożsamości lokalnej i regionalnej oraz kształtowaniu emocjonalnych postaw wobec swojej miejscowości, gminy czy powiatu. Czynniki te wyznaczają zakres i charakter stosunku do własnego terytorium, wzmacniają przekonanie, że zamieszkiwane terytorium ma pozytywnie oceniane właściwości, które odróżniają je od innych terytoriów w ramach danego państwa czy regionu, ułatwiają przywiązanie do miejsca zamieszkania, pozwalają na pozytywną ocenę jego walorów, jak też identyfikację ze zbiorowością regionalną. Wartości te mogą mieć różnorodny wymiar: społeczny, gospodarczy, naukowy i kulturalny. Problematyka tożsamości historyczno-kulturowej ma wymiar przestrzenny i terytorialny, a element przestrzeni jest nieodłącznym składnikiem istnienia i działalności zbiorowości lokalnych i regionalnych.

Wszystkie wskazane zagadnienia wiążą się z procesem realizacji polityki rozwoju, co wymaga zgodnej współpracy i kooperacji samorządów z organizacjami pozarządowymi oraz grupami i środowiskiem mieszkańców. Partnerzy społeczni wpisują się w ten klimat współdziałania, wysuwając wiele cennych inicjatyw, realizując je kosztem wolnego czasu i zasobów materialnych. Doświadczenie takiego współdziałania pokazuje skuteczność i słuszność wspólnie podejmowanych działań, a także uczy o konieczności większej otwartości władz samorządowych na kreatywność i oddanie spraw publicznych aktywnym działaczom społecznym reprezentującym środowiska regionalistów. Uczestnicy ruchów regionalnych, realizując swoje pasje, przyczyniają się do budowania poczucia wspólnoty w lokalnych społecznościach. Stąd potrzeba pojmowania środowiska regionalistów jako kreatora rozwoju lokalnego i regionalnego w wymiarze terytorialnym, umożliwiającego optymalne wykorzystywanie zasobów dziedzictwa historyczno-kulturowego, jako endogenicznego potencjału rozwojowego. Niniejsza publikacja podejmuje problematykę kształtowania się regionalizmu oraz związanego z nim ruchu regionalistycznego w aspekcie teorii i praktyki. Przedstawione zostały problemy związane z ideą oraz procesem kształtowania się, organizowania, jak i integrowania ruchu regionalistycznego pojmowanego jako zespół przedsięwzięć mających na celu rozwijanie aktywności lokalnej i budowanie identyfikacji terytorialnej na podstawie dziedzictwa historyczno-kulturowego regionu. Chodzi tutaj przede wszystkim o aktywność grup i środowisk lokalnych, jak też zaangażowanie pojedynczych osób wykazujących aktywność w utrwalaniu

materialnego i niematerialnego dziedzictwa w wymiarze lokalnym. Istotne jest także przedstawienie autentycznego zaangażowania społecznego związanego z aktywnością na rzecz kształtowania wspólnoty terytorialnej zgodnie z elementami dziedzictwa historycznego i kulturowego. Warto przyrzeć się inicjatywie zmierzającej do organizowania oraz integracji ruchu regionalistycznego w województwie. Podejmowane działania będą sprzyjać pobudzeniu lokalnych społeczności, stanowiąc zarazem formę aktywności oraz płaszczyznę współpracy, skupiającą ludzi, którym bliska jest problematyka szeroko pojmowanego regionalizmu, dając zarazem możliwość wymiany poglądów, przekazywania doświadczeń, a także promocję dobrych praktyk. Pozwoli to na systematyczną analizę rzeczywistości oraz występujących uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych, umożliwiając obiektywną ocenę sytuacji naszego regionu w aspekcie problematyki społeczno-kulturowej, identyfikacji terytorialnej oraz aktywizacji społeczności lokalnych na rzecz szeroko pojmowanego rozwoju. Kolejna sprawa to wsparcie w zakresie działań na rzecz integracji społeczno-kulturowej regionu jako swoistego procesu istotnego z punktu widzenia władz samorządowych, stanowiącego także cel oraz kierunek aktywności władz regionalnych w sferze rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego. W tym kontekście ważne staje się wzmacnianie elementów służących integracji regionu poprzez poznawanie naszego bogactwa i różnorodności, tak aby w efekcie ukształtować wspólnotę celów, interesów i wartości. Dzięki temu województwo będzie posiadać spójny, wyrazisty wizerunek na arenie krajowej, podobnie społeczność regionalna będzie kształtować swoją tożsamość. Należy też podkreślić odniesienie do terytorialnego systemu społecznego, jaki w procesie rozwoju stanowi województwo, przyjmując, że każdy terytorialny system społeczny jest układem, którego charakter wyznaczają jego elementy, struktura i związki z otoczeniem. Jednocześnie przedstawione w publikacji działania oraz ich kierunki wpisują się w obszar przedsięwzięć na rzecz rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego ujętych w dokumentach programowych naszego województwa. Może to stanowić istotną zachętę do wspierania oraz promowania inicjatyw na rzecz organizacji i integrowania ruchu regionalistycznego, jednocześnie zachęcać samorządy i społeczności lokalne do podjęcia wysiłku wspierania ruchu regionalistycznego jako ważnego elementu w procesie aktywizacji społeczności lokalnych na rzecz szeroko pojmowanego rozwoju.

I.

Spółeczny wymiar rozwoju układu terytorialnego – zagadnienia teorii i praktyki

1. Społeczne aspekty funkcjonowania samorządu terytorialnego

Instytucje władzy samorządowej przyjmują na siebie zasadniczy ciężar życia społeczności, czyniąc jej funkcjonowanie twórczym i praworządnym. Jednocześnie stwarzają one możliwość partycypacji mieszkańców w wykonywaniu i kontrolowaniu władzy na szczeblu lokalnym i regionalnym. Podmiotem samorządu terytorialnego jest społeczność zamieszkała na określonym obszarze, zorganizowana w terytorialny związek samorządowy. Związek ten powołany jest przez państwo, zgodnie z zasadą decentralizacji, w celu realizacji jego zadań. Formowanie się społeczności lokalnej i regionalnej można rozważać w kilku aspektach: kulturowym, funkcjonalnym, normatywnym, komunikatywnym i emocjonalnym. Integracja rozumiana jest jako ciągły proces, czyli kompleks od siebie zależnych zmian w zakresie uznawanych przez członków społeczności wartości i norm oraz ich przestrzegania, wykonywania zadań i wewnętrznej organizacji, zapewniającej funkcjonowanie jednostek terytorialnych, kontaktów i stosunków społecznych, zachodzących pomiędzy mieszkańcami i grupami mieszkańców, a także ich świadomego i emocjonalnego wiązania się z miejscem zamieszkania. Integracja kulturowa oznacza stopień, w jakim mieszkańcy, zwłaszcza poszczególne grupy różniące się swoim pochodzeniem, wykazują zgodność wzorów kulturowych, wartości i norm. W aspekcie funkcjonalnym integracja rozumiana jest jako stopień wykonywania konkretnych zadań na rzecz gminy, powiatu, regionu przez poszczególne jednostki ludzkie, instytucje i organizacje społeczne. Inną płaszczyzną współżycia mieszkańców jest integracja normatywna, tj. stopień przestrzegania

uznanych norm. Stopień aprobowania mechanizmów kontroli społecznej i opinii publicznej w zakresie roli członka rodziny, pracownika i mieszkańca pokazuje wzajemne przystosowanie się zasadniczo różnych grup ludności. Najważniejszą płaszczyzną więzi społecznej jest integracja komunikatywna. Rozumiana jest ona jako intensywność kontaktów i stosunków społecznych. Obejmuje gotowość do współpracy pomiędzy poszczególnymi grupami, intensywność stosunków międzygrupowych, stopień występowania uprzedzeń i stereotypów. Równie ważna jest integracja w sensie emocjonalnym. Jest ona odbiciem uczuciowego utożsamiania się z daną gminą, powiatem czy regionem. Kształtując rozwiązania społeczno-gospodarcze, należy zwrócić uwagę na własne cechy indywidualne poszczególnych obszarów oraz ich osobowość regionalną. Na podstawie tych cech mogą się wykształcić określone układy funkcjonalne, formy i metody działania. Dodać do tego należy istniejące więzi społeczno-gospodarcze, układy komunikacyjno-osadnicze oraz powiązania regionalne wynikające z dziedzictwa historyczno-kulturowego. Elementy historyczno-kulturowe związane z danym obszarem są istotnym czynnikiem w rozwijaniu tożsamości lokalnej i regionalnej oraz kształtowaniu emocjonalnych postaw wobec swojej miejscowości, gminy czy powiatu. Czynniki te wyznaczają zakres i charakter stosunku do własnego terytorium, wzmacniają przekonanie, że zamieszkiwane terytorium ma pozytywnie oceniane właściwości, które odróżniają je od innych terytoriów w ramach danego państwa czy regionu, ułatwiają przywiązanie do miejsca zamieszkania, pozytywną ocenę jego walorów, jak też identyfikację ze zbiorowością regionalną. Wartości te mogą mieć różnorodny wymiar: gospodarczy, naukowy i kulturalny. Problematyka tożsamości historyczno-kulturowej ma wymiar przestrzenny i terytorialny. Element przestrzeni jest nieodłącznym składnikiem istnienia i działalności zbiorowości lokalnych i regionalnych. Tworzy on określone skale przestrzenne, spójne z poziomami organizacji społecznej, w których zachodzi proces subiektywnego upodmiotowienia mieszkańców. Dzięki zjawisku decentralizacji następuje proces pogłębianej integracji i identyfikacji społecznej. Szczególnego znaczenia nabierają społeczności lokalne, które wykazują uświadamianie potrzeby oraz wspólnotę interesów i mają szansę przekształcić się w kreatywne społeczności na poziomie gminnym. Będą one stanowić społeczno-organizacyjną i gospodarczą podstawę transformacji i restrukturyzacji lokalnej i regionalnej. Terytorium jako jedna ze sfer oddziaływających na tożsamość historyczno-kulturową jest

miejszem, gdzie budowane są konkretne relacje międzyludzkie, miejscem współpracy i wymiany, miejscem, w którym kształtowana jest tożsamość, będąca jedną z podstaw aktywności i podmiotowości społeczności lokalnej na danym obszarze. Terytorium jest także miejscem integracji przynależności lokalnej i regionalnej, gdzie niezwykle istotną rolę odgrywa stan świadomości społecznej oraz uczestnictwo i emocjonalne powiązania danej zbiorowości ze wspólnotą lokalną. Rodzą się tutaj identyfikatory regionalnego charakteru danej społeczności, która ukształtowana jako wspólnota regionalna jest szczególnym rodzajem zbiorowości, gdzie poszczególne społeczności lokalne realizują swoje interesy w taki sposób, że nie wywołuje to działań dezintegrujących. W tym kontekście należy zwrócić uwagę na zbiorową samoświadomość obywatelską, która odnosi się do określonego terytorium i jest wzmocniona przez tradycję, osiągnięcia i bogactwo dziedzictwa historyczno-kulturowego. Konieczne jest jednak wyartykułowanie głównych elementów składających się na tę specyfikę. Będą to głównie przejawy kultury regionalnej, poczucie lokalnej przynależności, znajomość elementów dziedzictwa historycznego, prezentowane postawy, istniejące i akceptowane wzorce zachowań, odmienność ładu przestrzennego, struktura użytkowania przestrzeni, formy gospodarowania. Świadomość lokalna wsparta na wartościach historyczno-kulturowych pozwala lepiej zrozumieć rzeczywistość społeczną, identyfikować się z nią oraz angażować w rozwiązywanie różnorodnych problemów, znajdując w tym zaspokojenie potrzeb psychospołecznych, biologicznych i rzeczowych. Jednocześnie tworzone są warunki do przejawów aktywności i odpowiedzialności społecznej, powstają i zmieniają się więzi społeczne, poszerza i identyfikuje się proces integracji społecznej. Proces organizowania życia społecznego i zarządzania gminą staje się bardziej skuteczny, jeśli jest oparty na świadomej aktywności lokalnej mającej swe źródło w tradycji lokalnej i bogactwie dziedzictwa historyczno-kulturowego. Niezwykle istotne jest tutaj wykorzystywanie doświadczeń wynikających z ważnych wydarzeń historycznych, prezentowanie znanych postaci, miejsc, obiektów, elementów środowiska kulturowego. Dużą rolę odgrywa edukacja regionalna prowadzona na terenie każdego miasta i każdej gminy. Jest ona zadaniem środowiska samorządowego, jak też organizacji i towarzystw lokalnych. Ważne jest również angażowanie wspólnot parafialnych i grup mieszkańców.

Uwzględniając specyfikę regionu, należy zwrócić uwagę na wydarzenia o charakterze społeczno-politycznym, kulturalnym czy militarnym. Ko-

nieczne jest również odniesienie się do bogactwa zabytków kultury materialnej i niematerialnej, miejsc pamięci, postaci historycznych. Ważne są również podejmowane na przestrzeni dziejów inicjatywy społeczno-polityczne i kulturalne, formy działań społeczności lokalnych, doświadczenia gospodarcze i administracyjno-samorządowe. Wszystkie te elementy będą pomocne w poznawaniu charakteru dziedzictwa historyczno-kulturowego danego obszaru i jego wpływu na społeczność lokalną. W ukształtowanym regionie występuje wyraźna współzależność między zasobami historyczno-kulturowymi a procesami rozwojowymi. Rozwój społeczno-gospodarczy regionu ma duży wpływ na wydobywanie i eksponowanie w jego przestrzeni geograficznej wybranych czynników tożsamości określonych miejsc związanych ze środowiskiem kulturowym. Tradycje historyczno-kulturowe oraz poczucie tożsamości regionalnej stają się istotnym czynnikiem wzbogacającym rozwój lokalny i regionalny.

Należy też podkreślić znaczenie społeczeństwa obywatelskiego oraz procesu upodmiotowienia społeczności w skali lokalnej i regionalnej w kontekście tworzącej się tożsamości terytorialnej. Ważną rolę odgrywa tu wielokulturowość jednostek terytorialnych oraz polityka ochrony i odnowy dziedzictwa kulturowego prowadzona w skali lokalnej i regionalnej. Niezwykle istotne wydaje się tutaj kształtowanie postaw społeczności lokalnej i regionalnej w kontekście rozwijania samorządności oraz formowania cech społeczeństwa obywatelskiego z uwzględnieniem szeroko rozumianej indywidualności, unikatowości, oryginalności. Ważne jest również kształtowanie pozytywnych wzorów zachowań w sferze problematyki społecznej oraz kształtowania krajobrazu kulturowego. Tradycja miejsca „małej ojczyzny”, zachowane elementy tożsamości lokalnej i regionalnej w działalności samorządowej stanowią ważny imperatyw wpływający na rozwój społeczno-gospodarczy w skali lokalnej i regionalnej. Istotne staje się więc określenie pryncypiów i uniwersalnych wartości dziedzictwa historyczno-kulturowego przy budowaniu kompleksowej polityki rozwoju lokalnego i regionalnego. Stąd potrzeba zwrócenia uwagi na pewne zagadnienia, a mianowicie:

- w jaki sposób zasoby kulturowe wpływają na rozwój lub depresję regionalną, prowadzą do mobilizacji endogenicznych sił regionu, ogniskują mieszkańców wokół wspólnych wyzwań rozwojowych, identyfikują z terenem, kształtują świadomość tożsamości regionalnej i wspólnoty interesów?

- na ile rozwój gospodarczy i społeczny wpływa na powstawanie zasobów kulturowych i etnicznych?
- w jaki sposób polityka regionalna wpływa na kwestie kulturowe, etniczne i dziedzictwo narodowe?

Ważne jest także funkcjonowanie zbiorowości lokalnej jako pewnych treści świadomości społecznej, które składają się na określony jej obraz wśród członków tej zbiorowości. Lokalność jest wyrazem poczucia przynależności do zbiorowości regionalnej. Istotną częścią, a zarazem warstwą tematyczną lokalności jest świadomy stosunek do przyszłości zbiorowości lokalnej. Można powiedzieć, że wyrazem pełnej lokalności jest właśnie myślenie o kształtowaniu przyszłości. Chodzi tutaj o wspólne wyznaczanie celów, jakie zbiorowość powinna osiągnąć w przyszłości. Wizja przyszłości jest dla zbiorowości lokalnej czynnikiem podnoszenia stanu świadomości wspólnoty losów oraz wpływa na kształtowanie więzów społecznych. Wszystko to powinno zmierzać do tworzenia się określonych struktur rozwoju lokalnego i regionalnego, których zadaniem jest konkretne poprowadzenie tego rozwoju do powstawania inicjatyw rozwojowych, poprzez mobilizację mieszkańców, podmiotów gospodarczych i innych instytucji do udziału w tym procesie, aż do uzyskania konkretnych efektów i ich oceny włącznie.

2. Społeczno-organizacyjny wymiar procesu rozwoju lokalnego i regionalnego

Współczesny samorząd terytorialny na poziomie lokalnym i regionalnym prowadzi politykę rozwoju, rozumianą jako zespół wzajemnie powiązanych działań podejmowanych i realizowanych w celu zapewnienia trwałego i zrównoważonego rozwoju kraju, spójności społeczno-gospodarczej, regionalnej i przestrzennej, podnoszenia konkurencyjności gospodarki oraz tworzenia nowych miejsc pracy w skali regionalnej lub lokalnej¹. Fun-

¹ Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, Dz.U. Nr 277, poz. 1658 z późn. zm.

damentem myślenia o samorządzie terytorialnym w kontekście rozwoju jest założenie, że terytorium musi być jednocześnie traktowane jako aktor i jako arena działań. W związku z tym muszą się pojawić sieci koordynacji działań zbiorowych, w których uczestniczące podmioty wspólnie określają cele będące przedmiotem realizacji. Ważne jest tutaj dysponowanie zdolnością do tworzenia wiedzy i szerokiego, prospektywnego widzenia terytorium, co oznacza, że pojawia się proces współzarządzania, w którym oprócz podmiotów władzy publicznej uczestniczy szerokie grono partnerów społeczno-gospodarczych. Istotne staje się zatem wykreowanie sieci rozwoju, które mogą mieć charakter pionowy lub horyzontalny, a wykreowanie takiego układu oznacza, że terytorium staje się obszarem rozwoju, gdzie ważną rolę odgrywa proces budowania przewagi konkurencyjnej będącej zdolnością rozpoznania, waloryzowania i pomnażania własnych zasobów, w taki sposób, aby można było przyciągać i pozyskiwać zasoby obce². Konieczne jest zwrócenie uwagi na terytorialny wymiar polityki rozwoju, która powinna być oparta o zasadę zintegrowanego podejścia terytorialnego, co oznacza konieczność ujęcia w procesie programowania i wdrażania działań rozwojowych wymiaru terytorialnego dla zachowania spójności celów i podejmowanych przedsięwzięć społeczno-gospodarczych. Niezwykle ważne staje się tutaj wykreowanie i zachowanie systemu skutecznej koordynacji, która wzmacnia komplementarność procesu zarządzania, realizowanych przedsięwzięć oraz zapobiega konfliktom przestrzennym. Zintegrowane podejście może też nieść ze sobą oszczędności finansowe, a integracja elementów przestrzennych daje politykom publicznym większą elastyczność wobec zachodzących zmian w krótkim horyzoncie czasowym, co w dalekiej perspektywie zapewnia większą stabilność rozwoju układu terytorialnego. Wymiar terytorialny polityki rozwoju można zdefiniować jako realne efekty realizacji inicjatyw rozwojowych zarówno sektorowych, jak i horyzontalnych z uwzględnieniem dynamicznych relacji funkcjonalno-przestrzennych. Jest to związane z tzw. terytorializacją procesu rozwoju oraz koniecznością zmiany sposobu współdziałania władz samorządowych na rzecz rozwoju przekraczającego tradycyjne granice formalnych podziałów administracyjnych³. Terytorialny aspekt polityki jest realizowany

² *Raport o Stanie Samorządności Terytorialnej w Polsce*, Kraków 2013.

³ *Wymiar terytorialny w dokumentach strategicznych*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2010.

m.in. przez określenie obszarów funkcjonalno-przestrzennych związanych z procesami gospodarczymi, społecznymi i przyrodniczymi celem lepszego wykorzystania endogenicznych czynników rozwoju, których wykorzystanie blokuje tradycyjny, zgodny z podziałami terytorialnymi sposób planowania lokalnego rozwoju. Tak więc wymiar terytorialny zastępuje paradygmat konwergencji na rzecz zwrócenia uwagi w procesie programowania działań rozwojowych na te inicjatywy, które służą zapewnieniu warunków rozwoju wszystkich terytoriów oraz dają szansę na to, że ich mieszkańcy będą mogli jak najlepiej wykorzystać charakterystyczne cechy tych obszarów. W związku z tym niezbędne jest odniesienie się do pojęcia terytorium, którego istota sprowadza się do połączenia aspektu związanego z przestrzenią w wymiarze fizycznym, z jej wymiarem poznawczym, jak również społecznym⁴. Terytorium powinno być zatem definiowane poprzez tzw. „terytorialność”, rozumianą jako określony stosunek do ziemi i przestrzeni. Kluczową kwestią pozostaje jednak określenie, iż terytorium poza współzależnościami z takimi pojęciami, jak ziemia, przestrzeń, obszar czy miejsce, może być rozpatrywane w kontekście specyfiki relacji, jakie w nim zachodzą⁵. W takim ujęciu terytorium pozostaje przede wszystkim źródłem zasobów, aktywnym aktorem procesów społeczno-gospodarczych, a także źródłem zmian pozwalających dostosowywać się do zmiennej rzeczywistości. Pojęcie to przestaje być zatem utożsamiane jedynie z przestrzenią fizyczną, traktowaną w tradycyjnych teoriach lokalizacji i zaczyna być postrzegane jako forma organizacji redukującej niepewność i ryzyko, stanowiącej źródło informacji, kumulowania i transferu wiedzy i umiejętności i jako źródło innowacyjności⁶. W konsekwencji istota terytorium wyraża się w stosunkach społecznych, w relacjach między zbiorowością ludzi a obszarem przez nią zamieszkiwanym, w przynależności do tego obszaru, który określają takie pojęcia, jak tożsamość, przywłaszczenie przestrzeni, zakorzenienie w określonym miejscu⁷. Z punktu widzenia praktyki nie-

⁴ M.E. Sokołowicz, *Zagadnienie bliskości w badaniach nad rozwojem terytorialnym. Podejście instytucjonalne*, w: *Zrozumieć terytorium. Idea i praktyka*, A. Nowakowska (red.), Łódź 2013.

⁵ M.E. Sokołowicz, *Zagadnienie bliskości w badaniach...*, s. 807.

⁶ I. Pietrzyk, *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*, Warszawa 2001, s. 20.

⁷ A. Jewtuchowicz, *Terytorium i jego rozwój w warunkach globalizacji*, w: *Globalizacja i regionalizacja we współczesnym świecie. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Irenie Pietrzyk*, E. Molendowski (red.), Kraków 2012, s. 31.

zwykle istotne staje się odniesienie do spójności terytorialnej, którą należy postrzegać jako stan rozwoju terytorium, do którego się dąży, w którym procesy wymiany i przepływów w sferze gospodarczej i społecznej przebiegają sprawnie, gwarantując społecznie i gospodarczo efektywną alokację zasobów, a także jako proces polegający na takim kształtowaniu przestrzeni, aby zapewnić najlepszy rozwój unikalnego potencjału poszczególnych terytoriów dla osiągnięcia celów rozwojowych, w tym spójności społeczno-gospodarczej, poprzez zintegrowane zarządzanie rozwojem⁸. Spójność terytorialna nie może oznaczać identyczności zagospodarowania i struktur (ludzkich, gospodarczych, usługowych itp.), nie powinna także oznaczać swoistej standaryzacji. Zarazem osiągnięcie spójności terytorialnej oznacza zapewnienie najlepszego rozwoju całości terytorium i poprawę życia mieszkańców. Należy jednak podkreślić, że celem osiągnięcia spójności terytorialnej nie powinno być jedynie niwelowanie różnic, lecz także zapewnienie mechanizmów, dzięki którym możliwy będzie rozwój konkurencyjności według potencjału endogenicznego oraz przepływu i absorpcji innowacji. Cele osiągnięcia spójności terytorialnej powinny wynikać także z analizy układów funkcjonalnych, dążąc do takiego powiązania terytoriów, które pozwala na swobodne korzystanie z zasobów i przemieszczanie potencjałów rozwojowych zgodnie z zasadami rozwoju zrównoważonego z uwzględnieniem rozeznania różnicowań rozwojowych oraz identyfikowania trendów i uwarunkowań terytorialnych.

3. Aktywizacja środowisk lokalnych i regionalnych na rzecz rozwoju

Problematyka rozwoju lokalnego i regionalnego w największym stopniu dotyczy środowisk lokalnych. Wspieranie rozwoju ma szeroki wymiar społeczny i skierowane jest zarówno do społeczności lokalnych, jak i regionalnych. Wszystkie przedsięwzięcia w tym zakresie wymagają jednak

⁸ *Spójność terytorialna wyzwaniem polityki rozwoju Unii Europejskiej*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2009.

wcześniejszego zaprogramowania, a następnie wdrożenia zaprojektowanych działań. Przygotowanie dokumentów programowych wymaga udziału przedstawicieli środowisk lokalnych i regionalnych, co zapewni odpowiedni obiektywizm opracowania, jak też pozwoli uwzględnić rzeczywiste potrzeby i problemy społeczne.

Pojawią się zatem problemy inicjatyw społecznych, aktywizacji danej społeczności, roli i znaczenia liderów, czy wreszcie sprawa partnerstwa społecznego pomiędzy władzą publiczną a społecznością lokalną i regionalną. Sprawa aktywizacji środowisk społecznych nabiera szczególnego znaczenia ze względu na przyjęte założenie, iż podstawą rozwoju i funkcjonowania jednostek terytorialnych powinno być korzystanie z zasobów własnych, tak w sensie materialnym, jak i kapitału ludzkiego. Z dotychczasowych doświadczeń oraz praktyki funkcjonowania samorządów lokalnych i regionalnych wynika, że poziom aktywności społecznej, w tym udziału społeczności lokalnych w procesie rozwoju, jest bardzo zróżnicowany. Stąd niezmiernie ważny staje się problem aktywizacji lokalnych i regionalnych społeczności, inicjowania różnorodnych przedsięwzięć oraz pozyskania akceptacji dla działań władz samorządowych. Wydaje się, że w aktualnej sytuacji konieczne będzie stymulowanie działań przez struktury samorządowe w zakresie stanowienia celów rozwoju, przygotowania programów oraz inicjowania i kształtowania form społecznego uczestnictwa w procesie zarządzania rozwojem. Niezwykle istotna staje się działalność informacyjna samorządu, zmierzająca do poszerzenia zakresu wiedzy członków wspólnoty o możliwościach działania, zakresie finansowego wsparcia inicjatyw aktywizujących mieszkańców jednostki terytorialnej czy też potencjalnych korzyściach płynących z udziału w określonych programach współfinansowanych ze środków UE. Z działalnością tą związana musi być aktywność w sferze inicjowania różnorodnych przedsięwzięć, tworzenia dla nich odpowiednich ram organizacyjnych, jak też podejmowanie systematycznych działań na rzecz budowania autentycznego partnerstwa społecznego. Wynika to nie tylko z potrzeby uspołecznienia procesu rozwoju lokalnego, ale także z ustrojowych zasad funkcjonowania administracji samorządowej. Zasady te wskazują na konieczność współuczestnictwa w procesie budowy społeczeństwa obywatelskiego, podejmowania działań na rzecz upodmiotowienia społeczności lokalnej. W myśl zasady subsydiarności (pomocniczości) duży i możliwy w danych warunkach zakres zadań i uprawnień powinien być ulokowany jak najbliżej środowisk lokalnych. Jest to także

konsekwencją budowania współczesnego modelu administracji publicznej jako administracji współpracującej, otwartej na potrzeby społeczne, zabiegającej o społeczną akceptację podejmowanych działań. Należy dążyć do tego, aby działania samorządu były otwarte na potrzeby i oczekiwania oraz nastawione na angażowanie zainteresowanych mieszkańców w podejmowaniu konkretnych decyzji. Ważne jest także wykorzystywanie inicjatyw społecznych i różnorodnych form aktywności mieszkańców.

Konieczne jest zatem zwrócenie uwagi na rolę i zadania organizacji pozarządowych działających na obszarze danej jednostki terytorialnej. Są one naturalnymi partnerami władz samorządowych w rozwiązywaniu konfliktów i problemów. Należy tylko stworzyć odpowiednią płaszczyznę współdziałania i przestrzegać reguł partnerstwa. Wbrew pozorom nie jest to jednak przedsięwzięcie proste i jednoznacznie zrozumiałe dla wszystkich podmiotów uczestniczących w życiu społeczno-gospodarczym i politycznym miasta, gminy, powiatu czy województwa. Dotychczasowe doświadczenia w zakresie skuteczności podejmowanych działań wyraźnie wskazują, że wszelkie przedsięwzięcia w zakresie zarządzania rozwojem muszą być wspierane społeczną akceptacją i aktywnym współdziałaniem. Zatem konieczność różnorodnych form aktywności w procesach rozwoju powinna być uświadomiona przez wszystkich zainteresowanych powodzeniem przemian w życiu społecznym oraz ekonomiczno-gospodarczym jednostki terytorialnej. Tak więc niezbędny jest udział liderów lokalnych, animatorów życia zbiorowego, osób z wiedzą i autorytetem, chcących włączyć się w działalność na rzecz swojego środowiska. W takich warunkach możliwa będzie realizacja zadań wynikających z przyjętych programów rozwoju oraz podjęcie działań dla przygotowania organizacyjnych i finansowych podstaw konkretnych przedsięwzięć. Pojawia się wówczas płaszczyzna współpracy i dialogu z przedstawicielami środowisk społecznych a zadaniem władz samorządowych jest stworzenie odpowiednich ram organizacyjnych dla współpracy, dialogu i komunikacji społecznej.

Niezbędne jest w związku z tym wzajemne informowanie się. Informacja jest podstawą każdej zmiany, a ludzie muszą wiedzieć, co dzieje się w ich lokalnym środowisku. Powinni też posiadać wiedzę o charakterze podejmowanych działań, o tym, jaki jest ich sens oraz cel i jakie są wyniki badania potrzeb.

Z kolei dzięki komunikacji społecznej porozumiewamy się, wyrażamy poglądy i oczekiwania, definiujemy role i ramy działania, a także koordy-

nujemy aktywność. Przekazywanie różnorodnych danych poprzez sprawną komunikację jest podstawą tworzenia wspólnoty i rozwoju lokalnego. Dialog społeczny pozwala na zbudowanie trwałego systemu komunikacji między mieszkańcami a władzą lokalną, a ponadto wspiera lokalny rozwój dzięki aktywizacji obywatelskiej, jak też rozwija współpracę między mieszkańcami i władzą publiczną w celu rozwiązywania najpilniejszych problemów społecznych. Ważny jest także element budowania partnerstwa oraz integrowania społeczności lokalnej i regionalnej wokół celów istotnych z punktu widzenia rozwoju danej wspólnoty samorządowej. Wszystkie te elementy powinny być przedmiotem zainteresowania i analizy ze strony władz publicznych. Należy postawić pytanie, w jakim stopniu dzisiejszy samorząd terytorialny jest przygotowany do prowadzenia tego rodzaju aktywności. Czy bez wsparcia z zewnątrz sprostą stawianym wymaganiom w zakresie programowania rozwoju i zapewnienia w tym procesie udziału partnerów lokalnych? Należy systematycznie wzmacniać przekonanie, że bez szerokiej współpracy nie będzie możliwe realizowanie zadań i osiągnięcie celów określonych w ramach procesu programowania rozwoju. Wydaje się, że z punktu widzenia społeczności lokalnej ważne jest zwiększenie możliwości zatrudnienia, edukacji, usług publicznych, jak również kreowania możliwości inwestycyjnych. Realizowane działania będą miały istotny wpływ na tworzenie warunków dla równomiernego rozwoju, a także na poprawę potencjału konkurencyjnego jednostki terytorialnej. Jest to szczególnie istotne z punktu widzenia wspólnoty regionalnej, gdzie konkurencyjność postrzegana jest jako ważny wyznacznik oraz cel polityki rozwoju. Wiąże się to z poprawą atrakcyjności poszczególnych obszarów, między innymi poprzez zachowanie i ochronę dziedzictwa kulturowego oraz kształtowanie ich tożsamości. Istotnym elementem będzie zatem pobudzanie aktywności środowisk lokalnych i stymulowanie współpracy na rzecz rozwoju i promocji wartości związanych z miejscową specyfiką społeczną, kulturową i przyrodniczą. Aktywizacja winna obejmować współpracę partnerów lokalnych, zarówno władz publicznych, jak i organizacji i związków społecznych, gospodarczych, organizacji pozarządowych i indywidualnych mieszkańców przy rozwiązywaniu problemów rozwojowych. Tylko bowiem wyzwolenie lokalnego potencjału przedsiębiorczości, zaangażowanie miejscowych instytucji i grup mieszkańców daje szansę przezwyciężenia trudności i właściwego wykorzystania instrumentów wspierania rozwoju. Można też przyjąć założenie, że jednym z istotnych efektów wdrożenia programów

rozwojowych będzie wzrost partycypacji mieszkańców w działaniach podejmowanych w regionach na rzecz rozwoju lokalnego. Będzie to znaczący element kształtowania społeczeństwa obywatelskiego, tworzenia podstaw aktywności lokalnej i wypracowania optymalnego modelu terytorialnego systemu społecznego. Istotnym zagadnieniem są tutaj relacje pomiędzy władzami samorządowymi a społecznością lokalną i regionalną, a także partnerami gospodarczymi. Relacje te powinny być oparte na procesie koordynacji i wzajemnych uzgodnień wspartych wymianą informacji oraz procesem negocjacji i uzgodnienia wspólnych celów. Dlatego też ważne jest tutaj podejmowanie współdziałania, co pojawia się w programach, planach i kreśleniu wizji rozwoju. Współdziałanie wielu partnerów tworzy klimat i platformę możliwie szerokiego konsensusu głównych „aktorów” życia społecznego i gospodarczego oraz liczących się sił politycznych wokół rozwiązań i przedsięwzięć uznanych za szczególnie ważne dla rozwoju jednostki terytorialnej.

Publiczny charakter działalności samorządu wymaga otwartości władz przez rozwój różnych form angażowania mieszkańców i grup obywatelskich w procesy decyzyjne oraz budowanie systemu faktycznej kontroli społecznej. Władze samorządowe muszą być jak najbliżej mieszkańców i wypracować skuteczne mechanizmy kontaktów ze społecznością lokalną. Dzięki takiemu podejściu istnieje możliwość oparcia rozwoju lokalnego o siły tkwiące we własnym środowisku. Dlatego jednym z podstawowych zadań w procesie zarządzania rozwojem powinno być budowanie związków między władzą publiczną a lokalnymi instytucjami, organizacjami obywatelskimi, zainteresowanymi wspólnym działaniem na rzecz rozwiązania danego problemu. W aktualnych warunkach stwarza to szansę włączenia partnerów lokalnych w proces programowania rozwoju lokalnego i regionalnego. Należy zaznaczyć, że stworzenie optymalnego programu jest rzeczą niezmiernie trudną, jeśli ma on uwzględniać rzeczywiste problemy oraz obiektywnie wyznaczyć priorytety rozwoju i odpowiadające im zakresy działań.

4. Obywatelski kontekst polityki publicznej

Współcześnie szczególnie istotną sprawą jest tworzenie warunków do włączania obywateli w proces kształtowania polityki rozwoju, jak również budowanie społeczeństwa obywatelskiego przez rosnącą aktywność obywatelską – indywidualną i zinstytucjonalizowaną, troskę o interes publiczny oraz wysoką jakość przestrzeni i debaty publicznej. Należy zwrócić uwagę, że jakość kapitału społecznego przekłada się praktycznie na wszystkie obszary ludzkiego działania, a jego rozwój uzależniony jest od wielu czynników. W tym kontekście ważne staje się kształtowanie i wzmacnianie rozwoju lokalnego opartego na partycypacji, gdzie niezwykle istotną rolę odgrywa zaufanie społeczne jako ważny czynnik sprzyjający rozwiązywaniu problemów występujących w życiu społecznym, politycznym i gospodarczym. Jest to niezwykle istotne, gdyż podstawą rozwijania aktywnej społeczności jest podmiotowość, która potrzebuje stabilności i transparentności, natomiast konsekwentna realizacja podjętych działań wymaga eliminowania wszelkich niepewności. Z tego punktu widzenia bardzo istotne staje się zaufanie społeczne, które ma ogromne znaczenie, gdyż służy wzmacnianiu stabilności lokalnego systemu społecznego. Wysoki poziom zaufania społecznego odgrywa współcześnie niezmiernie ważną rolę w systemie demokratycznym, gdzie wspólnota polityczna musi delegować swą władzę na przedstawicieli. Zaufanie do osób, które mają reprezentować społeczeństwo, stanowi istotny czynnik podejmowania decyzji związanych z realizacją władzy publicznej⁹. Ważne jest także zaufanie między aktywnymi uczestnikami wspólnoty lokalnej, postrzeganymi jako aktorzy społeczni. Ich rola jest szczególnie istotna w procesie rozwoju społecznego, a także w kształtowaniu kierunków działań zmierzających do aktywizacji społeczno-gospodarczej jednostki terytorialnej. Efekty współpracy na rzecz rozwoju w dużej mierze zależą od istniejącego realnie zaufania, które kształtuje postawy obywatelskie, decyduje o kształcie i charakterze wzajemnych relacji między jednostkami

⁹ P. Paxton, *Is social capital declining in the United States. A multiple indicator assessment*, „The American Journal of Sociology” 1999, nr 1.

i grupami oraz środowiskami społecznymi. Staje się ono także czynnikiem budowania kultury działania w sferze publicznej, wpływając równocześnie na kulturę polityczną. Poziom zaufania społecznego ugruntowuje wartości demokratyczne, przyczynia się także do stabilności i trwałości lokalnego systemu społeczno-politycznego i gospodarczego¹⁰. Ze względu na specyfikę rozwoju jednostki terytorialnej należy zwrócić uwagę, że zaufanie odgrywa rolę także w wymiarze ekonomicznym – wpływa na zdolność budowania rywalizacji społeczno-gospodarczej. Z punktu widzenia rozwoju jednostki terytorialnej niezwykle istotne znaczenie mają więzi społeczne będące ważnym elementem mechanizmu wzajemnego wzmacniania grupy. Wraz z procesem modernizacji, zmienia się charakter i typ więzi społecznych, które tworzymy z innymi ludźmi¹¹. Stają się one pomocne w wykreowaniu słabiej lub silniej zinstytucjonalizowanej sieci relacji społecznych. Rozwój współczesnych form społecznych sprawia, że zaufanie staje się coraz bardziej niezbędnym elementem życia społecznego, zwłaszcza na poziomie lokalnym¹². Pozwala na budowanie zrębów solidarnego działania, ułatwia poszukiwanie, a następnie wykorzystanie coraz większej liczby sposobów i kanałów na rzecz współpracy w wielu dziedzinach. Istotne jest stwarzanie warunków, sprzyjających poznaniu się ludzi i instytucji, okazywaniu sobie szacunku, poszerzaniu wiedzy o sobie, co daje podstawę do wzajemnego zrozumienia. Wszystko to służy ułatwianiu współpracy w obszarze jednostki terytorialnej i zapobieganiu ewentualnym konfliktom interesu, jakie mogą powstawać w procesie rozwoju. Należy podkreślić, że myślenie o konflikcie interesów jest elementem myślenia o etyce działań społecznych w ogóle. Ważne jest zatem, jak budować zaufanie do działań społecznych oraz do poszukiwania jak najlepszych rozwiązań w tym zakresie. Sfera publiczna opiera swoje działania przede wszystkim na wartościach, a ich rzeczywista skuteczność zależy od poparcia społecznego. Wydaje się, że na kształtowanie się zaufania społecznego wpływają określone czynniki charakteryzujące lokalne środowisko społeczne. Można do nich zaliczyć:

- 1) poziom świadomości społecznej będący pochodną zaangażowania danej społeczności w proces partycypacyjny, co w dużej mierze za-

¹⁰ R. Inglehart, *Trustwell being and democracy*, w: *Democracy and trust*, M.E. Warren (red.), New York–Cambridge 1999.

¹¹ K. Newton, *Social and Political Trust in Established Democracies*, w: *Criticals. Global Support for Democratic Government*, P. Norris (red.), Oxford 1999.

¹² P. Sztompka, *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Kraków 2002.

leży od wcześniejszych doświadczeń, a także od stopnia identyfikacji z daną grupą i przeświadczenia, że wiele spraw lokalnych powinno być przedmiotem refleksji zbiorowości,

- 2) motywacja wewnętrzna, która powoduje, że znacznie większe szanse na powodzenie mają działania inspirowane przez członków danej społeczności. Motywacja wewnętrzna wpływa na powszechne uczestnictwo i zdolność do realizowania zadań,
- 3) elastyczność charakteryzująca społeczność, która nabyła zdolności do uczenia się i adaptowania. Proces ciągłej zmiany, z jakim mamy do czynienia obecnie, wymaga od zbiorowości dostosowywania się, przyjmowania rozwiązań adekwatnych do powstających problemów,
- 4) istniejące więzi społeczne, widoczne są w tych społecznościach, których mieszkańcy stanowią zwartą, dobrze znającą się grupę, która zdobyła już pewne doświadczenie we wspólnym rozwiązywaniu problemów. Społeczność taką cechuje umiejętność porozumiewania się oraz wzajemne zaufanie. Znajduje to odzwierciedlenie w tworzeniu stowarzyszeń lub realizowaniu różnych oddolnych inicjatyw,
- 5) umiejętność osiągania konsensusu i współpracy, gdzie elementem sprzyjającym jest istniejący wśród mieszkańców zwyczaj niesienia wzajemnej pomocy, umiejętność udzielania sobie wsparcia, funkcjonująca praktyka inicjatyw sąsiedzkich czy też doświadczenie wspólnej pracy przy społecznych lub religijnych wydarzeniach,
- 6) istniejąca grupa liderów jako głównych aktorów lokalnej sceny rozwoju. Bardzo ważne jest, by w społeczności istniały osoby sprawujące funkcje lokalnych liderów, czyli takich osób, które cieszą się autorytetem, stanowią źródło opinii i wiedzy, motywują zbiorowość, mogąc pełnić również rolę „rzeczników” przedsięwzięcia.

Trzeba przyjąć, że zaufanie społeczne stanowi podstawę relacji interpersonalnych, współpracy, zaangażowania, a także poczucia bezpieczeństwa. Ma ono zasadniczy wpływ na kształtowanie się społeczeństwa obywatelskiego, a co za tym idzie – wzrostu świadomości zbiorowej i świadomego uczestnictwa w życiu zbiorowym. Wzrost poziomu zaufania przyczynia się z jednej strony do ograniczenia marginalizacji, z drugiej zaś do kształtowania poczucia świadomego uczestnictwa w życiu publicznym, możliwości wywierania wpływu na sytuację otoczenia. Bez zaufania w przestrzeni społecznej nie można prowadzić dialogu, nie można więc określić istoty zjawisk i procesów. Zaufanie pozwala na efektywną komunikację w obrębie

jednostki terytorialnej, wspomagając realizację wytyczonych celów. W tym kontekście należy je postrzegać w kategoriach istotnego źródła przewagi konkurencyjnej. Staje się to bardzo istotne ze względu na wzmacnianie potencjału rozwojowego poszczególnych gmin, jak też na prowadzenie przez nie polityki lokalnej zmierzającej do poprawy jakości życia.

Z punktu widzenia interesu publicznego konieczne staje się podejmowanie działań zmierzających do systematycznego eliminowania dysproporcji rozwojowych i poprawy sytuacji środowisk lokalnych będących w najbardziej niekorzystnym położeniu społeczno-gospodarczym i finansowym. Jest to możliwe dzięki wspieraniu polityki rozwoju lokalnego oraz wzmacnianiu potencjału rozwojowego jednostek i grup społecznych. W związku z tym ukształtowany system relacji społecznych w danym środowisku staje się ważnym czynnikiem pobudzania aktywności oraz inicjowania działań społeczności lokalnej, jak też tworzenia warunków do rozwiązywania problemów istotnych dla rozwoju lokalnego. Pozwala to na doprecyzowanie kierunków rozwoju, nawiązanie ściślejszej współpracy, a także rozwijanie form współdziałania w systemie jednostki terytorialnej. Powstają zatem warunki do rozwijania form partnerstwa społecznego i instytucjonalnego, jak też do większej koncentracji na zadaniach, które sprzyjają wzmacnianiu potencjału konkurencyjnego miast i gmin. Ukształtowane i oparte na zaufaniu formy współpracy są ważnym czynnikiem pobudzenia aktywności oraz inicjowania działań społeczności lokalnej, jak też tworzenia warunków do rozwiązywania problemów istotnych dla rozwoju lokalnego danej jednostki terytorialnej. Jednocześnie wymaga to długofalowych inwestycji i czasu oraz dobrej woli. Konieczne jest też wytworzenie kultury zaufania, co wpływa na efektywność podejmowanych działań¹³.

Zaufanie powinno być też utożsamiane z mechanizmem funkcjonującym na podstawie założenia, że członków danej społeczności cechuje uczciwość oraz chęć podejmowania kooperatywnych działań, u których podstaw leżą wspólnie wyznawane normy¹⁴. Dlatego też, kiedy ufamy innym ludziom, przewidujemy, czy też zakładamy, jakie będzie ich zachowanie

¹³ M. Stelmaszczyk, *Zaufanie w kapitale społecznym wspierającym prawidłowe funkcjonowanie organizacji*, <https://docplayer.pl/10655712-Rozdzial-3-zaufanie-w-kapitale-spoecznym-czynnikiem-wspierajacym-prawidlowe-funkcjonowanie-organizacji.html>, [dostęp: 1.05.2023].

¹⁴ F. Fukuyama, *Zaufanie. Kapitał społeczny a drogi do dobrobytu*, przeł. A. Śliwa, Warszawa–Wrocław 1997.

w przyszłości. Zaufanie nierozzerwalnie wiąże się z myśleniem o przyszłości, która z definicji jest niepewna, ale zaufanie daje pewną podstawę do jej przewidywania, w pewnym sensie możliwość opanowania. Zaufanie jest swoistą grą dotyczącą przyszłych działań innych ludzi¹⁵. Wspierane zaufaniem społecznym działania mają duże znaczenie dla kreowania zmiany społecznej jako znaczącego czynnika w rozwiązywaniu istotnych problemów lokalnych. Z punktu widzenia dynamiki procesów społecznych, prowadzących do trwałych zmian, ważne są dalekosiężne i trwałe konsekwencje. W związku z tym istotne są pozytywne zmiany społeczne, a więc takie, które można interpretować w kategoriach rozwoju społecznego, które wprowadzane w sposób aktywny gwarantują pożądane zmiany i rozwój. Powstaje one poprzez stworzenie silnego kapitału społecznego, rozumianego jako sieć powiązań opartych na współpracy i wzajemnym zaufaniu. Za inicjowaniem długofalowych, nieodwracalnych i pożądanych zmian, wprowadzanych poprzez budowanie kapitału społecznego, często stoją jednostki o specyficznych cechach, określane jako „przedsiębiorcy społeczni”¹⁶. Wywołanie pozytywnej zmiany społecznej może być efektem zaistnienia pewnych czynników specyficznych dla danej wspólnoty lokalnej. Poczucie zaufania staje się istotne dla kształtowania podmiotowości społeczności lokalnej, składającej się z różnorodnych grup ludzkich, charakteryzujących się pewną wspólną cechą – szczególnym stosunkiem do zamieszkiwanego terytorium, co znajduje odzwierciedlenie we wszystkich charakterystykach rozwoju lokalnego. Zazwyczaj jest to jakaś wartość emocjonalna, kulturowa, tradycyjna, ekonomiczna, przyrodnicza czy jeszcze inna¹⁷. Konsekwencją takiego podejścia będzie kształtowanie się aktywnej społeczności lokalnej, co zakłada aktywność mieszkańców, którzy starają się oddziaływać na decyzje, ostatecznie podejmowane przez osoby mające demokratyczną legitymizację. W ten sposób biorą oni udział w formułowaniu i podejmowaniu decyzji oraz realizacji polityk publicznych.

15 P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 310.

16 R. Praszkiel, A. Nowak, *Zmiany społeczne powstałe pod wpływem działalności przedsiębiorców społecznych*, „Trzeci Sektor” 2005, nr 2.

17 J. Szczepański, *Polska lokalna*, w: *Spółeczeństwo i gospodarka w Polsce lokalnej*, Warszawa 1992, s. 19.

5. Regionalizm w perspektywie rozwoju układu terytorialnego

Problematyka regionalizmu jest przedmiotem wielu analiz teoretycznych oraz badań empirycznych. Nie ulega wątpliwości, że regionalizm zajmuje istotne miejsce wśród ważniejszych zjawisk i procesów dokonujących się w Polsce, Europie i na świecie. Początek rozwoju regionalizmu sięga XIX wieku, a zatem pojęcie to stosunkowo niedługo funkcjonuje w literaturze naukowej. Niemniej jednak dynamiczne procesy rozwojowe zachodzące we współczesnym świecie spowodowały, iż również w rzeczywistości regionalizmu – zarówno w Polsce, jak i Europie doszło do istotnych jakościowych zmian, doświadczamy renesansu regionalizmu, a przed ruchem regionalistycznym stawiane są nowe wyzwania¹⁸.

Trzeba podkreślić, że w dostępnej literaturze przedmiotu obecnych jest wiele definicji, czy koncepcji regionalizmu. Różnorodność określeń może świadczyć o niejednoznaczności pojęcia. Zarazem wydaje się to wskazywać na to, że regionalizm dotyka różnych aspektów rzeczywistości, a wielość ujęć definicyjnych wynika z przyjęcia określonej perspektywy badawczej. Ponadto regionalizm związany jest z pojęciem regionu, który najogólniej można określić jako obszar wyodrębniony ze względu na pewne specyficzne cechy¹⁹. Niezależnie jednak od kontekstu analizowania regionu, jest on podstawą dla tworzenia się i rozwoju regionalizmu. O istotnym związku między pojęciem regionu i regionalizmu świadczy, chociażby jedna z licznych koncepcji regionalizmu, która terminem tym określa po prostu kierunek w badaniach naukowych²⁰. Regionalizm może być rozumiany jako pewien aspekt obiektywnej rzeczywistości, przestrzeń, z którą człowiek odczuwa szczególny związek, jak np. rodzinne środowisko geograficzne, społeczne lub kulturowe. Przestrzeń tę określić można mianem małej ojczyzny, ojczyzny lokalnej czy regionalnej, która jest źródłem wartości oraz wzorców postępowania²¹.

¹⁸ E. Chudziński, *Regionalizm. Idea – ludzie – instytucje*, Warszawa 2013, s. 14 i 34.

¹⁹ Termin „region” wywodzi się z łacińskiego *regio*, oznaczającego kierunek, linię graniczną, prowincję, okręg. Por. W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 2007, s. 487.

²⁰ E. Chudziński, *Regionalizm. Idea – ludzie...*, s. 7.

²¹ H. Skorowski, *Europa regionu. Regionalizm jako kategoria aksjologiczna*, Warszawa 1998/1999, s. 34–35.

Zasadne wydaje się stwierdzenie, że regionalizm odnosi się do wielowymiarowej działalności na rzecz określonego regionu, która nie ogranicza się jedynie do aktywności w płaszczyźnie kulturowej. Stanowi on szeroko rozumiany ruch społeczny, którego celem jest obrona, promocja i rozwój określonych wartości regionu. Należy podkreślić, że systematycznie zmieniająca się sytuacja społeczno-polityczna jest jednym z ważniejszych aspektów kształtowania się regionalizmu w Polsce. Oprócz idei regionalizmu, która zasadza się na niezmiennych wartościach i przesłankach, istotnym elementem są konkretne warunki funkcjonowania regionalizmów zarówno w płaszczyźnie wewnątrzpaństwowej, jak i międzynarodowej (europejskiej).

Trwająca transformacja systemowa, przyjęcie modelu demokratycznego państwa prawa, jak również szereg zmian związanych z funkcjonowaniem samorządu terytorialnego oraz procesem integracji europejskiej, doprowadziły do istotnej jakościowej zmiany w rzeczywistości regionalizmu. Wpływa to na charakter i zakres ruchu regionalnego oraz podejmowanie przez regionalistów działań w płaszczyźnie życia kulturowego, społecznego, czy aktywności polityczno-organizacyjnej. W wyniku dynamicznych zmian, które nastąpiły w ostatnich latach, polski regionalizm przyjmuje szereg nowych cech odnoszących się do instytucjonalnych i społecznych form aktywności, a także rozwijania inicjatyw obywatelskich, które wykorzystują między innymi umiejętność korzystania ze środków europejskich w zakresie inicjatyw na rzecz regionu. Obserwacja zachodzących przemian pozwala stwierdzić, że regionalizm nie może ograniczać się tylko i wyłącznie do realizacji jego tradycyjnych idei, przy jednoczesnym odrzucaniu wszelkich możliwości włączania się w coraz to nowe inicjatywy. Podkreślić należy, że możliwe i potrzebne jest kształtowanie nowoczesnego oblicza regionalizmu, który z jednej strony umiejętnie wkomponowuje się w procesy integracji europejskiej czy globalizacji, z drugiej zaś uwzględnia tradycyjny ruch stowarzyszeniowy jako partnera swoich działań.

Można przyjąć, że pojęcie regionalizmu odnosi się zarówno do stanu świadomości społecznej, jaka dominuje w zbiorowości mieszkańców regionu i jej kręgach opiniotwórczych, jak i do aktywności gospodarczej, kulturowej i politycznej tej zbiorowości²². Tak więc regionalizm jest ideą, która wyrasta z potrzeby zachowania, kultywowania i rozwijania swoistych

²² Z. Chojnicki, T. Czyż, *Region i regionalizacja w geografii*, w: *Region, regionalizm. Pojęcia i rzeczywistość. Zbiór studiów*, K. Handke (red.), Warszawa 1993, s. 30.

cech kultury (wartości, stylu życia i in.) na obszarze o zauważalnych cechach odrębności regionalnych lub etnicznych, a więc zmierzającą do utrwalenia i pogłębienia tożsamości społeczno-kulturowej i etnicznej²³. Regionalizm jest ideologią historycznie ukształtowanych zbiorowości terytorialnych o żywej świadomości więzi regionalnej i poczuciu odmienności względem zbiorowości sąsiednich. Regionalizm jest także ruchem społecznym, który opierając się na zespole cech aktualnych dla pewnego obszaru, obejmuje swoją działalnością sprawy kultury współżycia społecznego, gospodarki terenowej, z zadaniem wszechstronnej aktywizacji środowiska jako wspólnoty regionalnej²⁴. Posiada on także związek zarówno ze stanem świadomości społecznej populacji danego terytorium, jak i odnosi się do jej działalności gospodarczej, kulturowej i politycznej. Na świadomość regionalną składa się poczucie korelacji zbiorowości społecznej z terenem przez nią zamieszkiwanym, tzw. tożsamość regionalna, ale również historycznie zdefiniowane więzi międzyludzkie. Można też przyjąć, że regionalizm to idea, która przedstawia funkcjonowanie promujące odrębności narodowe o charakterze etnicznym, językowym, kulturowym czy historycznym²⁵.

Trzeba też uwzględnić pewne zasady odnoszące się do regionalizmu, które można definiować jako korelację istniejącą między daną zbiorowością a zamieszkiwanym przez nią terytorium, sentyment do określonego obszaru, utożsamianie się z konkretnym regionem, przekonanie, iż zbiorowość, zamieszkująca dany obszar, tworzy lub stworzyła swoiste wzory, które przenikają do ich odrębnej kultury, jak również poczucie identyfikacji z daną grupą i jej tradycją²⁶. Z pojęciem regionalizmu wiąże się też poszukiwanie przez wyraźnie wyodrębnioną wspólnotę terytorialną koherentnej i spójnej tożsamości wewnątrz dominującego mechanizmu państwowego lub społecznego.

Praktyka wskazuje, że każda zbiorowość regionalna przejawia chęć realizacji różnorodnych interesów i potrzeb, formułując zróżnicowane

²³ J. Damrosz, *Region i regionalizm (studium interdyscyplinarne)*, Warszawa 1987, s. 22.

²⁴ J. Braun, *Regionalizm Aleksandra Patkowskiego*, „Ziemia. Prace i Materiały Krajoznawcze PTTK” 1966, s. 35–36.

²⁵ Szerzej: A.J. Omelaniuk, *Historia w ruchu regionalnym*, Wrocław–Ciechanów 2001, s. 10–13; L. Kieres, *Regionalizacja w Europie. Doświadczenia Rady Europy i jej Kongresu Władz Lokalnych i Regionalnych*, w: *Prawne problemy regionalizacji w Europie*, K. Nowacki, R. Russano (red.), Wrocław 2008, s. 121–122.

²⁶ Por. H. Skorowski, *Współczesne ujęcie regionalizmu*, w: *Regionalizm. Idea – tradycje – perspektywy rozwoju w muzealnictwie*, Z. Chlewiński (red.), Płock 2007, s. 11–29.

drogi ich realizacji. Dlatego należy wskazać na złożoność kategorii regionalizmu, który jest niewątpliwie wielowątkowy i zawiera elementy społeczne, kulturowe, polityczne, jak i ustrojowe.

Odniesienie do praktycznych aspektów regionalizmu wskazuje potrzebę ujmowania go jako działalności mającej charakter ruchu społecznego na rzecz regionu, jak i w regionie. Oznacza to, że jego celem jest nie tylko kultywowanie i rozwijanie wartości kultury, tradycji itp., ale także aktywizacja samego regionu w formie budzenia szerokiej inicjatywy dla wszechstronnego rozwoju społeczno-gospodarczego, stwarzania mieszkańcom warunków pełnego włączenia się w całość życia układu terytorialnego w formie współodpowiedzialności za oblicze własnego regionu. Takie właśnie ujęcie regionalizmu jako działalności mającej charakter ruchu społecznego znajdujemy w wypowiedzi B. Suchodolskiego, że „regionalizm nie jest dziś tylko programem ochrony kulturowych relikwów danego terenu – jest przede wszystkim programem działań zmierzających do aktywizacji wszystkich sił i we wszystkich zakresach, do maksymalnie możliwego unowocześnienia życia i kultury, do rozbudowy tradycyjnych i perspektywicznych więzi”²⁷. Z kolei J. Borzyszkowski w regionalizmie widzi „działalność społeczną określonego grona ludzi rozmiłowanych we własnym regionie, w jego specyfice krajobrazowej, językowej, kulturowej, działanie zmierzające do propagowania tej specyfiki, jej zachowania i co najważniejsze – rozwoju, przekształcania, wprowadzania swej rodzinnej kultury do kultury ogólnopolskiej i ogólnoludzkiej”²⁸.

Trzeba też podkreślić, że regionalizm związany jest z pojęciem regionu, który najogólniej można określić jako obszar wyodrębniony ze względu na pewne specyficzne cechy. Region, podobnie jak regionalizm, będąc przedmiotem analiz różnych dyscyplin naukowych, jest definiowany wielorako. Rezultatem studiów nad problematyką regionu są typologie regionów, wśród których można wyróżnić: regiony geograficzne, polityczne, administracyjne, kulturowe, historyczne, etniczne itd., a współcześnie typologie te uzupełniane są o takie rodzaje regionów, jak: statystyczne, symboliczne, metropolitalne, subregiony, ekoregiony, regiony-sieci, czy euroregiony²⁹.

²⁷ S. Pestka, *20 lat społecznej służby*, „Pomerania. Miesięcznik społeczno-kulturalny” 1976, nr 6, s. 5.

²⁸ J. Borzyszkowski, *Istota ruchu kaszubskiego i jego przemiany od połowy XIX wieku po współczesność*, Gdańsk 1982, s. 3–4.

²⁹ Por. H. Skorowski, *Europa regionu...*, s. 21–28; E. Chudziński, *Regionalizm...*, s. 9–12;

Z perspektywy socjologii można przyjąć definicję regionu jako synonimu regionalnej zbiorowości, czyli społeczności ludzkiej, stanowiącej jeden z typów społeczności terytorialnej, złączonej mniej lub bardziej rozwiniętym poczuciem odrębności i więzią opartą na emocjonalnym stosunku do zamieszkiwanego terytorium. Region jest też dla zamieszkującej go wspólnoty obszarem, który może ona kształtować w sensie rzeczywistym lub symbolicznym³⁰. Ponadto niezależnie od kontekstu analizowania regionu, jest on podstawą dla tworzenia się i rozwoju regionalizmu³¹.

W tym kontekście region jako zjawisko społeczno-kulturowe osadzone przestrzennie musi mieć cechy odróżniające go od innych układów terytorialnych. Cechy te mogą się odnosić do zasobów kultury regionu, jego przeszłości czy specyfiki politycznej lub gospodarczej. Region to także zamieszkująca go zbiorowość, która ma „świadomość odrębności od innych grup terytorialnych oraz cechuje się posiadaniem tożsamości regionalnej”³². Jest on społecznym, „kulturowo osadzonym procesem konstruowania i ustawicznego rekonstruowania zbiorowości społecznej, regionalnej symboliki i instytucji odnoszonych do konkretnego, ograniczonego terytorium”³³.

Stąd potrzeba odniesienia się do przekształceń w sferze teorii i praktyki regionalizmu jako istotnego elementu rozwoju współczesnego regionu w jego aspekcie terytorialnym, przestrzennym, społeczno-gospodarczym i historyczno-kulturowym. Dotykamy tu koncepcji paradygmatu rozwojowego, gdzie praktyczna realizacja jego założeń ma się przyczynić do trwałego, zrównoważonego rozwoju regionów, umożliwiając przezwyciężenie dysproporcji i nierówności międzyregionalnych. Tezy stanowiące istotę nowego paradygmatu rozwojowego odnoszą się do najważniejszych

B. Jałowiecki, M.S. Szczepański, G. Gorzelak, *Rozwój lokalny i regionalny w perspektywie socjologicznej*, Tychy 2007, s. 207–208; J. Damrosz, *Region i regionalizm. Studium interdyscyplinarne*, Warszawa 1987, s. 22; J. Grzela, *Region, regionalizm, regionalizacja – wybrane aspekty teoretyczne*, „Studia i Materiały Miscellanea Oeconomicae” 2011, nr 15, s. 13–17.

³⁰ Por. W. Świątkiewicz, *Region i regionalizm w perspektywie antropocentrycznego paradygmatu kultury*, w: *Regionalizm polski u progu XXI w. Kongres Regionalnych Towarzystw Kultury, Wrocław 23–25 IX 1994*, S. Bednarek, S. Słowik, J. Wojtaś, A. Kociszewski (red.), Cieszanów 1994.

³¹ E. Chudziński, *Regionalizm. Idea – ludzie...*, s. 14 i 34.

³² J. Poniedziałek, *Postmigracyjne tworzenie tożsamości regionalnej*, Toruń 2011, s. 31.

³³ Tenże, *Wielofazowy proces instytucjonalizacji regionu*, „Kultura i Edukacja” 2016, nr 1, s. 11–33.

elementów strukturalnych i funkcjonalnych współczesnego regionu³⁴. Za możliwą i pożądaną uznaje się tutaj interwencję ukierunkowaną w zakresie takich czynników jak wizerunek regionu, symbolika i tożsamość regionalna. Towarzyszy temu idea wdrażania różnych programów działań publicznych, co determinuje potrzebę uwzględniania aspektów jakościowych, endogenicznych, społeczno-kulturowych, intelektualnych, innowacyjnych czy związanych z potencjałem i kapitałem społecznym³⁵.

Regionalizm należy postrzegać w określonej relacji do regionu jako specyficznego obszaru wyróżniającego się cechami kulturowymi, geograficznymi i społecznymi i posiadającego atrybuty decydujące o niepowtarzalnym charakterze kultury, krajobrazu i mieszkańców³⁶. Odnosi się także do świadomości i zachowań mieszkańców danych miejscowości wrośniętych w ich historię od pokoleń i może mieć znaczenie historyczne, kulturowe, etnograficzne, geograficzne czy ekonomiczne³⁷. Istotą regionalizmu, podobnie jak edukacji regionalnej jest zachowanie w regionie wartości, tradycji, kształtowanie postaw szacunku dla dziedzictwa kulturowego³⁸. W regionalizmie chodzi także o dynamiczny rozwój i wzbogacanie wartości tkwiących we własnym środowisku, o ożywienie różnorodności jako bogactwa życia społecznego, umocnionego poczuciem własnej tożsamości i zakorzenienia³⁹.

Regionalizm to również dążenie do integracji kulturowej społeczności regionu, co wiąże się z tworzeniem tożsamości regionalnej i powiązaniem społeczeństwa z określoną przestrzenią⁴⁰. Współczesny regionalizm wyrasta

³⁴ A. Gąsior-Niemiec, *Nowy regionalizm w Europie – zarys problematyki*, w: *Problematyka przyszłości regionów. W poszukiwaniu nowego paradygmatu*, P. Jakubowska, A. Kukliński, P. Żuber (red.), Warszawa 2008, s. 352–370.

³⁵ Por. T.G. Grosse, *Innowacyjna gospodarka na peryferiach?*, Warszawa, 2007; M. Herbst, *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, Warszawa 2007; A. Nowakowska (red.), *Budowanie zdolności innowacyjnych regionów*, Łódź 2009.

³⁶ Por. A.J. Omelaniuk, *Z regionalizmem w XXI wiek, referat programowy na VI Kongres Regionalnych Towarzystw Kultury*, Wrocław–Ciechanów 1998, s. 21–22; H. Skorowski, *Europa regionu...*, s. 26–33.

³⁷ S. Partycki, A. Drewniak, *Dziennikarstwo regionalne. Doświadczenia towarzystw regionalnych*, w: *Media lokalne w budowaniu tożsamości regionalnej. Dobre praktyki stowarzyszeń regionalnych na Lubelszczyźnie*, M. Parzyszek (red.), Lublin 2015, s. 18.

³⁸ P. Petrykowski, *Edukacja regionalna. Problemy podstawowe i otwarte*, Toruń 2003, s. 85.

³⁹ Tenże, *Edukacyjne konteksty regionalizmu – stowarzyszenia społeczne*, Toruń 2004, s. 92.

⁴⁰ K. Kwaśniewski, *Elementy teorii regionalizmu*, Warszawa 1993, s. 82.

na gruncie gospodarczym i administracyjnym i rodzi się spontanicznie, wywołany aktywnością części społeczeństwa zamieszkującej dany region⁴¹.

Tak więc regionalizm ma związek zarówno ze stanem świadomości społecznej populacji danego terytorium, jak i odnosi się do jej działalności gospodarczej, kulturowej i politycznej. Na świadomość regionalną składa się poczucie korelacji zbiorowości społecznej z terenem przez nią zamieszkiwanym, tzw. tożsamość regionalna, ale również historycznie zdefiniowane relacje międzyludzkie⁴². Przyjmując, że każda zbiorowość regionu przejawia chęć realizacji różnorodnych interesów i potrzeb, formułując zróżnicowane drogi ich realizacji, należy podkreślić złożoność kategorii regionalizmu, który jest w swym wyrazie wielowątkowy i zawiera zarówno elementy społeczne, kulturowe, polityczne, jak i ustrojowe⁴³.

⁴¹ A.J. Omelaniuk, *Z regionalizmem w XXI wiek*, Referat programowy na VI Kongres Regionalnych Towarzystw Kultury „Silesia”, Wrocław–Ciechanów 1998, s. 35–37.

⁴² Zob. E. Chudziński, *Wprowadzenie*, w: *Regionalizm – lokalizm – media*, E. Chudziński (red.), Warszawa–Bochnia 2001, s. 5–6.

⁴³ Zob.: J. Tokarski (red.), *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1980, s. 634; J. Jeżewski, *Regionalizm*, w: *Prawniczy słownik wyrazów trudnych*, J. Boć (red.), Wrocław 2005, s. 314.

II.

Spółeczny kontekst zarządzania rozwojem jednostki terytorialnej

1. Środowisko społeczne jako kreator rozwoju lokalnego i regionalnego w wymiarze terytorialnym

Analizując problematykę rozwoju lokalnego i regionalnego, niezwykle istotne staje się odniesienie do poziomu zaangażowania społecznego, a także poczucia tożsamości oraz identyfikacji terytorialnej w odniesieniu do danego obszaru. W szerszym kontekście, odnoszącym się do procesu zarządzania rozwojem na poziomie lokalnym, niezwykle istotnym zagadnieniem jest uspołecznienie owego procesu, związane ze stworzeniem odpowiednich możliwości oraz zaangażowania się społeczności lokalnej w działania na rzecz planowania i organizowania przedsięwzięć mających na celu podniesienie poziomu jakości życia. Współcześnie stanowi to jeden z podstawowych kanonów kształtowania terytorialnego systemu społecznego oraz atrakcyjności poszczególnych jednostek terytorialnych. Stąd systematycznie wzrastająca waga środowiska społecznego jako kreatora rozwoju lokalnego, jak też identyfikacja społecznych i kulturowych czynników rozwoju oraz analiza ich wpływu na proces kreowania polityk publicznych w układzie terytorialnym.

Niezwykle ważne staje się tutaj wykreowanie i zachowanie systemu skutecznej koordynacji, która wzmacnia komplementarność procesu zarządzania, jak też realizowanych przedsięwzięć, zapobiegając jednocześnie konfliktom przestrzennym. Zintegrowane podejście daje polityce rozwoju większą elastyczność wobec zachodzących zmian w krótkim horyzoncie czasowym, co w dalekiej perspektywie zapewnia większą stabilność rozwoju układu terytorialnego. Wymiar terytorialny polityki rozwoju można

zdefiniować jako realne efekty realizacji inicjatyw rozwojowych zarówno sektorowych, jak i horyzontalnych z uwzględnieniem dynamicznych relacji funkcjonalno-przestrzennych oraz uwarunkowań społecznych⁴⁴.

Proces osiągnięcia spójności terytorialnej powinien być realizowany na poziomie regionalnym i lokalnym z uwzględnieniem zasady subsydiarności poprzez wdrażane tam polityki publiczne. Oznacza to, iż idea spójności terytorialnej powinna być obecna we wszystkich politykach projektowanych przez struktury samorządowe i wdrażana w sposób zintegrowany. W procesie wdrażania polityki terytorialnej niezwykle istotne będą obszary aktywności związane z rosnącą rolą regionalnych i lokalnych aktorów, jak również sektora gospodarczego i społeczeństwa obywatelskiego. Kolejna sprawa to preferowanie podejścia funkcjonalnego z uwagi na to, iż problemy i wyzwania rozwojowe przekraczają granice administracyjne, co generuje potrzebę większej elastyczności działań. Wreszcie potrzeba poprawy wiedzy o poszczególnych terytoriach w celu lepszego rozeznania różnicowań rozwojowych oraz identyfikowania trendów i uwarunkowań terytorialnych. Należy też zwrócić uwagę na współczesne, złożone uwarunkowania rozwoju oraz stale modyfikujący się sposób zarządzania sprawami publicznymi, co wymaga odniesienia się do różnorodnych grup czynników kształtujących płaszczyznę aktywności samorządu lokalnego i regionalnego na rzecz stymulowania procesów przekształceń społeczno-gospodarczych i środowiskowo-przestrzennych. Jedną z grup owych czynników stanowią zagadnienia społeczne i kulturowe, wyznaczające poziom aktywności oraz identyfikacji środowisk lokalnych i regionalnych w zakresie spraw związanych z szeroko pojmowanym procesem rozwoju. Jest to obszar wymagający pogłębionej analizy oraz opisu jego elementów składowych, wpływających na efektywność osiągnięcia założonych celów publicznych.

⁴⁴ M. Miazga, *Społeczne problemy kształtowania przestrzeni*, Warszawa 2001.

2. Aktywizacja środowisk lokalnych i regionalnych na rzecz współuczestnictwa w procesie zarządzania rozwojem

W procesie zarządzania rozwojem na poziomie lokalnym i regionalnym niezwykle istotnym zagadnieniem jest uspołecznienie tego procesu związane ze stworzeniem odpowiednich możliwości oraz zaangażowaniem się społeczności lokalnej w działania na rzecz planowania i organizowania przedsięwzięć mających na celu podniesienie poziomu jakości życia. Współcześnie stanowi to jeden z podstawowych kanonów kształtowania terytorialnego systemu społecznego oraz atrakcyjności poszczególnych jednostek terytorialnych, aktywnego udziału środowisk społeczno-zawodowych, gospodarczych, naukowych i samorządowych w szeroko pojętym procesie zarządzania rozwojem lokalnym i regionalnym. Współuczestnictwo wszystkich tych grup jest niezbędne zarówno na etapie doboru instrumentów zarządzania, jak i przy analizowaniu i dokonywaniu oceny stopnia realizacji przyjętych celów. Gromadząc liderów lokalnych i regionalnych, jako swoistych animatorów życia zbiorowego, którzy ze swoją wiedzą, kompetencjami i autorytetem, chcą włączyć się w działalność na rzecz swojego regionu, powstaje płaszczyzna współpracy i dialogu przedstawicieli środowisk społecznych, gospodarczych, kulturalnych oraz administracji samorządowej, co tworzy odpowiedni klimat oraz fundament dla kształtowania ram organizacyjnych partnerskiej współpracy i komunikacji społecznej. Dzięki temu powstają warunki dla rozwijania i motywowania obywatelskiej postawy współodpowiedzialności, co przyczynia się do systematycznego wzmacniania przekonania wszystkich kluczowych aktorów życia zbiorowego, że bez szerokiej współpracy i aktywnej partycypacji nie będzie możliwe realizowanie zadań i osiągnięcie społecznie akceptowanych celów rozwoju. Tylko bowiem w ten sposób jest możliwe wyzwolenie i optymalne wykorzystanie lokalnego potencjału społeczno-kulturowego, potencjału przedsiębiorczości, innowacyjności i zaangażowania wszystkich mieszkańców w procesy rozwojowe regionu, ich lokalnych społeczności i ich własnego dobrobytu. Należy podkreślić, że publiczny charakter dzia-

łałości samorządu wymaga otwartości władz przez rozwój różnych form angażowania mieszkańców i grup obywatelskich w procesy decyzyjne oraz budowanie systemu faktycznej partycypacji i kontroli społecznej. Władze samorządowe muszą być jak najbliżej mieszkańców i wypracować skuteczne mechanizmy kontaktów i komunikacji ze społecznością lokalną. Dzięki takiemu podejściu istnieje możliwość oparcia trwałego rozwoju lokalnego przede wszystkim o potencjały i siły tkwiące we własnym środowisku, zgodnie z potrzebami i aspiracjami samych mieszkańców-obywateli. Dlatego jednym z podstawowych zadań w procesie zarządzania rozwojem powinno być budowanie konstruktywnych relacji i związków między władzą publiczną a lokalnymi instytucjami i organizacjami obywatelskimi, gospodarczymi oraz kulturalnymi. Tak więc niezwykle istotne są działania na rzecz aktywnego udziału przedstawicieli środowisk akademickich, samorządowych, społecznych oraz przedsiębiorców w debatach dotyczących kwestii rozwoju, kształtowania przestrzeni publicznej oraz tożsamości i integracji regionalnej. Należy przyjąć, że tożsamość społeczna powstaje na bazie różnych tożsamości indywidualnych, z kolei tożsamość kulturowa jest jedynie specyficzną formą tożsamości społecznej, opartej na rdzeniu kulturowym, natomiast tożsamość regionalna, jest odmianą tożsamości społecznej. W tym przypadku tworzona jest ona na podstawie odwołań do konkretnego terytorium, regionu oraz jego podstawowych cech, dążąc do określenia miejsca wartości prorozwojowych w hierarchii wartości mieszkańców regionu. Ważne staje się tutaj poczucie więzi z małą ojczyzną, regionem i społecznością lokalną, co ułatwia zaangażowanie w proces rozwoju regionalnego. Z kolei tożsamość powinna być postrzegana i analizowana w różnych wymiarach, jako identyfikacja terytorialna czy horyzont moralny. Szczególnie miejsce zajmuje tutaj tożsamość społeczna w swej zbiorowej postaci, co jest istotne dla identyfikacji terytorialnej mającej istotny wpływ na proces rozwoju w jego wymiarze przestrzennym w kontekście stale poszerzających się wyzwań dla jednostek samorządu terytorialnego. W związku z tym dla wzmocnienia potencjału rozwojowego konieczne będą działania na rzecz usprawnienia sfery instytucjonalnej i organizacyjnej oraz rozwijanie form partycypacji, co stworzy warunki odpowiedniego reagowania na zachodzące zmiany oraz występujące uwarunkowania. Należy podkreślić, że zarządzanie rozwojem wymaga nie tylko determinacji władzy publicznej, lecz także partnerskiego zaangażowania ze strony wszystkich uczestników, a w szczególności ze strony społeczeństwa

obywatelskiego. Współczesny rozwój w znacznej mierze jest zjawiskiem obejmującym społeczne wartości, normy zachowań, praktyki, doświadczenia, kształtowanie więzi umożliwiających budowanie wspólnoty, a także kody umożliwiające porozumiewanie się. Determinuje to gotowość do podejmowania ryzyka oraz działań twórczych i innowacyjnych, co wpływa na zdolność do współdziałania i tworzenia się kapitału społecznego. W ten sposób wartości społeczne nadają sens działaniom indywidualnym i zbiorowym, stają się przestrzenią innowacji, w której poszukiwane i testowane są nowe formy podmiotowości, uczestnictwa i kreowania optymalnych form aktywności. Innowacyjne myślenie i działanie stają się zatem ważnym czynnikiem wspierającym aktywność współczesnego samorządu na rzecz rozwoju lokalnego i regionalnego. Inspiracją do takiego pojmowania rzeczywistości są kontakty różnych środowisk oraz towarzysząca im wymiana poglądów, jak też promocja dobrych praktyk. Dialog, dyskusja, szeroko pojmowana komunikacja społeczna, a także nawiązywanie kontaktów, formowanie i przekształcanie swoich postaw i zachowań, jak też uczenie się niekonwencjonalnego spojrzenia na otaczającą rzeczywistość są tutaj niezwykle przydatne. Staje się to szczególnie ważne z uwagi na potrzebę kształtowania kapitału społecznego jako znaczącego czynnika sprzyjającego rozwiązywaniu problemów występujących w życiu społecznym, politycznym i gospodarczym regionu. Staje się on tym bardziej istotne, gdyż podstawą rozwijania aktywnej społeczności jest podmiotowość, która potrzebuje stabilności i transparentności, natomiast konsekwentna realizacja podjętych działań wymaga eliminowania wszelkich niepewności. Zaufanie ma zatem ogromne znaczenie, służy bowiem wzmocnieniu stabilności lokalnego i regionalnego systemu społecznego. Wysoki poziom zaufania społecznego współcześnie odgrywa niezmiernie ważną rolę, stanowiąc swoisty czynnik podejmowania decyzji związanych z realizacją celów publicznych. Stąd potrzeba kształtowanie kultury partnerstwa oraz zrozumienia dla konieczności budowania zaufania społecznego jako ważnego instrumentu realizacji założeń rozwoju lokalnego i regionalnego.

Konieczne jest zaangażowanie partnerów społeczno-gospodarczych do aktywnego udziału w budowaniu potencjału rozwojowego regionu oraz tworzeniu silnych podstaw regionalnej samorządności. Najważniejszym instrumentem dla tak postawionego celu jest debata publiczna, pozwalająca na wymianę poglądów, kreowanie nowych rozwiązań oraz stwarzanie warunków do kształtowania społeczeństwa obywatelskiego

aktywnie i odpowiedzialnie uczestniczącego w przygotowywaniu przestrzeni i środowiska społecznego regionu do funkcjonowania w nowych realiach. W tym kontekście niezwykle ważne, a zarazem absorbujące będą działania zmierzające do modernizacji regionu poprzez skoncentrowanie się na zidentyfikowaniu i wspieraniu działań kluczowych dla rozwoju województwa. Istotne stanie się tutaj zbudowanie nowoczesnego modelu rozwoju regionu opartego na strategii, partycypacji, refleksji, umiejętności łączenia oraz systematycznych przekształceniach z aktywnym udziałem władz publicznych oraz przedstawicieli społeczeństwa. Dzięki szerokiej debacie publicznej (obywatelskiej) możliwym będzie udzielenie odpowiedzi na pytania istotne z punktu widzenia rozwoju, a mianowicie:

- co czyni nas silniejszymi?
- w których obszarach aktywności społeczno-gospodarczej możemy być silniejsi?
- co możemy u siebie poprawić, jakie mamy szanse na rozwój i poprawę jakości życia?

Wydaje się, że pożądanym i oczekiwanym efektem dyskusji powinno być:

- włączenie wszystkich w realizację idei modernizacji regionu,
- kreowanie społecznej otwartości,
- budowanie społecznego zaufania,
- rozwój komunikacji społecznej,
- wspieranie kreatywności,
- kreowanie postaw proinnowacyjnych,
- wspieranie procesu decyzyjnego.

Zaangażowanie wszystkich środowisk w realizację idei rozwoju powinno przyczynić się do:

- aktywizacji samorządu terytorialnego,
- konsekwencji w działaniu,
- wykreowania optymalnych form uczestnictwa społecznego,
- wspólnego poszukiwania i wykorzystywania potencjałów endogenicznych,
- współpracy ze zmieniającym się otoczeniem.

3. Zarządzanie rozwojem i jego społeczne uwarunkowania

Administracja publiczna w procesie zarządzania rozwojem zobowiązana jest realizować ideę partnerstwa, zgodnie z którą partnerzy społeczni i gospodarczy mają możliwość uczestniczenia w tym procesie i wpływanie na jego kierunki oraz sposób realizacji przyjętych zadań. Wymaga to stosowania odpowiednich metod oraz instrumentów działania zarówno na poziomie lokalnym, jak i regionalnym.

Ustawy o samorządzie terytorialnym opierając się na idei autentycznego samorządu lokalnego i regionalnego oraz idei pełnego upodmiotowienia społeczności lokalnych i regionalnych nadają im status wspólnot samorządowych. W ten sposób gmina, powiat i województwo stają się prawnym zrzeszeniem zamieszkujących je ludzi. Wyrazem upodmiotowienia lokalnych społeczności, upodmiotowienia gmin, powiatów i województw jest nadanie prawnej osobowości, co oznacza, że wykonują one zadania publiczne w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność. Z tego też względu konieczne jest istnienie urzędów i instytucji samorządowych, lokalnych i regionalnych, wyposażonych w odpowiednie uprawnienia i kompetencje, które mają służyć samodzielności społeczności lokalnych i regionalnych w zakresie rozwiązywania podstawowych problemów i zaspokajania potrzeb.

Wśród podstawowych funkcji samorządu terytorialnego należy wyróżnić upodmiotowienie społeczności lokalnej (w gminie, w powiecie) oraz regionalnej (w województwie), przejawiającej się w jej wyodrębnieniu i usamodzielnieniu jako podmiotu władzy i administracji publicznej. Jest on powołany do organizowania rozwoju społecznego poprzez stworzenie odpowiednich warunków życia społecznościom lokalnym i regionalnym. Znaczenie władz samorządowych w systemie politycznym można oceniać pod względem zasobów będących w dyspozycji władz jednostek samorządu terytorialnego. Decydują one o sile tych władz i zakresie ich samodzielności. Do tych, którymi dysponuje (lub powinien dysponować) samorząd teryto-

rialny można zaliczyć zasoby prawne, finansowe, polityczne, profesjonalne i hierarchiczne⁴⁵.

Zgodnie z uregulowaniami ustawy z 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu trójstopniowego podziału terytorialnego państwa, zasadniczymi jednostkami tego podziału, z dniem 1 stycznia 1999 r., stały się gminy, powiaty i województwa. Samorząd terytorialny w modelu trójszczeblowym jest obligatoryjnym związkiem mieszkańców gmin, powiatów i województw samorządowych, utworzonym dla realizowania zadań o charakterze lokalnym przez gminy i powiaty oraz zadań o charakterze regionalnym przez województwa, w celu zapewnienia rozwoju danego terenu i zaspokojenia potrzeb zbiorowych (z zakresu użyteczności publicznej) ludności tego regionu.

Poszczególne jednostki samorządu terytorialnego powstają z mocy prawa, przy czym w jego modelu trójszczeblowym gmina jest jednostką podstawową, powiat – pośrednią, a województwo – najwyższą⁴⁶. Podział taki został dokonany z uwagi na zakres działań, jakie mają do wykonania wymienione jednostki, nie zaś ze względu na zakres podległości. Powiat nie jest w stosunku do gminy jednostką nadrzędną, tak jak w stosunku do powiatu województwo samorządowe nie jest jednostką nadrzędną. Rozgraniczenie zadań gminy, powiatu i województwa sprawia, że wspólnoty te działają niezależnie od siebie, co nie oznacza, że nie mogą ze sobą współpracować, tworząc różnego rodzaju porozumienia o wzajemnym powierzeniu sobie określonych zadań publicznych czy też związku o charakterze międzygminnym (związki komunalne) i międzypowiatowym (związki powiatów) dla wspólnego wykonywania zadań.

Mieszkańcy gminy tworzą z mocy prawa wspólnotę samorządową. Z kolei mieszkańcy powiatu tworzą z mocy prawa lokalną wspólnotę samorządową, a mieszkańcy województwa regionalną wspólnotę samorządową. Wynika stąd, że osoba fizyczna nie może odmówić przynależności do terytorialnego związku samorządowego (zamieszkanie jest w zasadzie jedynym wymogiem przynależności do terytorialnej wspólnoty samorządowej), a organy gminy, powiatu czy województwa nie mogą jej wykluczyć, przy czym osoba ta może być zarówno aktywnym, jak i biernym członkiem

⁴⁵ J. Reguński, *Samorząd terytorialny. Skąd i dokąd*, „Samorząd Terytorialny” 1991, nr 1–2.

⁴⁶ Powiat i województwo spełniają pomocniczą rolę w sprawnym funkcjonowaniu systemu samorządu terytorialnego, dlatego też rolę podstawową w tym systemie ma gmina.

danej społeczności samorządowej. Każdy mieszkaniec Polski jest jednocześnie członkiem trzech wspólnot samorządowych, tj. gminy, powiatu i województwa.

Gmina, powiat i województwo jako jednostki samorządu terytorialnego stanowią szczególnego rodzaju system społeczno-gospodarczy (tzw. terytorialną korporację samorządową, tj. korporację prawa publicznego), na który składają się następujące elementy:

- obszar, który zajmuje gmina, powiat, województwo,
- mieszkańcy, tworzący wspólnotę samorządową (w gminie i w powiecie – lokalną, w województwie – regionalną),
- władza, demokratycznie wybieralne organy gminy, powiatu i województwa,
- jednostki organizacyjne gminy, powiatu i województwa.

Gmina realizuje zadania publiczne o znaczeniu lokalnym, ale tylko te, których wykonywanie nie jest zastrzeżone dla innych podmiotów (zgodnie z zasadą domniemania kompetencji). Zadania gmin nie mają jednolitego charakteru prawnego, gdyż ustawa o samorządzie terytorialnym podzieliła je na własne i zlecone z zakresu administracji rządowej.

Powiat jest jednostką samorządu terytorialnego jak gmina, lecz o innych zadaniach, gdyż są to ustawowo określone zadania publiczne o charakterze ponadgminnym. Zadania województwa samorządowego mają głównie charakter regionalny, tzn. tworzenie warunków rozwoju regionu oraz wykonywanie usług publicznych o zasięgu regionalnym. Ponadto mają one kreować politykę regionalną, niezależnie od tego, że rząd ma swoją politykę wobec regionu. Należy jednak podkreślić, że regionalna wspólnota samorządowa nie stanowi, zgodnie z uregulowaniami ustawy o samorządzie województwa, autonomicznego województwa, tym samym zachowana zostaje zasada unitarności państwa.

Rozwój lokalny wsparty przez elementy historyczno-kulturowe staje się ważnym elementem postępu decentralizacyjnego oraz rozwoju samorządności terytorialnej na szczeblu lokalnym i regionalnym. Wszelkie działania w tym zakresie muszą być w pełni komplementarne ze strategią i scenariuszami rozwoju społeczno-gospodarczego w ujęciu regionalnym, interregionalnym i lokalnym. Oparta na lokalnych i regionalnych tradycjach i wartościach historyczno-kulturowych aktywność społeczna stanowi podstawę współcześnie pojmowanego regionalizmu.

Ożywienie regionalne odnosi się również do stanu świadomości społecznej, działalności gospodarczej, aktywności społeczno-politycznej i kulturowej. Nawiązuje ono także do zachowanych tradycji samorządności i samoorganizacji. Szczegółowego znaczenia nabierają następujące aspekty regionalizmu:

- historyczno-kulturowy,
- organizacyjno-reformatorski,
- samorządowy.

Słabo zintegrowane i pasywne zbiorowości mają szansę na przekształcenie się w kreatywne społeczności lokalne. Dzięki temu poszczególni mieszkańcy miasta czy gminy mogą partycypować w lokalnym rozwoju. Stwarza to podstawy do inicjatyw lokalnych, rozwoju innowacji i mobilizacji społecznej. Te cechy stanowią o pozytywnym kierunku rozwoju lokalnego, przyczyniając się do tworzenia nowej jakości zarządzania sprawami publicznymi.

Realizowana przebudowa systemu politycznego i społeczno-gospodarczego posiada wiele aspektów, a jednym z bardzo ważnych i bezpośrednio odczuwalnych jest lokalny wymiar zachodzących zmian. Proces reformowania kraju i zachodzące przemiany rodzą potrzebę nowego podejścia do zagadnień rozwoju lokalnego i jego czynników. Konieczne jest nadanie rozwojowi lokalnemu właściwej, aktualnej interpretacji, nowoczesne rozumienie uwarunkowań rozwoju oraz nowe podejście do diagnozy istniejącego stanu i sterowania rozwojem. Trzeba pamiętać, że rozwój lokalny jest pojęciem złożonym, co wynika z wielorakości celów, którym rozwój ma służyć i z różnorodności działań, które go kształtują. W skali lokalnej sprawy rozwoju społeczno-gospodarczego stają się szczególnie skomplikowane, ponieważ każdy obszar rozwija się i funkcjonuje jako integralna część większej całości.

Wiele elementów rozwoju nie bilansuje się w skali lokalnej, nie ma również pełnej współzależności między rozwojem gospodarczym a poziomem życia mieszkańców. Rozwój lokalny jest kompleksem pozytywnych przeobrażeń jakościowych dotyczących danego obszaru w zakresie poziomu życia zamieszkujących tam ludzi. Cele rozwoju lokalnego mają charakter uniwersalny, lecz w określonych warunkach miejscowych dokonuje się ich konkretyzacja i hierarchizacja dostosowana do istniejących warunków rozwoju⁴⁷.

⁴⁷ Por. L. Wojtasiewicz, *Czynniki rozwoju lokalnego – nowe ujęcia metodologiczne*, „Biuletyn KPZK PAN” 1997, z. 117.

Zadania służące osiągnięciu owych celów to głównie ożywienie gospodarki i tworzenie klimatu do lokalizacji i dobrego funkcjonowania podmiotów gospodarczych. Wynika to z założenia, że cele te mogą być osiągnięte nie tylko siłami władz lokalnych, lecz również w wyniku działań wszystkich innych podmiotów gospodarczych. Takie ujęcie rozwoju lokalnego – jego celów i zadań – powinno mieć swoje odzwierciedlenie w ujmowaniu czynników rozwoju. Na ogół obejmują one zestaw następujących danych⁴⁸:

- walory użytkowe wytworzone przez naturę, bogactwa mineralne, gleby, woda,
- walory użytkowe będące wytworem działań człowieka (obiekty produkcyjne, walory szeroko rozumianej infrastruktury gospodarczej, społecznej, technologicznej),
- potencjał społeczny (rozmiary, kwalifikacje, wydajność),
- instytucje zajmujące się promocją i rozwojem danego obszaru (banki, izby gospodarcze, agencje rozwoju),
- kulturę i tradycję gospodarcze danego obszaru,
- atrakcyjność miejsc przebywania (kultura i tradycje mieszkańców, wygląd danej miejscowości, urządzenia umożliwiające realizację różnych potrzeb w zakresie turystyki, wypoczynku, rozrywki oraz stan środowiska).

Aktywna postawa samorządu lokalnego pozwala osiągnąć wytyczone cele z użyciem podstawowych instrumentów kształtujących korzystne warunki rozwoju i promowania lokalnej przedsiębiorczości. Dokonanie trafnego wyboru narzędzi wymaga rozpoznania bardzo złożonych warunków społeczno-ekonomicznych w ujęciu regionalnym i lokalnym. Jednocześnie należy zwrócić uwagę na fakt, że procesy zachodzące w układzie terytorialnym w dużym stopniu wpływają na sytuację w skali globalnej.

Nowa tożsamość po dokonanych zmianach terytorialno-ustrojowych powinna być sprzężona z procesem rozwoju kultury oraz strategią rozwoju społeczno-gospodarczego. Poprzez szerzenie wartości kulturowych stwarza się warunki sięgania do źródeł kultury lokalnej i regionalnej, wzmacniając w ten sposób tożsamość lokalną i narodową, przyczyniając się do ochrony istniejących tradycji. Zarazem pojawia się możliwość współtworzenia po-

⁴⁸ M. Trojanek, *Oddziaływanie władzy lokalnej na efektywność przedsięwzięć inwestycyjnych*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Seria II” 1994, z. 137.

mostu od tradycji do współczesności i przyszłości w perspektywie procesów rozwojowych w układzie lokalnym i regionalnym.

Obserwuje się dziś w wielu miejscach zatarcie lub nieodwracalne przeobrażenie specyficznego charakteru szeregu kultur regionalnych, czy wręcz fizyczne unicestwienie dziedzictwa krajobrazowo-architektonicznego. Skutki tych negatywnych przemian znacznie osłabiły możliwości społeczności lokalnych w sferze określenia i kształtowania własnego, odrębnego stylu życia i realizacji własnych potrzeb i systemów wartości, a także podmiotowego wpływania na decyzje dotyczące charakteru i kierunków rozwoju. Dlatego też społeczności lokalne zaczęły podkreślać potrzebę uprzedmiotowienia swojej „małej ojczyzny”, zarówno w wymiarze architektoniczno-krajobrazowym, jak i tożsamości kulturowej. Na poziomie struktur regionalnych wytwarza się coraz częściej bardzo silna potrzeba nie tylko ochrony dziedzictwa historycznego w krajobrazie kulturowym, ale i jego promocji w postaci produktu turystycznego, poprzez dostrzeżenie granicy, dzielącej świadome odrzucenie starego od świadomego przejścia przeszłości dla współczesności.

W lokalnej praktyce samorządowej granica ta uwidacznia się często jako konflikt celów wartości. Dla wielu środowisk samorządowych silna więź tożsamości z miejscem zamieszkania, ze swoim regionem, to zarazem kontynuacja własnych, dobrych tradycji historycznych. Inspiracja tradycją to nie tylko potwierdzenie swojej odrębności regionalnej czy też lokalnej, ale zarazem wskazanie na rolę więzi społecznych, ustroju psychofizycznego społeczności, dyscypliny społecznej i umiejętności zgodnego osiągania celów przez te wspólnoty. Ekspozowanie tych indywidualnych cech i wartości regionalnych najlepiej wyraża się w otaczającym krajobrazie kulturowym.

Z punktu widzenia samorządu za najważniejsze uważa się nie tylko dziedzictwo kulturowo-materialne, ale także niematerialne (duchowe), wyrażane przez: nazewnictwo, zachowane obyczaje, zabytkowy krajobraz, atrybuty przestrzeni historycznej, obiekty i miejsca kultowe wraz z pomnikami historii i religii itp. Dlatego też dalsze poszerzanie samorządności i form publicznego działania, wraz z upowszechnianiem się demokratycznych organizacji, stwarza duże zapotrzebowanie na marketing tożsamości regionalnej, który jest umiejętnością wykorzystania tradycji i dziedzictwa historycznego. W tej sytuacji uwarunkowania kulturowe mogą przyczynić się do wzbogacenia procesów rozwojowych na szczeblu samorządowym,

tworząc inkubatory rozwoju, przedsiębiorczości i nowe miejsca pracy. Najlepszym przykładem tej konfrontacji jest krajobraz kulturowy, który odzwierciedla ideę rozwoju polityki lokalnej i regionalnej, gospodarki przestrzennej i przedsiębiorczości władz samorządowych.

W tym kontekście ważnym celem i zadaniem jest pielęgnowanie i rozwijanie dziedzictwa społeczno-kulturowego, by uczestniczyć w realizacji celów większej zbiorowości, nie tracąc własnej tożsamości. Społeczność regionalna i jej konkretne problemy oraz historyczno-kulturowe podwaliny są tym, co kształtuje człowieka jako członka społeczności narodowej. Racjonalnie rozumiany regionalizm jest typem świadomości społecznej, a więc skłonności do poszanowania samego siebie i swojego odniesienia do najbliższego otoczenia. W tym kontekście należy zwrócić szczególną uwagę na pogląd głoszący, iż region stanowi przede wszystkim odrębność kulturową, a wszystkie inne kryteria i podziały ważne są tylko o tyle, o ile współkształtują odrębność kulturową⁴⁹. Dlatego też tożsamość regionalną można traktować jako tożsamość kulturową. Chodzi tutaj o identyfikację pojedynczych członków społeczności lokalnej z określonymi wartościami i związanymi z nimi symbolami. Niezwykle ważny jest tutaj mechanizm identyfikacji z własnym dziedzictwem historyczno-kulturowym.

Tożsamość kulturowa jest także ważnym rodzajem tożsamości zbiorowej ludzi zamieszkujących dany obszar. Polega ona na historycznie uwarunkowanym sposobie podtrzymywania przez daną zbiorowość regionalną swego istnienia jako odrębnej części ogólnonarodowej całości. Tożsamość kulturowa regionu składa się nie tylko z odrębności dziedzictwa historycznego czy specyficznych form zwyczajowych i efektów ludzkiej działalności, ale i z poziomu cywilizacyjnego i zakresu, w jakim został on przez tę społeczność osiągnięty. Ponadto odrębność kulturowa objawia się w specyficznym ułożeniu w jedną całość cech, które zwykle z osobna można spotkać gdzie indziej. Zarazem chodzi o występowanie obiektywnych faktów, do których przywiązani są mieszkańcy danego obszaru i fakty te mają trwałe miejsce w ich świadomości.

Zagadnienie tożsamości kulturowej powiązane jest również z problematyką dziedzictwa kulturowego i w tym ujęciu tożsamość kulturowa społeczności lokalnej jest wynikiem zachowania dziedzictwa kulturowego. Dziedzictwo kulturowe określić można jako przekazywanie wytworów

⁴⁹ K. Kwaśniewski, *Regionalizm*, Poznań 1986.

ludzkiej działalności (przedmioty, wartości, znaczenia) oraz przekazywania pewnych doświadczeń wobec tych przedmiotów⁵⁰.

Tożsamość kulturowa regionu wyrasta ze świadomego orientowania się ludzi na wartość regionu, która decyduje o jego swoistości oraz wyraża się w emocjonalnym odniesieniu do tych wartości. Bardzo ważny jest też stan świadomości społecznej mieszkańców regionu, która sprowadza się do poczucia przynależności regionalnej opartej o występujące odrębności.

Odrębności te mogą mieć charakter historyczny, przyrodniczy, socjologiczny lub inny. Najczęściej jednak mamy do czynienia ze specyfiką historyczną danego obszaru, tworzącą tzw. region historyczny, a więc taki, który ukształtował się na skutek określonych procesów historycznych. W świadomości mieszkańców zawierają się wówczas głównie odniesienia symboliczne wpływające na kształtowanie się obrazu regionu⁵¹. Stosunek do przyszłości lokalnego środowiska powinien zasadzać się na historycznych i kulturowych przesłankach, co stanowi podstawę dla kształtowania się tożsamości lokalnej i regionalnej⁵². Wizja przyszłości jest dla zbiorowości lokalnych gwarancją racjonalizacji wysiłków skierowanych na osiągnięcie celów rozwoju społecznego oraz czynnikiem podnoszenia stanu świadomości regionalnej. Dla kształtowania się tożsamości regionalnej istotne znaczenie posiada także przestrzeń społeczna funkcjonująca w ludzkiej świadomości i wyraźnie związana z szeregiem znaczeń, jakie niesie za sobą dla ludzi⁵³. Wskazując na znaczenie przestrzeni społecznej w kształtowaniu tożsamości regionalnej, należy zwrócić uwagę na jej oddziaływanie na formowanie zachowań mieszkańców regionu.

Rozważając problem tożsamości kulturowej i świadomości regionalnej należy zwrócić uwagę na formy organizacyjne mające znaczenie dla rozwoju i kształtowania wspomnianych cech. Wydaje się, że niezwykle ważną rolę odgrywają tutaj towarzystwa społeczno-kulturalne pełniące funkcję reprezentanta, a zarazem czynnika współkształtującego potrzeby i aspiracje kulturalne, historyczne i społeczne. Poprzez te formy organizacyjne możliwe jest nawiązywanie szerokiego kontaktu pomiędzy różnymi grupami

⁵⁰ S. Ossowski, *Z zagadnień psychologii społecznej*, seria: „Dziela”, t. III, Warszawa 1967.

⁵¹ Zob. A. Potoczek, *Problemy tożsamości i świadomości regionalnej*, „Pomorze Nadwiślańskie. Biuletyn” 1992, nr 3.

⁵² J. Wódz, *Socjologia w planistyce regionalnej i lokalnej. Przydatność czy konieczność*, Katowice 1989.

⁵³ Tenże, *Przestrzeń znacząca. Studia socjologiczne*, Katowice 1989.

społecznymi, rozbudzanie zainteresowania nauką i sztuką na zasadzie rozwijania własnych tradycji, poznawanie różnorodnych uwarunkowań rozwoju lokalnych społeczności. Z zagadnieniem tym wiąże się sprawa edukacji regionalnej, którą najogólniej można scharakteryzować jako wprowadzenie jednostek i małych grup społecznych w tradycję i aktualne życie społeczno-kulturalne regionu i środowiska lokalnego. Polega ona na kształtowaniu poczucia tożsamości grup lokalnych i regionalnych⁵⁴.

Podstawowe znaczenie w przygotowaniu i uruchomieniu procesu rozwoju opartego o elementy historyczno-kulturowe mają⁵⁵:

- przygotowanie osób do uczestnictwa w procesie rozwoju,
- zgromadzenie funduszy na sfinansowanie zamierzonych działań,
- pozyskanie terenu i obiektów, które zostaną przeznaczone na cele rozwoju lokalnego,
- pozyskanie podmiotów gospodarczych, które w proces rozwoju lokalnego zechcą się włączyć,
- utworzenie odpowiednich struktur organizacji i sterowania procesem rozwoju lokalnego i regionalnego.

Wśród głównych składników owego procesu można wymienić⁵⁶:

- ustalenie konkretnych celów i upewnienie się, że są one możliwe do zrealizowania,
- utworzenie odpowiednich struktur organizacyjnych zdolnych do zrealizowania wyznaczonych celów,
- wykształcenie (wygenerowanie) właściwych relacji pomiędzy uczestnikami procesu rozwoju lokalnego, realizującymi własne cele indywidualne, które (relacje) pozwolą wyeliminować konflikty i uzyskać zakładane korzyści ogólnospołeczne,
- przekonanie społeczności lokalnej i jej członków, grup czy jednostek organizacyjnych do tego, że podejmowanie zadań rozwoju lokalnego jest uruchamianiem możliwości rozwojowych, jakie wiązać się mogą z długoterminowo zaplanowanym rozwojem lokalnym.

⁵⁴ D. Jankowski, *Edukacja regionalna jako czynnik regionotwórczy*, w: *Regionalizm polski, przeszłość i teraźniejszość*, S. Dąbrowski i in., Ciechanów 1990.

⁵⁵ Z. Jabłoński, A. Potoczek, *Społeczne i kulturowe uwarunkowania rozwoju lokalnego*, w: *Stymulowanie rozwoju lokalnego – perspektywa społeczna i organizacyjna*, A. Potoczek (red.), Toruń 2001, s. 58.

⁵⁶ J.J. Parysek, *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wrocław 1997, s. 167–168.

Nie stanowią one jednak zadań indywidualnych dla pojedynczych uczestników rozwoju lokalnego i regionalnego, ale dla wszystkich, którzy w tym rozwoju zamierzają uczestniczyć. Zadania te, co jest oczywiste, w różnym stopniu absorbować będą poszczególne osoby i instytucje i różna będzie ich rola w procesie rozwoju. Szczególna rola przypada tutaj osobie lub grupie osób, które pełnić będą funkcje organizatorskie i kierownicze. Odpowiadać one będą za całokształt uruchomionego procesu, zwłaszcza za mobilizację ludzi i podmiotów gospodarczych, oszczędne wykorzystanie zasobów, bezkonfliktowość przebiegu procesu, pewność realizacji wyznaczonych zadań, maksymalizację efektu ogólnospołecznego. W realizacji tych zadań niezwykle ważną rolę odgrywają społeczne i historyczno-kulturowe uwarunkowania rozwoju.

Poziom i zakres aktywności społecznej oparty o tradycję i elementy tożsamości lokalnej i regionalnej w istotny sposób wpisuje się w budowę, a następnie w realizację strategii jako instrumentu sterowania rozwojem na poziomie lokalnym i regionalnym. Jest to też ważne przy kształtowaniu procedury programowania rozwoju oraz przygotowania do zarządzania publicznego. Konieczne są tutaj różnorodne formy aktywności społecznej oraz rozumienie specyfiki uwarunkowań procesu rozwoju lokalnego i regionalnego.

Najważniejszym czynnikiem lokalnego sukcesu są liderzy zdolni do sformułowania długofalowej wizji rozwoju danego układu lokalnego i mający umiejętność skupiania wokół siebie elity lokalnej, która wizję tę mogłaby konsekwentnie realizować. Inne czynniki, które mają postać ogólnych uwarunkowań rozwoju (tj. niezależnych od specyfiki danego układu lokalnego), a które gwarantują szansę na sukces lokalny to:

1. Elita – skupiająca najbardziej aktywnych aktorów: działaczy samorządowych, kierowników najważniejszych instytucji lokalnych, miejscowych przedsiębiorców, a także liderów nieformalnych – mieszkańców o dużym autorytecie. Ważne jest, aby elita była zdolna do opowiedzenia się za strategią prorozwojową, nie zaś rewindykacyjną lub nastawioną na doraźne korzyści (zbiorowe czy wręcz prywatne),
2. Instytucje – które stabilizują poczynania lidera i elity, utrzymując osiągniętą dynamikę i strukturę rozwoju lokalnego. Najważniejsze typy instytucji lokalnych to:

- instytucje wspierania przedsiębiorczości: inkubatory dla nowo zakładanych firm, agencje rozwoju prowadzące promocję, doradztwo, szkolenia, udzielające gwarancji, poręczeń kredytowych itp.,
 - instytucje wzbogacające tkankę społeczeństwa obywatelskiego, takie jak: stowarzyszenia, towarzystwa, kluby zainteresowań, zespoły artystyczne i sportowe itp.,
3. Aktywna społeczność, włączająca się do przedsięwzięć inicjowanych przez władze i instytucje lokalne oraz przejawiająca inicjatywy na rzecz wspólnego dobra (warunkiem tej aktywności jest niewystępowanie fundamentalnych podziałów politycznych i terytorialnych).

Rozwój lokalny jako proces społeczny bazuje przede wszystkim na aktywności społeczności lokalnych, budowaniu postaw prorozwojowych i tworzeniu instytucji społecznych, odpowiednio przygotowanych do wdrożenia specyficznych zadań, których celem jest ukształtowanie lepszego środowiska życia społeczności lokalnej.

Należy zwrócić uwagę, że na liście zasobów, jakimi dysponuje społeczność lokalna, wśród zasobów infrastrukturalnych, przyrodniczych i innych zasobów materialnych, istotne miejsce zajmuje zasób określany często jako „czynnik ludzki”.

Kapitał ludzki to sytuacja i status indywidualnych członków społeczności (wykształcenie, kwalifikacje, stosunek do zmian itd.).

Kapitał społeczny to spójna społeczność i więzi międzyludzkie. Elementy składające się na wielkość aktywów kapitału społecznego, to klimat wzajemnego zaufania ułatwiający współpracę, wspólne zasady i normy postępowania, sankcje za ich nieprzestrzeganie.

Udział społeczności lokalnej a w szczególności jej liderów, na etapie identyfikowania problemów i poszukiwania sposobów ich rozwiązania, jest koniecznym warunkiem zaangażowania tej społeczności w proces realizacji zadań wynikających ze wspólnie określonej drogi rozwoju.

Charakter zjawisk występujących na obszarze jednostki terytorialnej powoduje, że w większości przypadków, rozwiązanie problemów nie jest możliwe bez współdziałania mieszkańców. Dotyczy to praktycznie każdej sfery życia a uczestnictwo mieszkańców w określaniu kierunków zmian i podejmowaniu decyzji jest kluczem do sprawnej realizacji zadań prorozwojowych. Często podnoszonym kontrargumentem przeciwko szerokiemu włączaniu obywateli w proces decyzyjny jest teza, że przecież to właśnie

członkowie rad i zarządów są legalnymi przedstawicielami danej społeczności i w związku z tym to oni są uprawnieni do określania kierunków działania.

Praktyka samorządowa w wielu gminach, a w szczególności w powiatach dowodzi, że uspołecznienie procesu decyzyjnego na poziomie rady nie jest wystarczające. Wynika to niestety z faktu, że wielu radnych znalazło się w składzie rad w wyniku zaistnienia doraźnego układu politycznego, a nie wskutek rozwijania swojej „kariery samorządowej”. Radny, który dorasta do tej funkcji poprzez podejmowanie inicjatyw w małej skali, na poziomie wsi, a następnie „dojrzewa” do bycia współgospodarzem na swoim terenie, jest pożądanym elementem społeczeństwa obywatelskiego, które dopiero w Polsce się kształtuje. Dowodem na potwierdzenie tej tezy jest mała frekwencja członków rad na spotkaniach warsztatowych, będących elementem procesu budowy strategii. W rezultacie na etapie zatwierdzania strategii konieczne jest „objaśnianie” jej treści członkom rady, którzy przecież powinni ją znać i rozumieć, jako że są osobami najbardziej umocowanymi do udziału w formułowaniu wieloletnich planów rozwoju.

Kolejnym, oczywistym argumentem przemawiającym za szerokim włączeniem mieszkańców w proces decyzyjny jest doświadczenie wskazujące, że w szerokiej dyskusji rodzą się nowe pomysły, często umykające wyobraźni urzędników, przyzwyczajonych do rutynowych działań. Aktywizujące metody prowadzenia prac nad formułowaniem strategii, pozwalają na nowatorskie podejście do problemów często uznanych za nierozwiązywalne lub znajdujące się poza zasięgiem oddziaływania samorządu.

Budowanie strategii w publicznej dyskusji z udziałem oponentów aktualnego układu władzy pozwala na podjęcie próby zbudowania autentycznego partnerstwa lokalnego. Niepodważalną zasadą obowiązującą w trakcie przygotowywania procesu formułowania strategii jest określenie tzw. *stakeholders* i włączenie ich w ten proces. Termin *stakeholders* oznacza osoby mające „bezpośredni interes” w działaniu danej organizacji. W obszarze władzy lokalnej do osób bezpośrednio zainteresowanych funkcjonowaniem lokalnej społeczności można zaliczyć: urzędników, radnych, menedżerów instytucji publicznych, pracowników administracji państwowej i samorządowej, użytkowników i klientów instytucji świadczących usługi sektora publicznego, nauczycieli, przedsiębiorców, działaczy organizacji związkowych itd. Od sposobu ich aktywizacji i włączenia w proces określania celów rozwojowych danej społeczności będzie bezpośrednio zależeł rezultat działań zmierzających do ich osiągnięcia.

4. Społeczny kontekst zarządzania rozwojem lokalnym i regionalnym – doświadczenia kujawsko-pomorskie

Doświadczenie wskazuje, że problematyka rozwoju lokalnego i regionalnego w największym stopniu dotyczy środowisk lokalnych, a efektywne wspieranie rozwoju powinno mieć szeroki wymiar społeczny i być skierowane zarówno do społeczności lokalnych, jak i regionalnych⁵⁷. Wszystkie przedsięwzięcia w tym zakresie wymagają udziału przedstawicieli środowisk lokalnych i regionalnych, co zapewni pełniejszą ich społeczną legitymizację, jak też pozwoli uwzględnić rzeczywiste potrzeby i problemy społeczne. Wydaje się, że poziom aktywności społecznej, w tym udział społeczności lokalnych w procesie rozwoju, jest wciąż niski, stąd niezmiernie ważny staje się problem aktywizacji lokalnych i regionalnych społeczności, inicjowanie różnorodnych przedsięwzięć oraz pozyskiwanie akceptacji dla działań władz samorządowych. Konieczne jest także stymulowanie działań przez struktury samorządowe w zakresie stanowienia celów rozwoju, przygotowania programów oraz inicjowania i kształtowania form społecznego uczestnictwa w procesie zarządzania rozwojem⁵⁸.

Istotna jest tutaj działalność informacyjna i edukacyjna samorządu, zmierzająca do poszerzenia wiedzy członków wspólnoty o możliwościach działania, zakresie finansowego wsparcia inicjatyw aktywizujących mieszkańców jednostki terytorialnej, czy też potencjalnych korzyściach płynących z udziału w określonych programach współfinansowanych ze środków UE. Przejawem tej działalności powinno być inicjowanie różnorodnych przedsięwzięć, tworzenie dla nich odpowiednich ram organizacyjnych i budowanie autentycznego partnerstwa społecznego. Wynika to nie tylko z potrzeby uspołecznienia procesu rozwoju lokalnego, ale także z ustrojowych zasad funkcjonowania nowoczesnej administracji samorządowej. Wskazują one na konieczność współuczestnictwa w procesie budowy społeczeństwa obywatelskiego oraz podejmowania działań na

⁵⁷ H. Gawroński, *Zarządzanie strategiczne w samorządach lokalnych*, Warszawa 2010.

⁵⁸ A. Koźuch, *Rola samorządu terytorialnego we wspieraniu rozwoju lokalnego*, w: *Instrumenty zarządzania rozwojem w przedsiębiorczych gminach*, A. Koźuch, A. Noworól (red.), Kraków 2011.

rzecz upodmiotowienia społeczności lokalnych. Dotychczasowe doświadczenia wskazują, że problematyka ta nie jest należycie rozpoznana, jak też nie wypracowano odpowiednich form i metod analizowania oraz włączenia czynników społeczno-kulturowych w proces stymulowania rozwoju lokalnego i regionalnego. Konieczne jest zatem zainicjowanie szerokiej dyskusji w tym zakresie, a także dostrzeżenie występujących trendów oraz ocena kierunków przekształceń w tym zakresie.

W warunkach regionu kujawsko-pomorskiego niezwykle istotnym zagadnieniem jest integracja wewnętrzna oraz budowanie tożsamości terytorialnej poprzez przekształcenia regionalnej wspólnoty interesów we wspólnotę celów i wartości.

Najważniejszym instrumentem dla tak postawionego celu jest debata publiczna pozwalająca na wymianę poglądów, kreowanie nowych rozwiązań oraz stwarzanie warunków do kształtowania społeczeństwa obywatelskiego. Należy podkreślić, że jest to region o dużym potencjale endogenicznym oraz potencjale położenia, jednakże konieczne jest lepsze wykorzystywanie istniejącego potencjału społecznego. Szczególną rolę w tym zakresie odgrywa odbudowa więzi społecznych, które stanowią ważny element oraz czynnik integracji wewnętrznej regionu postrzeganej jako swoisty proces przybliżający do pojmowania regionu jako dobra wspólnego z silnie rozwiniętym poczuciem solidaryzmu samorządowego. Niezwykle ważne wydaje się także rozwijanie zaufania mieszkańców województwa do władz regionalnych i lokalnych, jak też kształtowanie wysokiego poziomu kapitału społecznego pojmowanego jako wzajemne, pozytywne relacje pomiędzy członkami wspólnoty samorządowej. Złożona przeszłość i zróżnicowane dziedzictwo kulturowe regionu oraz podział funkcji regionalnych pomiędzy dwa ośrodki, a także silne procesy atomizujące region wynikające z oddziaływań zewnętrznych instytucji i organizacji publicznych i pozarządowych, stwarzają problemy w procesie budowy więzi regionalnych. Mieszkańcy województwa nie stanowią zintegrowanej wspólnoty, a nad poczuciem więzi regionalnej, przeważają więzi lokalne lub ponadregionalne. Stąd potrzeba redukcji oddziaływania czynników dezintegracyjnych region, zwłaszcza proces jego integracji wokół realizacji wspólnych interesów, co stanowi niewątpliwie swoistą wartość dodaną, która przyniesie wymierne efekty w przyszłości. Wymaga to zatem szerokiego zakresu działań koncyliacyjnych i tworzenia klimatu współpracy na bazie wspólnych idei i wartości. Istotną sprawą jest

tutaj dla regionu i jego elit identyfikacja wspólnych walorów społeczności regionalnej i wykorzystanie ich do budowy regionalnej tożsamości, jako wspólnoty interesów społeczno-gospodarczych oraz kulturowych. Pojawia się w związku z tym idea organizowania spotkań ludzi odgrywających rolę swoistych liderów procesu identyfikacji lokalnej i regionalnej tak, aby tworzyć dogodne warunki i tym samym pobudzać proces integracji. Dzięki temu możemy poszerzyć płaszczyznę współdziałania, wzmocnić autentyczną samorządność oraz wykreować mechanizmy partycypacji, a także przyczynić się do wypracowania założeń kujawsko-pomorskiego modelu rozwoju. Pozwala to na identyfikację wyzwań, ustalenie celów i kierunków działań oraz obiektywną kontrolę procesu realizacji przyjętych ustaleń.

Stało się to podstawą do regularnych spotkań i prowadzenia merytorycznych dyskusji na tematy ważne dla regionu. Ich celem jest zintegrowanie środowisk aktywistów, działaczy, pracowników administracji publicznej, naukowców, badaczy regionu oraz przedsiębiorców i zachęcenie ich do wspólnych działań. Celem dalekosiężnym jest włączenie się w procesy realizacyjne i decyzyjne dla rozwoju regionalnego województwa kujawsko-pomorskiego, a poprzez nie w poprawę jakości życia mieszkańców. U podstaw myślenia o wspólnym działaniu na rzecz regionu znajduje się przeświadczenie o konieczności włączenia jak najszerszych środowisk w realizację idei modernizacji regionu, a także potrzeba rozwoju komunikacji społecznej, budowanie społecznego zaufania, wspieranie kreatywności, aktywności, postaw proinnowacyjnych, jak też udział w konsultacjach społecznych i wspieranie procesu decyzyjnego. W tym kontekście potrzebna jest dogłębna diagnoza oraz monitorowanie rozwoju społeczno-gospodarczego województwa, a także stworzenie instrumentów oddziaływania na rzecz systemu sprawnego nim zarządzania. W toku dyskusji określono szereg problemów, które utrudniały rozwój regionu, a także wpływają na kierunki jego przekształceń społeczno-gospodarczych i przestrzennych. Stwierdzono zatem, że jednym z ważniejszych zagadnień jest budowa pozytywnego wizerunku regionu i tożsamości regionalnej, konieczność integracji wewnętrznej województwa oraz rozwijanie identyfikacji terytorialnej. Zagadnienia te wymagają zaangażowania i aktywności środowisk lokalnych, wspierania edukacji regionalnej i podjęcia działań na rzecz uaktywnienia rzeczywistej samorządności oraz uspołecznienia procesu zarządzania rozwojem. Troska o te właśnie obszary wraz ze wspieraniem gospodarki jako głównego nurtu rozwojowego może wpłynąć na zmianę

wizerunku województwa kujawsko-pomorskiego, przyspieszyć napływ nowych mieszkańców oraz inwestorów, a także pozytywnie zmobilizować już prowadzoną działalność. Istotnym obszarem oraz ważnym zagadnieniem są dyskusje wokół tożsamości kulturowej. Wynika to z przeświadczenia, że konteksty społeczno-kulturowe czy historyczne w rozważaniach o rozwoju gospodarczym bywają często uznawane za nieistotne. Kiedy jednak przyjrzeć się innym regionom Polski wyraźnie widać, że problemy tożsamości regionalnej czy etnicznej, a także krajobrazu społecznego wizerunku charakteryzują się zwykle bardzo silnym przywiązaniem do regionalnych kontekstów i odniesień, a nierzadko do kształtowania ich wykorzystują, wydawać by się mogło niemodne, ludowe nawiązania. W przypadku regionu kujawsko-pomorskiego napotkać można wiele problemów, gdy próbuje się omawiać kwestie dotyczące tożsamości i świadomości regionalnej, co w aktualnych warunkach jest ważnym czynnikiem rozwoju. W związku z tym konieczne jest rozważenie możliwości tworzenia różnego rodzaju porozumień w sferze identyfikacji terytorialnej oraz traktowanie polityki publicznej jako swoistego przeżycia terytorialnego, a w procesie polityki regionalnej konieczne jest uwzględnianie działań na rzecz integracji terytorialnej. Ponadto niezbędne jest pobudzanie aktywności w sferze rozwoju w różnych częściach województwa, co będzie sprzyjać jego wewnętrznej integracji. Należy podkreślić, że budowanie tożsamości to proces ciągły, który powinien towarzyszyć działaniom środowisk samorządowych, przy czym trzeba zwrócić uwagę na potencjał społeczny jako ważny czynnik integracji, zakładając, że środowiska lokalne są bardziej aktywne i podejmują więcej działań kształtujących poczucie tożsamości i identyfikacji terytorialnej. Dlatego też zasadnym wydaje się inicjowanie i organizowanie spotkań ludzi pełniących funkcję swoistych liderów procesu identyfikacji regionalnej tak, aby tworzyć dogodne warunki i tym samym pobudzać proces integracji. Polityka samorządowa powinna zatem określać kierunki rozwoju z wykorzystaniem potencjału społecznego jako czynnika wpływającego na spójność regionalną. Duże znaczenie odgrywa tutaj edukacja regionalna (rozumiana jako wiedza o regionie) i w tym kontekście postulowane jest inicjowanie działań na rzecz zaprojektowania ścieżki edukacji regionalnej w szkołach województwa, a także wykorzystanie mediów w procesie kształtowania tożsamości, propagowania pożądanych postaw oraz upowszechniania wiedzy o regionie. Takie ujęcie zagadnienia każe postawić kolejne wyzwania przy nakreślaniu wizji i strategii rozwojowych, gdyż wymaga zadania

pytania o to, czym województwo kujawsko-pomorskie może wyróżnić się już nie tylko w skali ogólnopolskiej, ale szerzej w skali europejskiej czy światowej? Bez ukształtowania tożsamości i identyfikacji regionalnej, bez wykorzystania różnic i specyfik lokalnych województwo pozostanie nieodstrzeżone, a jego marka nieznana. Różnorodność wewnętrzna regionu, którą często wskazuje się jako przeszkodę w jego zwartym i harmonijnym wzroście, w tym akurat kontekście można wykorzystać jako tworzywo dla rozwoju. Uznając, że siła regionu tkwi nie tylko w jego zasobach materialnych i tworzonych możliwościach prorozwojowych, ale przede wszystkim w jego mieszkańcach, niezwykle istotny staje się proces budowania kapitału społecznego oraz kształtowania postaw aktywności i zaangażowania wśród mieszkańców regionu.

5. Regionalizm, społeczność lokalna i kapitał społeczny

Na gruncie socjologii pojęcie kapitału społecznego zdefiniowano stosunkowo późno, natomiast w kategoriach ekonomicznych najczęściej traktowany jest on jako zespół umiejętności i zdolności fizycznych, psychicznych oraz intelektualnych, wykorzystywanych w życiu gospodarczym⁵⁹. J. Coleman określa go jako umiejętność współpracy międzyludzkiej w obrębie grup i organizacji, podejmowanej w celu realizacji wspólnych interesów. Zwłaszcza zdolność do łączenia się w grupy, dla realizacji wytyczonego celu jest szczególnie istotna nie tylko dla gospodarki, ale i innych społecznie ważnych aspektów działalności ludzkiej⁶⁰.

Dotychczasowe doświadczenia wskazują, jak ważną rolę w życiu społeczno-gospodarczym pełni kapitał społeczny, którego znaczenie jest coraz bardziej doceniane. Świadczy o tym prowadzona przez władze publiczne polityka w sferze edukacji, nauki, kultury, służby zdrowia czy pracy oraz

⁵⁹ Por. R.S. Domański, *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, Warszawa 1993.

⁶⁰ J.S. Coleman, *Social Capital in the Creation of Human Capital*, „American Journal of Sociology” 1988, nr 94, s. 95–120.

problemów społecznych. Zarazem w świadomości społecznej dokonuje się głębokie przewartościowanie poglądów na rolę i wpływ czynnika ludzkiego na dynamikę rozwoju społecznego⁶¹. Między innymi jest to niezwykle ważne w procesie rozwoju tzw. „nowej gospodarki”, opartej o przekształcenia trzech tworzących ją sektorów:

- finansowego,
- informacyjnego,
- badań naukowych.

W tym kontekście podstawowym stymulatorem efektywności systemu gospodarczego jest dynamiczny rozwój kapitału społecznego w obrębie danego układu społeczno-ekonomicznego. Rozwój kapitału społecznego w Polsce nie jest procesem stałym i podlega licznym ograniczeniom i zahamowaniom. Wydaje się, że jego największe marnotrawstwo powodują:

- bezrobocie,
- stosunek władz do nauki i innowacyjności,
- degradacja infrastruktury społeczno-moralnej.

Współczesnym przemianom towarzyszą także niepokojące zjawiska w sferze społeczno-moralnej. Dlatego też socjologowie od dawna zwracają m.in. uwagę na to, iż procesy powodujące rozkład więzi społecznych i poczucia wspólnoty spowodowały pojawienie się swoistego rodzaju korporatyzmu, prowadzącego do prywatyzacji sfery publicznej, klientelizmu, korupcyjnego systemu dystrybucji przywilejów, dóbr i korzyści. Powoduje to poczucie krzywdy i niesprawiedliwości społecznej. Prowadzi do protestów, powstania radykalnych nurtów politycznych, niemających nic wspólnego z państwem obywatelskim. „W każdym człowieku są czynne siły rozwojowe, które zahamowane w przejawianiu się przybierają charakter destrukcyjny, działający w sposób niszczący. Człowiek musi mieć nie tylko możliwości i warunki, ale również nadzieje, perspektywy rozwoju. Brak tych możliwości degraduje człowieka, zabija jego rozwojowe siły. (...) Poczucie bezpieczeństwa, brak strachu i obawy, możliwość współdziałania z innymi ludźmi, uznanie i aprobaty ze strony wspólnoty – oto podstawowe warunki rozwoju osobowości”⁶².

⁶¹ Koncepcję sił społecznych sformułował F. Znaniecki, *Siły społeczne w walce o Pomorze*, w: *Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego*, Toruń 1931, z. 2. oraz *Miasto w świadomości jego obywateli*, Poznań 1931.

⁶² E. Lipiński, *Problemy, pytania, wątpliwości. Z warsztatu ekonomisty*, wyd. 1, Warszawa 1981, s. 516–517.

Ożywienie zainteresowań polityką społeczno-ekonomiczną sprawiło, że takie zagadnienia, jak samorządność, kapitał społeczny i ludzki, demokracja, stały się niezwykle istotne z punktu widzenia rozwiązywania konfliktów oraz tworzenia warunków dla działania na rzecz dobra wspólnego. Należy to odnieść do problematyki regionalizmu, który jest swoistą ideologią, która w regionalnych właściwościach danego obszaru upatruje cennych wartości, jakie chce strzec i rozwijać. Region to zbiorowość, którą wyróżniają cechy etniczne, organizacja społeczna, poczucie odrębności i wewnętrznej wspólnoty, przestrzeń kulturowa, to „(...) sposób funkcjonowania państwa i podstawowe relacje między strukturami terenowymi a centrum, czyli wyznacza przestrzeń swobodnej działalności społeczeństwa obywatelskiego”⁶³. Jest to także niezwykle ważny element stymulujący rozwój kapitału społecznego na szczeblu lokalnym.

W literaturze region definiuje się jako obszar różniący się od innego terytorium, część terytorium narodowego, zamieszkałą przez ludzi świadomych charakterystycznych dla danego obszaru kulturowego wartości, to terytorium geograficzne o historycznie i geograficznie wyznaczonych granicach. *Wspólnotowa Karta Regionalizacji* definiuje region „(...) jako terytorium, które z geograficznego punktu widzenia stanowi wyraźną całość bądź też stanowi jednolity kompleks terenów, które tworzą zamkniętą całość, a których ludność charakteryzują określone wspólne elementy, przy czym chciałyby ona utrwalić i rozwinąć pewne wynikające z ich właściwości, aby pobudzać postęp kulturalny, społeczny i gospodarczy”⁶⁴. Natomiast według Deklaracji Rady Europy z 1978 r. jest to terytorium wyróżnione na podstawie zespołu cech: historycznych, geograficznych, kulturalnych i ekonomicznych, które daje zamieszkałej tam ludności poczucie wspólnoty w realizacji własnych interesów, konsoliduje ją wokół społecznie uznanych wartości, traktowanych przez daną społeczność terytorialną jako stanowiące źródło jej podmiotowości i istnienia.

Dlatego też ważne stają się osiągnięcia i tradycje społeczne, gospodarcze, kulturowe oraz historyczne wspólnot lokalnych, które mogą być wykorzy-

⁶³ E. Wysocka (red.), *Model ustrojowy województwa/regionu w unitarnym państwie demokratycznym (Raport końcowy)*, Warszawa 1997.

⁶⁴ Art. 1 *Wspólnej Karty Regionalizacji*, Aneks do: *Rezolucji o polityce regionalnej Wspólnoty i o roli regionów*; Por. R.B. Vance, *Region*, w: *International Encyclopedia of the Social Sciences*, London–New York 1969 oraz T. Veiter, *Political Nation of Ethnicity*, „Regional Contact” 1988, nr 2.

stane dla ważnych celów społecznych, gospodarczych czy politycznych. Właściwe wykorzystanie kapitału społecznego na szczeblu lokalnym leży u podstaw sukcesów każdej społeczności lokalnej. W związku z tym można wyróżnić następujące kryteria wykorzystania kapitału społecznego w obrębie wspólnot samorządowych:

- sprawność zarządzania wynikająca z ustrojowego założenia decentralizacji władzy, wyrażonej podziałem uprawnień między administrację rządową a samorządową oraz z ogólnych zasad właściwej organizacji zarządzania w warunkach gospodarki rynkowej,
- ciągłość tradycji historycznej wywiedziona z trwałości zjawisk i znaczenia dziedzictwa materialnego i duchowego zachowanego w świadomości społecznej,
- efektywne wykorzystanie osadnictwa oparte na cechach policentrycznej sieci osadniczej oraz na potencjale kulturowym, społecznym i gospodarczym dużych ośrodków miejskich,
- racjonalne funkcjonowanie gospodarki zakładające czynne oddziaływanie na wykorzystanie stanu posiadania, możliwości rozwiązywania konfliktów i problemów rozwoju oraz na tempo pożądaných przeobrażeń,
- zdolność dostosowania się do standardów europejskich wymuszona postępującą integracją z Unią Europejską oraz zmianami zachodzącymi w skali globalnej⁶⁵.

O niewłaściwym i nieefektywnym wykorzystaniu kapitału społecznego na szczeblu lokalnym decydują natomiast następujące czynniki:

- nieskuteczność podejmowanych decyzji – brak procedur, spory kompetencyjne, niesprecyzowane jasno cele, brak merytorycznego przygotowania do sprawowanych funkcji samorządowych, przekładanie interesów partyjnych nad lokalnymi,
- fluktuacja personelu urzędniczego na szczeblu lokalnym – najczęściej powodowana jest niekompetencją urzędników, przypadkową (negatywną) ich selekcją, niskim wynagrodzeniem, brakiem perspektyw awansu,
- niskie morale kadry zarządzającej – zaniedbywanie obowiązków służbowych, lekceważący stosunek do podwładnych i interesantów, łapówkarstwo i korupcja, nepotyzm kumoterstwo, łamanie prawa itd.,

⁶⁵ R.B. Vance, *Region...*

- konflikty, do jakich dochodzi w organach samorządowych – ich przyczyny tkwią najczęściej w polityczno-partyjnych rodowodach poszczególnych członków władz samorządowych,
- brak motywacji – społecznej, psychologicznej (samorealizacja), organizacyjnej i ekonomicznej (awanse, wynagrodzenia, nagrody),
- marnowanie energii społecznej tkwiącej w społecznościach lokalnych – niewykorzystywanie inicjatyw społecznych, kulturalnych i gospodarczych społeczności lokalnej,
- brak realizacji celów – zaniechanie, zniechęcenie, apatia, niemoc spowodowana brakiem środków finansowych, planów i zasobów materialnych, nieumiejętność radzenia sobie w sytuacjach trudnych, wymagających inwencji i umiejętności przywódczych, i in.

O sile przekształceń w sferze rozwoju jednostki terytorialnej świadczyć winna siła kapitału społecznego i przekonanie, że jego wykorzystanie powinno być niezależne od jakiegokolwiek nacisku ekonomiczno-politycznego. Niezbędne jest także postrzeganie człowieka w kontekście jego aktywności, potrzeby przemian oraz czynnego przystosowywania się do zmieniających się standardów. Taka koncepcja rozwoju jest bardzo pomocna dla kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego, co ułatwia proces upodmiotowienia wspólnot lokalnych i ich aktywny udział w procesie rozwoju lokalnego.

III.

Współczesny regionalizm w procesie rozwoju układu terytorialnego

1. Samorząd terytorialny – aspekty regionalistyczne i kulturowe

Samorząd terytorialny oznacza prawo i zdolność społeczności lokalnej, w granicach określonych prawem, do kierowania i zarządzania zasadniczą częścią spraw publicznych na własną odpowiedzialność i w interesie jej mieszkańców. Tak więc samorząd to prawo i zdolność społeczności lokalnej do wielokierunkowych działań. Aby mógł zaistnieć, społeczność ta musi móc, a także umieć i chcieć, kierować własnymi sprawami.

A to oznacza, że społeczność powinna dysponować świadomością obywatelską, niezbędną do podejmowania właściwych decyzji. Niejednokrotnie konieczne jest wspomaganie społeczności lokalnych, aby umiały i chciały zarządzać własnymi sprawami. Trzeba podkreślić, że samorząd jest niezwykle istotnym czynnikiem rozwoju ekonomicznego i społecznego oraz szkołą demokracji. Włączenie szerokich rzesz obywatelskich do procesów zarządzania spowodowało przełamanie różnych barier i ograniczeń w zakresie aktywnego kształtowania swojego środowiska. Stworzone zostało pole do rozwoju inicjatyw organizacji obywatelskich, ograniczone zostały bariery administracyjne, blokujące rozwój lokalnych inicjatyw. Trzeba podkreślić, że samorząd ma sens tylko wtedy, gdy istnieją społeczności zdolne do samodzielnego wyznaczania celów rozwoju i dróg ich osiągnięcia, a także do kontroli polityki prowadzonej przez wybrane przez siebie władze. Istnieje jednak pogląd, że rozwój społeczeństwa obywatelskiego jest u nas opóźniony w stosunku do postępu w innych dziedzinach życia. Wynika to z faktu, iż przekształcenia społeczne wymagają niewspółmiernie dłuższego czasu niż zmiany legislacyjne, kulturowe czy gospodarcze. W ostatnich latach można odnotować poważny wzrost lokalnej aktywności społecznej w różnych obszarach, w tym związanych z lokalną tradycją i kulturą. Nie-

zwykle istotne jest, aby utożsamianie się z miejscowością przekładało się na wzrost udziału obywateli w sprawowaniu władzy publicznej. Istnieje ogólne przekonanie, że obecny model ustrojowy daje taką możliwość. Jednak obserwacje wskazują, że stan w tej dziedzinie nie jest satysfakcjonujący. Jest oczywiste, że historia Polski nie dała możliwości wykształcenia się społeczeństwa obywatelskiego w stabilnym i suwerennym procesie rozwoju. Wydaje się, że ostatnie lata nie zostały właściwie wykorzystane pod względem odpowiedniej edukacji społeczeństwa oraz wzmacniania chęci udziału w działalności publicznej wśród licznych grup społecznych, mimo że nabyły one niezbędne umiejętności. Zatem jeśli społeczności są zdolne do udziału w życiu publicznym i ustroj daje im takie możliwości, to nasuwa się pytanie o przyczyny niewystarczającej motywacji mieszkańców do udziału w sprawowaniu władzy publicznej. Niezbędne jest jednoznaczne zidentyfikowanie przyczyn i podjęcie długofalowych przedsięwzięć w celu ich usunięcia. Wydaje się, że interes mieszkańców winien być zgodny z interesem władz publicznych działających w ramach obowiązującego prawa. Ludzie, wybierając władze, muszą mieć pełne zaufanie, że będą one działać w ich interesie. Potrzeba rozwoju samorządności jest na ogół uznawana, jednak, w procesie transformacji, wraz z przemianami społecznymi, gospodarczymi i ustrojowymi, powstają coraz to nowe bariery i ograniczenia. Żeby kontynuować rozwój, trzeba je identyfikować i usuwać. Istnieją bowiem ogromne rezerwy i możliwości, które mogłyby być lepiej wykorzystane i mogłyby sprzyjać likwidowaniu napięć społecznych. Najważniejszym wyzwaniem, jakie stoi dziś przed władzami samorządowymi, jest realne zwiększenie udziału obywateli w rozwiązywaniu spraw lokalnych. Udział mieszkańców to najlepszy monitoring i najpewniejsza ocena. Uczestnictwo wszystkich potencjalnych partnerów w procesie kreowania rozwoju jednostki terytorialnej zagwarantuje ciągłość tego działania i ułatwi identyfikowanie się ważnych środowisk z przedsięwzięciami podejmowanymi przez władze lokalne. Wszystko to wspiera rozwój społeczny, czyli ukierunkowany proces, w wyniku którego następuje ciągły wzrost pewnych istotnych dla danego społeczeństwa zmiennych. Jest to związane nie tylko z postępowaniem cywilizacyjnym, lecz także z przemianami mentalnymi i kulturowymi. Zmiany społeczne dotyczą wszystkich środowisk, a rozwój społeczny zależy od czynników zewnętrznych i niezależnych. Należy się tu odnieść do problemu wartości kulturowych, które były źródłem tożsamości zarówno indywidualnej, jak i zbiorowej, co jednak ulega, niekorzystnym

wpływowi współczesnych trendów cywilizacyjnych i powoduje znaczące zmiany społeczne, ekonomiczne, a także związane ze świadomością wartości historyczno-kulturowych danego obszaru. Stąd rolą samorządu jako kreatora lokalnej czy regionalnej polityki rozwoju, jest szukanie optymalizacji w zaspokojeniu różnych potrzeb, przy wykorzystaniu dostępnych czynników i zasobów w tym zasobów endogenicznych, jakimi są elementy dziedzictwa historyczno-kulturowego. Polityka kulturowa samorządu terytorialnego, podobnie jak wiele innych polityk, ma dychotomiczny charakter i jest ona rozpięta pomiędzy skrajnymi oczekiwaniami i celami mieszkańców, działaczy oraz otoczenia społeczno-gospodarczego. W efekcie jest ona wypadkową różnych celów, oczekiwań, aspiracji i możliwości, a jej kształt powinien korespondować z misją samorządu, podzielanymi wartościami i celami rozwojowymi określonych społeczności. Wyraźne są cechy specyficzne danego obszaru, wpływające na kształt samorządowych polityk kulturowych. Ta specyfika, a zwłaszcza wspomniana powyżej dychotomia celów i oczekiwań, jest jednocześnie źródłem kluczowych wyzwań dla tej polityki.

Najważniejsze z nich to konieczność⁶⁶:

1. zaprojektowania samorządowej polityki kulturowej i jej wdrażania, w taki sposób, aby jednocześnie zaspokajać i kreować potrzeby i oczekiwania mieszkańców,
2. stwarzania warunków do aktywnych działań środowisk związanych z regionalizmem oraz nieingerowanie w kierunki, formy i metody działań, przy jednoczesnej dbałości o sprawność funkcjonowania instytucji publicznych związanych ze wspieraniem środowiska kulturowego,
3. zrównoważonego rozwoju kultury współczesnej obejmującego zarówno uznanych twórców, jak i różne wyłaniające się nurty i zjawiska, jednocześnie niewykluczającego społeczeństwa z uczestniczenia w kulturze,
4. znalezienia balansu pomiędzy polityką kulturalną kreującą kapitałem kulturowym a polityką społeczno-gospodarczą konsumującą kapitał kulturowy w celu kreowania wzrostu gospodarczego,

⁶⁶ Por. G. Praweńska-Skrzypek, *Wyzwania samorządowej polityki kulturalnej. Rozwój lokalny: Bariery i stimulanty. Wybrane zagadnienia*, V Kongres Obywatelski, Gdańsk 2010.

5. zidentyfikowania i wykorzystania sprzężenia pomiędzy zaangażowaniem środowiska kulturowego w kreowanie wzrostu gospodarczego oraz korzystaniem przez ten sektor ze wzrostu gospodarczego,
6. dostrzeżenia możliwości rozwoju kapitału społecznego poprzez samorządową politykę dotyczącą dziedzictwa kulturowego, a także płynących z tego korzyści dla kształtowania wspólnoty lokalnej, budowania społeczeństwa obywatelskiego oraz poczucia tożsamości terytorialnej.

Dzięki temu możliwe jest dostrzeganie najważniejszych problemów społecznych przez władze samorządowe i samych mieszkańców oraz spójna i jasno zarysowana hierarchia kwestii najbardziej dotkliwych społecznie i wymagających wdrożenia odpowiednich działań prewencyjnych lub interwencyjnych. Trzeba podkreślić, że podejmowanie działań na rzecz zwiększenia aktywności społecznej mieszkańców wydaje się jedną z kluczowych spraw w kontekście stymulowania rozwoju układu terytorialnego. Społeczna aktywność mieszkańców okazuje się bowiem powiązana z lokalnymi zasobami kapitału kulturowego i społecznego. Dzięki temu wzmacniane są działania na rzecz poszerzania zakresu gmin, w których widoczne są silne tradycje historyczne, prowadzona jest intensywna działalność kulturalna oraz odczuwalna jest działalność lokalnych liderów i organizacji, gdzie występuje struktura społeczna sprzyjająca zakorzenieniu mieszkańców, poczuciu podmiotowości oraz tworzeniu sprzyjających warunków dla kształtowania się głębszych relacji i trwałych więzi międzyludzkich. Sprzyja temu pozytywne nastawienie władz lokalnych względem tworzenia poprawnych i aktywnych relacji z mieszkańcami, chęć wstuchiwania się w ich potrzeby i zaspokajania podstawowych potrzeb, nie tylko o charakterze infrastrukturalnym, lecz także społecznym. Pozwala to na sformułowanie wniosku, że rozwój pozostaje w ścisłym związku z nastawieniem władz samorządowych do szeroko pojmowanej współpracy oraz związanej z tym przejrzystości działania. W jednostkach terytorialnych, w których władze samorządowe pełnią funkcję faktycznych liderów społeczności i aktywnie działają na rzecz rozwoju społecznego, rośnie chęć mieszkańców do angażowania się w sprawy lokalne, a poczucie współodpowiedzialności za rozwój gminy ulega wzmocnieniu.

Sprzyja to kształtowaniu lokalnej, indywidualnej twórczości obywateli. Daje to możliwość wzięcia przez mieszkańców współodpowiedzialności za sprawy publiczne. W ten sposób samorząd staje się przestrzenią budo-

wania wartości społeczno-moralnych, związanych z odpowiedzialnością, zaufaniem, wzajemnością, empatią, aktywnością, autonomią w działaniu. Te wartości są nie tylko nośnikiem sensu społecznego życia, ale i gwarancją naszej przyszłości. Troska o wspólnotę wyraża się w otwartości na ciągły, aktywny dialog i przekuwaniu sporów w dyskusję o konkretnych rozwiązaniach. Najważniejszym i najprostszym narzędziem, intensywnie wdrażanym w życiu codziennym, jest aktywny dialog między stronami. Poznanie i zaspokajanie jednostkowych i zbiorowych potrzeb jest kluczowym mechanizmem budowania realnej wspólnoty.

Wspólnoty lokalne integrują społeczności wokół wartości, interesów oraz celów. Oparta o dziedzictwo historyczno-kulturowe wspólnota cechuje się trwałością oraz potrafi się jednoczyć, by działać w słusznej sprawie. To tworzy i wzmacnia chęć przynależności do takiej wspólnoty. Jednoczymy się też w obawie przed niebezpieczeństwem i w ten sposób stajemy się silniejsi. Ten rodzaj wspólnoty możemy określić jako wspólnotę losu, która rodzi się w obliczu bezpośredniego zagrożenia nas samych albo jakiejś innej grupy, która jest dla nas ważna. Istotny staje się tutaj proces budowania oddolnych więzi, a więc relacji między sąsiadami, której towarzyszy postawa nacechowana zaufaniem, emocjonalną bliskością, życzliwością, solidarnością i gotowością odwzajemniania wielorakich przysług. Jednakże nie zawsze jest to proces samoczynny. Zatem musi być on wspierany przez lokalny samorząd i skutecznego lidera. W związku z tym samorzady, aby efektywnie funkcjonować i skutecznie budować wspólnotę, potrzebują skutecznych liderów, gotowych podejmować odważne i odpowiedzialne decyzje, niezbędne do rozwoju społeczności lokalnych. Pozwalają oni na rozwiązywanie wspólnych, trudnych do identyfikacji problemów, związanych ze świadczeniem określonych usług i tworzeniem przestrzeni dobrej do życia. Z drugiej strony są oni też odpowiedzialni za upamiętnianie historycznie ważnych wydarzeń dotyczących całej społeczności oraz rozwój i utrwalanie elementów dziedzictwa historyczno-kulturowego danej jednostki terytorialnej.

Trzeba pamiętać, że w interesie spójności społecznej jednostki terytorialnej konieczne jest unikanie konfliktów i nieporozumień pomiędzy grupami i środowiskami. W sytuacji swoistego kryzysu relacji wypracowane przez lata mechanizmy partycypacyjne mogą przestać działać, a „rozregulowana” wspólnota może podejmować doraźne decyzje wbrew własnemu interesowi długofalowemu, straciła zdolność antycypowania

skutków długoterminowych i skupiona jest na problemach doraźnych. Taka społeczność może też wyłonić liderów równie krótkowzrocznych, jak ona sama i impulsywnie poddać się ich przywództwu. Konieczne jest zatem systemowe uodparnianie środowiska lokalnego na destrukcję ze strony zachowań nieracjonalnych. Między innymi trzeba obniżyć poziom stresu osób zamieszkujących dany obszar, otwarcie rozmawiać o tym, co dotyczy społeczności lokalnej, dostosować istniejące procedury i rozwiązania organizacyjne do potrzeb i możliwości mieszkańców.

Musimy pamiętać, że każdy obszar posiada odmienny kapitał terytorialny, niepowtarzalną lokalizację, zróżnicowane relacje, poziom wykształcenia mieszkańców, zasoby naturalne, infrastrukturę techniczną i społeczną, tradycje oraz wartości historyczno-kulturowe. To one definiują jego siłę i strukturę pełnionych funkcji społeczno-gospodarczych.

Kapitał terytorialny bazuje na pojęciu terytorium, które należy rozumieć jako wzajemnie przenikający się konglomerat zasobów oraz elementów relacyjnych i funkcjonalnych tworzących sieci powiązań interpersonalnych oraz międzyinstytucjonalnych, determinujący zakorzenienie rozwoju w danym miejscu.

Terytorium tak rozumiane zdecydowanie wykracza poza fizyczny wymiar przestrzeni. Powinno ono być utożsamiane z przestrzenią stworzoną przez określone społeczeństwo, mające swoją historię, kulturę, wiedzę, umiejętności oraz instytucje i sieci relacji. W ten sposób terytorium staje się swoistym produktem oraz wytworem zlokalizowanych w jego granicach podmiotów połączonych wspólnymi relacjami i celami działania, tworzącym środowisko dla dalszych procesów rozwojowych. Interwencja w proces rozwoju tak rozumianych terytoriów odbywać się musi zgodnie z nowym paradygmatem polityki regionalnej, opierającym się na kompleksowej i dedykowanej interwencji dostosowanej do indywidualnej specyfiki kapitałów terytorialnych poszczególnych obszarów. Należy pokreślić, że każde miejsce ma swoją specyfikę ekonomiczną, społeczną, kulturową i instytucjonalną, która kształtując się spontanicznie lub poprzez celową interwencję w czynniki rozwoju, tworzy jego kapitał terytorialny. Skuteczne wykorzystanie tego kapitału wymaga wiedzy i umiejętności w zakresie stosowania polityk rozwojowych. Tylko ten, kto wie jakie, gdzie i kiedy czynniki rozwoju wymagają tworzenia lub wzmacniania, może osiągać wzrost efektywności interwencji rozwojowej. Prowadzi to do wniosku, że przestrzeń ma podstawowe znaczenie w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego,

a rozpoznanie specyfik terytorialnych warunkuje skuteczne kształtowanie czynników rozwoju, które nie powinny być unifikowane, lecz uwzględniać heterogeniczność zasobów endogenicznych⁶⁷.

Polityka lokalna w aktualnych uwarunkowaniach powinna zapewnić mieszkańcom wszystkich obszarów pełną ufność co do swojej przyszłości, bez względu na to, gdzie mieszkają. Musi stworzyć im możliwości rozwoju niezależnie od nowych wyzwań globalnych oraz przełamując lokalne ograniczenia. Można to osiągnąć poprzez oferowanie mieszkańcom pozytywnych perspektyw rozwojowych dla ich jednostek terytorialnych, wyjaśniając wątpliwości dotyczące jakości życia i włączenia społecznego, zapewniając sprawiedliwy podział kosztów i korzyści wynikających z podejmowania nowych wyzwań⁶⁸.

Zarówno regiony jak jednostki terytorialne poziomu lokalnego zdobyły już własną tożsamość i wykształciły własny potencjał realizacyjny, innowacyjny, kapitałowy. Może to doprowadzić do istotnych zmian w sposobie myślenia o współczesnym regionalizmie.

Problematyki regionalizmu nie można oddzielić od aktualnych wyzwań, przed jakimi stoją jednostki terytorialne. Jest to związane z koniecznością dostosowania się do współczesnych wielkich trendów rozwojowych, ukazujących swoisty potencjał przyspieszenia.

Od znalezienia się w tym wielkim procesie zależy w dużej mierze przyszłość wspólnot lokalnych i regionalnych. Ważny jest też proces rozwojowy realizowany w ramach układu terytorialnego w określonej formie przestrzennej i organizacyjnej, z uwzględnieniem dotychczasowej historii oraz specyfiki.

Trzeba też spojrzeć na regionalizm jako cechę dojrzałej demokracji, dzięki czemu możliwe jest formowanie specyfiki grupowej będącej nosicielem potencjału współpracy opartej o wspólne perspektywy oraz interesy zbiorowe mieszkańców, które mają trwały charakter. Ważne jest także społeczne zakorzenienie oraz wykreowanie odpowiednich warunków społecznych, instytucjonalnych i materialnych dla uzyskania wymiernych efektów w procesie rozwoju. Istotnym wsparciem będzie tutaj regionalizm, który wspiera realizację zadań, nadając im zarazem postać produktywnej

⁶⁷ P. Churski, *Kapitał terytorialny – potencjał drzemiący w regionach, Polskie regiony wobec nowej rzeczywistości*, „Pomorski Thinkletter” 2022, nr 2.

⁶⁸ Por. tamże.

rywalizacji oraz stwarzając przestrzeń do wzajemnej stymulacji. Dlatego konieczne są wspólnoty terytorialne z różnorodnymi tradycjami oraz wartościami i dziedzictwem historyczno-kulturowym, co formuje różne tradycje nadające kształt tożsamości terytorialnej. Wspólnoty samorządowe stworzyły warunki do wykreowania obywatelskości, wzmocniły lokalną i regionalną podmiotowość, sprzyjały aktywności, dawały poczucie samorządzenia, a więc tak ważnej społecznie sprawczości.

Chcąc realizować ideę demokratycznych i obywatelskich wspólnot samorządowych, konieczne jest wdrażanie wiarygodnej i w pełni demokratycznej praktyki działania, co pozwoli na osiągnięcie wysokiego stopnia identyfikacji regionalnej oraz powstanie i utrwalenie się na danym obszarze tożsamości terytorialnej.

Lokalne wspólnoty samorządowe niejednokrotnie podkreślają własną odrębność, poszukują wyróżnika w tradycji kulturowej i tożsamości etnicznej. Tożsamość, świadomość odrębności, znajomość własnej historii, pochodzenia, ale też identyfikacja z regionem to istotne elementy tworzące podstawę dla integracji. Dlatego wśród najważniejszych wyzwań stojących przed wspólnotą terytorialną jest aktywność na rzecz jej scalanie nie tylko na płaszczyźnie infrastrukturalnej, ale również społecznej, historycznej i kulturowej. Tak, aby każdy czuł się częścią terytorialnej społeczności.

Miarą dojrzałości lokalnych społeczności powinno być także unikanie konfliktów oraz budowanie wysokiej kultury dialogu. Wspólnota terytorialna powinna być swoistym zadaniem dla podmiotów aktywnych na danym obszarze, a więc władz lokalnych, mediów, organizacji pozarządowych oraz społeczności lokalnej. Wymaga to nieustannej determinacji, organizacji, konsekwencji oraz koncentracji wokół idei integracji terytorialnej i społecznej.

2. Współczesny regionalizm – perspektywa społeczna

W ramach współczesnego regionalizmu odnajdujemy szereg różnych, a zarazem w miarę spójnych idei, założeń, dążeń, wydarzeń, zjawisk, procesów, działań zorganizowanych i działalności niezorganizowanej, postaw, wytworów zarówno materialnych, jak i niematerialnych, ogniskujących się na danym obszarze. W tym kontekście można wskazać elementy składowe tak pojmowanego regionalizmu, jakimi są⁶⁹:

- aspekt społeczno-kulturowy, który akcentuje kulturowe właściwości regionu, jego tradycje i dorobek kulturowy oraz odrębność kulturową,
- aspekt ekonomiczny, który jest określony specyfiką gospodarczą regionu, wewnątrzregionalnymi powiązaniem ekonomicznymi oraz tradycjami i wzorami gospodarowania,
- aspekt polityczny, którego osiǳ jest interes regionalny, wokół którego ogniskuje się życie polityczne regionu, posługując się charakterystycznymi dla regionu wartościami i normami, artykułowane za pomocą regionalnych ruchów społeczno-politycznych, w tym społeczno-kulturalnych oraz grup interesu i nacisku.

Stąd też najczęściej pojęcie regionalizmu ujmowane jest w trzech, w miarę spójnych znaczeniach pojęciowych, a mianowicie jako:

- postawa jednostki wobec regionu,
- stan świadomości społecznej mieszkańców regionu,
- swoista ideologia i ruch społeczny o charakterze regionalnym.

Ważne staje się zwrócenie uwagi na rolę regionalizmu w zakresie podtrzymywania i rozwijania zainteresowania regionem, popierania aktywności regionalnej, swoistej twórczości czy ochrona regionalnych odmienności, kształtujących tożsamość regionu oraz świadomość regionalną jego mieszkańców. Regionalizm określany jest też w kategoriach ruchu społecznego, gdy koncentruje się bądź na pielęgnowaniu i rozwijaniu dziedzictwa kulturowego w regionie, bądź na wyrażaniu sprzeciwu

⁶⁹ B. Słobodzian, *Dylematy polityki rozwoju regionalnego Polski*, w: *Samorząd – Rozwój – Integracja*, M. Barański (red.), Katowice 2003, s. 75–176.

wobec nieuwzględniania tej odrębności w życiu społecznym i podziałach administracyjnych⁷⁰. Można też zwrócić uwagę na regionalizm jako swoisty kompleks świadomościowy, którego wyrazem jest tzw. ideologia regionalna. Stanowi ona bardziej lub mniej spójny spłot przekonań odniesionych do takiej całości geofizycznej, społecznej i kulturowej, jaką stanowi region; przekonań identyfikujących go, wartościujących i prognostycznych⁷¹. Tak pojmowana ideologia regionalna może posiadać umocowanie teoretyczne, przybierać różnorodne postaci i obejmować różne obszary zainteresowania tematycznego, koncentrując się na czynnikach ekonomicznych, społeczno-kulturowych, politycznych. Ponadto istotne jest odniesienie terytorialne wyznaczające zakres dążeń i działań, tworząc strukturalne możliwości kooperowania między różnymi zorganizowanymi ruchami regionalnymi i formami aktywności społeczno-organizacyjnej lub kulturowej.

W ten sposób tworzy się wizja rozwoju regionu i następuje integracja jej zwolenników, pojawia się mechanizm motywacji poprzez artykułowanie interesu regionalnego i pobudzania do działania. Kolejna sprawa to tworzenie swoistej atmosfery przychylności i wsparcia społecznego, oddziaływanie edukacyjno-wychowawcze poprzez różne środki i formy edukacji, a także przekazywanie tradycji i dziedzictwa kulturowego regionu zarówno jego mieszkańcom, jak i partnerom zewnętrznym.

Z punktu widzenia praktyki istotny staje się regionalizm społeczno-kulturalny jako pewna idea i praktyka społeczna, odnosząca się do określonego obszaru, pojmanego często jako swoista „mała ojczyzna”. Idea regionalizmu jest bowiem szczególnie żywa na tym właśnie lokalnym poziomie ludzkiej egzystencji i organizacji. W ten oddolny sposób kształtuje się idea regionu i odpowiadająca jej idea regionalizmu, skupiająca się na podtrzymywaniu ciągłości kulturowej danego regionu⁷².

Trzeba też zawrócić uwagę na regionalizm jako pozytywną wartość kulturową, która odgrywa ważną rolę w procesie kształtowania lokalnego i regionalnego systemu społeczno-politycznego i kulturowego w odnie-

⁷⁰ K. Kwaśniewski, *Region kulturowy*, w: *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, A. Staszczak (red.), Warszawa–Poznań 1987, s. 142.

⁷¹ D. Jankowski, *Regionalizm jako ideologia, zasada działania i orientacja poznawcza*, „Kalskie Zeszyty Muzealne” 1990, nr 1.

⁷² Zob. K. Kowalczyk, *Idea regionalizmu społeczno-kulturalnego. Reminiscencje historyczno-aksjologiczne*, „Acta Politica Polonica” 2016, nr 4, <https://wnus.usz.edu.pl/ap/pl/issue/146/article/3565/>, [dostęp: 10.07.2023].

sieniu do wartości wspólnotowych i indywidualnych. Idea regionalizmu społeczno-kulturalnego może stanowić ważny czynnik modernizacji życia zarówno publicznego, jak i indywidualnego na danym obszarze. W ten sposób idea ta może stać się również jednym z ważnych czynników kształtowania demokracji o charakterze dyskursywnym, w której konflikt wartości i walkę o różne dobra może zastąpić kompromis i konsens jako mechanizm oddziaływania politycznego i kształtowania demokratycznej debaty wokół zagadnień związanych z problematyką rozwoju danej społeczności⁷³.

Współczesny regionalizm nakłada swoiste ramy koncepcyjne na wdrażanie nowych rozwiązań w polityce regionalnej, których rozwiązania oparte są na budowaniu wzajemnych relacji transakcyjnych, w tym o charakterze personalnym, instytucjonalnym, formalnym, nieformalnym, okazjonalnym lub długookresowym. Włączanie na grunt polityki rozwoju regionu zasad współczesnego regionalizmu jest spójne z powstającymi nurtami odnoszącymi się do polityki rozwoju.

Koncepcja współczesnego regionalizmu związana jest z szeroko pojmowaną polityką zarządzania rozwojem i jest dostosowana do wymagań gospodarki ery globalizacji, a także z wykorzystywaniem istniejącej struktury instytucjonalno-organizacyjnej. Idea współczesnego

regionalizmu wspiera zmiany w polityce społeczno-gospodarczej regionu oraz sposób działania jego władz.

W ogólnym znaczeniu rozwój regionalny to wzrost potencjału społeczno-ekonomicznego regionu oraz trwała poprawa jego funkcjonowania i poziomu życia mieszkańców. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na cztery aspekty (wymiary) rozwoju regionalnego. Po pierwsze, terminem tym określa się proces wszelkich zmian zachodzących w regionie, przede wszystkim o charakterze ekonomicznym, polegających na transformacji czynników i zasobów regionalnych w dobra i usługi. Po drugie, rozwój regionalny tworzy podstawę do zmian w sposobie, poziomie i jakości życia mieszkańców regionu – jest to zatem również proces społeczny. Po trzecie, jest to postęp techniczny i technologiczny mający na celu efektywniejsze, racjonalne wykorzystywanie czynników i zasobów (endogenicznych) regionu. Po czwarte chodzi o proces wymiany między człowiekiem a środowiskiem, okreśłany mianem rozwoju ekologicznego (zrównoważonego).

⁷³ R. Kowalczyk, *Media lokalne w liberalnym społeczeństwie*, w: *Media lokalne i regionalne – nierozwiązane problemy, nowe wyzwania*, D. Bychawska-Siniarska, D. Głowacka (red.), Warszawa 2013, s. 40–47.

Pełny rozwój regionalny (całościowy) powinien być procesem obejmującym zmiany zachodzące jednocześnie we wszystkich tych czterech sferach⁷⁴.

Ze względu na wieloaspektowy charakter rozwoju regionalnego trudno o jego jednoznaczne zdefiniowanie i szczegółowe zidentyfikowanie złożonego układu czynników wpływających na kierunek, efektywność i tempo rozwoju. Jednakże zasadne wydaje się wskazanie na istotne znaczenie współcześnie pojmowanego regionalizmu jako ważnego czynnika wpływającego na proces rozwoju regionalnego.

Postrzeganie rozwoju regionalnego podkreślające znaczenie czynników gospodarczych i przestrzennych zostało zastąpione przez wieloaspektowe podejście do tego procesu. W analizach teoretycznych i zaleceniach praktycznych coraz częściej akcentuje się ważność jakościowych czynników działalności społeczno-gospodarczej.

W takiej perspektywie rozwój regionalny ujmowany jest jako współistnienie zjawisk ekonomicznych, społeczno-kulturowych i politycznych⁷⁵.

3. Modernizacja jako jeden z kierunków rozwoju regionalnego w perspektywie 2030+

Skuteczne działanie w konkurencyjnym środowisku wymaga nieustannego rozwoju potencjału oraz budowania przewag konkurencyjnych umożliwiających współzawodnictwo w zakresie poprawiania efektywności gospodarowania i podnoszenia jakości życia. Dotychczasowe przewagi konkurencyjne, oparte przede wszystkim o niskie koszty pracy, tracą znaczenie. Konieczne jest w związku z tym wypracowanie nowych atutów, co zmusza do podjęcia wysiłku modernizacji i oparcia działania na wszechstronnej innowacyjności, polegającej na poszukiwaniu i wdrażaniu innowacji organizacyjnych, procesowych, technologicznych, produkto-

⁷⁴ Z. Strzelecki (red.), *Gospodarka regionalna i lokalna*, Warszawa 2008.

⁷⁵ J. Hryniewicz, *Endo- i egzogenne czynniki rozwoju gospodarczego gmin i regionów*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2000, nr 2, s. 53–77.

wych czy marketingowych. Szanse i możliwości owej modernizacji, a także kształtowania długookresowej pozycji konkurencyjnej regionu zależą będzie zarówno od zdolności adaptacyjnej podmiotów gospodarczych, jak i od wielu innych kluczowych czynników wewnętrznych, charakteryzujących jednostkę terytorialną. Sprostanie rosnącym wymaganiom modernizującego się społeczeństwa staje się wyzwaniem i bodźcem rozwojowym dla jednostek samorządu terytorialnego, co będzie wymagało aktywnej polityki inwestycyjnej, prowadzonej głównie na szczeblu lokalnym, szerokiego wykorzystania potencjału społecznego, jak też podjęcia działań zdolnych do zaspokojenia rosnących potrzeb i aspiracji mieszkańców. Ważnym instrumentem wspierającym proces modernizacji w perspektywie 2030 roku będą niewątpliwie fundusze europejskie, których właściwe wykorzystanie powinno się przyczynić do zbudowania solidnych fundamentów dla inwestowania w kapitał ludzki, zapewnienia wysokiej jakości edukacji bez względu na miejsce zamieszkania i status materialny, a także dla kreowania czynników wpływających na uwolnienie aktywności społeczeństwa i dynamiki gospodarki. Podejmowane działania powinny umożliwić likwidację zapóźnień cywilizacyjnych, a poprzez wpływ na dyfuzję procesów społeczno-ekonomicznych przyczynić się do wykorzystania impetu rozwojowego gospodarki lokalnej i regionalnej. Wydaje się, że dla wzmocnienia potencjału rozwojowego konieczne będą działania na rzecz usprawnienia sfery instytucjonalnej i organizacyjnej, rozwijanie form partycypacji społecznej a przede wszystkim zdecydowane przejście od modelu administrowania do zarządzania rozwojem regionu. Wymaga to ukształtowania i funkcjonowania profesjonalnego systemu zarządzania w sektorze publicznym, co stworzy warunki odpowiedniego reagowania na występujące okoliczności oraz strategiczne wyzwania. System zarządzania w sektorze publicznym powinien uwzględniać współpracę z partnerami ze świata nauki, gospodarki, organizacji społecznych oraz umiejętnie angażować ich w realizację strategii rozwoju. Zarządzanie rozwojem wymaga nie tylko determinacji władzy publicznej, lecz także partnerskiego zaangażowania ze strony uczestników, społeczeństwa obywatelskiego i większego otwarcia się instytucji publicznych na idee i rozwiązania płynące od obywateli. Rozwój społeczny nie polega bowiem jedynie na rozwoju świadczeń i usług społecznych, lecz jest zjawiskiem znacznie szerszym, obejmującym społeczne wartości, normy zachowań, praktyki i kody umożliwiające porozumiewanie się. Determinuje to gotowość do podejmowania ryzyka oraz

działań twórczych i innowacyjnych, mających istotny wpływ na zdolność do współdziałania i tworzenia kapitału społecznego. Wartości społeczne nadają sens działaniom indywidualnym i zbiorowym, stają się przestrzenią innowacji, w której poszukiwane i testowane są nowe formy podmiotowości, uczestnictwa, konsumpcji i wytwarzania wartości. Wywierają też bezpośredni oraz pośredni wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy⁷⁶.

Proces modernizacji regionu mający stanowić główny obszar działań na rzecz poprawy jego pozycji konkurencyjnej powinien wynikać z uświadomionej potrzeby przebudowy i zasadniczego przyspieszenia, które mogą być związane ze zmianą profilu społeczno-gospodarczego województwa, wydobyciem walorów dotąd słabo eksponowanych albo nieuważanych za „lokomotywy rozwoju”, bądź może wiązać się z wykreowaniem całkiem nowych walorów oraz wizerunku województwa. Istotne staje się tutaj wyprzedzające przygotowanie przestrzeni województwa do nadchodzących zmian oraz rozpoznanie dotychczas niedostrzeganych nisz rozwojowych. Ważne jest zatem zidentyfikowanie zagadnień, które będą podstawą modernizacji i nadanie im priorytetowego znaczenia jako swoistym lokomotywom rozwoju, obudowanie ich ustaleniami dla pozostałych zagadnień kluczowych dla rozwoju województwa oraz skoncentrowanie na nich aktywności promocyjnej. Konieczna stanie się też większa koncentracja i selektywność planowanej interwencji, zwłaszcza w zakresie obszarów specjalizacji regionu, budowania potencjału innowacyjnego oraz zarządzania publicznego. Efektem powinien być trwały, dynamiczny i równomierny rozwój, przy stałym zaangażowaniu wszystkich podmiotów społeczno-gospodarczych. Powinno być to także związane z kształtowaniem się społeczeństwa obywatelskiego, włączanego w realizację polityk publicznych, mających charakter innowacyjny oraz kształtowanych przez sprawnie funkcjonujące władze publiczne na poziomie lokalnym i regionalnym. W wyniku realizacji przyjętych założeń powinien nastąpić rozwój przedsiębiorczości, wzrost potencjału innowacyjnego, otwarcie na nowe rozwiązania oraz wzrost znaczenia wiedzy i informacji w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego. Powinny też powstać możliwości optymalnego wykorzystywania uwarunkowań i czynników rozwoju, a zachodzące przemiany winny być ukierunkowane na przekształcenia kulturowe, wzrost

⁷⁶ *Strategia Rozwoju Kraju 2020*, Warszawa 2011.

otwartości regionu i rozwijanie nowych form współpracy, co może stać się jednym ze źródeł sukcesu.

Proces modernizacji powinien być oparty o planowanie rozwoju skupiające się na tworzeniu warunków do kreowania innowacji korzystnych dla regionu, wspieraniu inicjatyw partnerów społeczno-gospodarczych, rozbudowie zdolności oraz tworzeniu sprzyjającego klimatu dla wprowadzania zmian. W tym kontekście istotna staje się specjalizacja regionu, co będzie warunkować jego tendencje rozwojowe, a także budować przewagę konkurencyjną. Jest to zbieżne z ideą inteligentnej specjalizacji jako kierunku działań preferowanych na poziomie Unii Europejskiej. Decydujące znaczenie będzie tu odgrywać zdolność do wykorzystania zidentyfikowanych potencjałów rozwojowych, co wymaga nowego zdefiniowania celów strategicznych, jak i określenia mechanizmu realizacyjnego polityki rozwoju regionalnego.

W tym kontekście zasadnym jest odniesienie się do zagadnienia, w jakim zakresie regiony są motorami modernizacji i rozwoju. Jest to związane z traktowaniem wymiaru regionalnego jako płaszczyzny konkurencji i rywalizacji, a zarazem scaleniem w województwie odpowiedzialności politycznej oraz podniesieniem poziomu integracji wewnątrzregionalnej i ogólnym zwiększeniem wpływu na proces rozwoju regionalnego i lokalnego. W szczególności istotne jest systematyczne rozwijanie działań na rzecz polityki konkurencyjności opartej na skoordynowanych projektach sieciowych oraz powiązaniu rozwoju nauki i szkolnictwa wyższego ze specyfiką regionu. Konieczna jest także rozbudowa systemu monitorowania oraz prognozowania sytuacji społeczno-gospodarczej na poziomie wojewódzkim, powiatowym, jak i lokalnym. Powinno to stanowić narzędzie niezbędne dla władz regionalnych w prowadzeniu przez nie adekwatnej polityki rozwoju. Należy też zwrócić uwagę na wzrost znaczenia układów regionalnych oraz perspektywę systematycznego przekształcenia województw, stanowiących regiony administracyjne, w realnie istniejące spójne organizmy regionalne, wzmacniane działaniami na rzecz budowy tożsamości regionalnej. Istotne staje się także systematyczne przechodzenie do nowych metod zarządzania regionami, w szczególności w ramach modelu współzarządzania opartego o partnerstwo społeczne. Jest to tym bardziej istotne, gdyż partnerstwo postrzegane jest jako determinanta modernizacji regionu, gdyż współczesne procesy modernizacyjne nie są możliwe bez pełnego zaangażowania na zasadach partnerskich wszystkich

podmiotów, w tym samorządowych i biznesowych⁷⁷. W realizacji polityki regionalnej partnerstwo jest rozumiane jako współdziałanie, współdecydowanie i współodpowiedzialność podmiotów publicznych i niepublicznych w tworzeniu polityki i osiąganiu jej celów. Partnerstwo tych podmiotów polega na wspólnym wysiłku przy wyznaczaniu celów polityki regionalnej i współpracy w realizacji wspólnych przedsięwzięć, przyczyniających się do osiągnięcia założonych celów. Należy też zwrócić uwagę na tworzenie kapitału społecznego, kultury współpracy oraz budowanie szeroko pojmowanego zaufania społecznego. Ważnym czynnikiem wspierającym proces modernizacji regionu są metropolie jako główne ośrodki wzrostu oraz węzły wytwarzające większą część PKB. Są one miejscem, gdzie spotyka się wiedza i biznes, tworzone są wysokiej jakości usługi, a także rozwijane są kontakty międzyregionalne w wymiarze krajowym i europejskim. Tak więc zasadnym staje się zwrócenie uwagi na budowę systemu partnerstwa i rozwinięcie sieciowego systemu prognozowania i monitorowania rozwoju regionalnego i lokalnego.

Kolejną kategorię czynników wpływających na modernizację oraz rozwój regionu stanowią indywidualna przedsiębiorczość oraz innowacyjność osób zamieszkujących daną jednostkę terytorialną. Niezwykle ważne jest, aby były one wspierane przez odpowiednie instytucje oraz władze lokalne i regionalne, tworzące przychylną atmosferę, jak też uruchamiające odpowiednie mechanizmy wsparcia. Istotna jest także budowana przez wiele lat wieloaspektowa kultura przedsiębiorczości oraz klimat sprzyjający pozytywnemu postrzeganiu indywidualnych postaw grup obywateli podejmujących wspólną inicjatywę jako tych, którzy działają na rzecz dobra wspólnego. Bardzo ważnym zagadnieniem staje się w związku z tym system edukacji, który będzie wpływał na osiągnięcie wysokiego poziomu rozwoju jednostek terytorialnych oraz na ich potencjał konkurencyjny.

Stąd potrzeba rozwijania kontaktów z otoczeniem, w celu przyspieszenia rozwoju poprzez podejmowanie inicjatyw oraz kreowania działań na rzecz zmian sytuacji społeczno-gospodarczej układu terytorialnego. Dzięki temu znacznie wzmocnione zostaną możliwości wpływania na proces modernizacji oraz innowacyjnego rozwoju regionu poprzez:

⁷⁷ M. Lechwar, *Partnerstwo jako determinanta modernizacji regionu*, [www.univ.rzeszow.pl/pliki/Zeszyt 17/14](http://www.univ.rzeszow.pl/pliki/Zeszyt%2017%2F14), [dostęp: 25.05.2023].

- integrację środowiska społeczno-gospodarczego na rzecz innowacji dzięki podniesieniu poziomu kultury innowacyjnej oraz wsparciu procesów innowacyjnych,
- zwiększenie zdolności do wprowadzania innowacji poprzez przełamywanie barier świadomościowych i mentalnych, podnoszenie umiejętności oraz rozwój współpracy z partnerami społeczno-gospodarczymi,
- przełamywanie stereotypowych postaw na rzecz większej otwartości na kształtowanie proinnowacyjnych, przedsiębiorczych i prospołecznych postaw,
- zwiększenie potencjału innowacyjnego instytucji edukacyjnych, naukowych i badawczo-rozwojowych regionu.

4. Założenia idei modernizacji regionu kujawsko-pomorskiego

Proces modernizacji regionu mający stanowić główny obszar działań na rzecz poprawy jego pozycji konkurencyjnej powinien wynikać z przyjętej strategii rozwoju regionalnego jako najważniejszego dokumentu planistycznego określającego kierunki rozwoju województwa. Dlatego też podstawowym założeniem strategii rozwoju województwa do 2030 powinno być określenie jej jako strategii modernizacji.

Idea modernizacji powinna w szerokim stopniu nawiązywać do prognoz rozwoju sytuacji społeczno-gospodarczej kraju i Europy oraz do uwarunkowań wynikających z planów rozwoju innych polskich regionów, tak by z jednej strony wyprzedzająco przygotować przestrzeń województwa do nadchodzących zmian, a z drugiej rozpoznać nisze rozwojowe, niedostrzeżone w polityce regionalnej innych województw, zwłaszcza stanowiących konkurencję dla Kujawsko-Pomorskiego. W koncepcji modernizacji ogół zagadnień, które będą przedmiotem jej ustaleń można zidentyfikować jako te, które będą miały istotne znaczenie dla efektów modernizacyjnych.

Tak pojmowana strategia modernizacji powinna się opierać na zmodyfikowanej koncepcji polityki rozwoju województwa, określonej

w dotychczasowych koncepcjach rozwoju oraz bazować na diagnozie społeczno-gospodarczej, odnoszącej się do uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych funkcjonowania województwa.

Należy też przyjąć założenie, że strategia powinna zawierać wszystkie istotne działania rozwojowe prowadzone w województwie niezależnie od tego, kto jest za nie odpowiedzialny. Zarazem powinna się ona odnosić głównie do selektywnej listy kluczowych dla regionu działań prorozwojowych, co spowoduje, iż zostaną wybrane kierunki działań w kluczowych polach decyzyjnych. Idea modernizacji powinna zatem koncentrować się na działaniach priorytetowych z punktu widzenia rozwoju regionu. Dla jej powodzenia najważniejsze znaczenie będzie miało przełożenie zawartych tam treści na konkretne zapisy w nowych dokumentach programowych, co wpłynie na efektywność formułowania konkretnych rekomendacji dla polityki regionalnej.

Przyjęte i realizowane cele stworzą podstawę dla osiągnięcia wysokiej specjalizacji w wybranych branżach, a także dla rozwoju innowacyjnych produktów i usług. W związku z tym, strategia powinna zidentyfikować kilka kluczowych dla regionu endogenicznych potencjałów, których wspieranie będzie podstawą rozwoju województwa. Podejście takie jest związane ze skupieniem się na ograniczonej, efektywnej rozwojowo liczbie obszarów. Polityka koncentracji i selektywności wyboru pozwoli na intensywniejsze wsparcie tych przedsięwzięć, których realizacja stworzy nową jakość i przyczyni się do przyspieszenia procesów rozwojowych i restrukturyzacyjnych gospodarki regionalnej. Koncepcja powinna być pomocna dla samorządów lokalnych w procesie planowania własnych przedsięwzięć opartych o wybrane lokalne potencjały rozwojowe.

Znając potencjał społeczno-gospodarczy regionu oraz obserwując współcześnie zachodzące procesy rozwoju, jak też uwzględniając prognozy ich zmian, można trafnie zidentyfikować najważniejsze długookresowe wyzwania strategiczne województwa, w tym budowanie tożsamości regionu, związane z określeniem jego charakteru i umiejscowieniem na tle innych regionów.

W związku z tym zasadnym staje się zaproponowanie celu nadrzędnego rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego, jakim powinno być osiągnięcie wysokiej jakości życia mieszkańców i konkurencyjności regionu w oparciu o aktywność społeczną, przy optymalnym wykorzystaniu istniejących zasobów.

Pojęcia konkurencyjności oraz jakości życia mieszkańców związane są z tworzeniem warunków dla zrównoważonego i trwałego rozwoju, przez co rozumie się:

- aktywizację społeczno-gospodarczą województwa z zachowaniem zasad zrównoważonego wzrostu ekonomicznego, z uwzględnieniem czynników ekologicznych i obecnych gospodarczych funkcji województwa (gospodarka morska, turystyka, transport, przemysł, rolnictwo) oraz lepszego wykorzystania endogenicznych zasobów i potencjałów będących podstawą do transformacji i budowania przewagi strategicznej regionu,
- poprawę dostępności ekonomicznej i komunikacyjnej regionu oraz rozbudowę jego infrastruktury technicznej i ekonomicznej,
- rozwój nauki i budowanie więzi strukturalnych między praktyką a nauką,
- aktywizację obszarów wiejskich na rzecz ich wielofunkcyjnego rozwoju oraz wzrostu efektywności i konkurencyjności rolnictwa,
- działanie na rzecz polepszenia warunków życia społeczności lokalnych w zakresie edukacji, ochrony zdrowia, bezpieczeństwa, kultury, kultury fizycznej i polityki społecznej,
- podejmowanie inicjatyw gospodarczych i społecznych na rzecz pełnej integracji województwa i wyrównania szans rozwoju poszczególnych jego obszarów,
- rozwój współpracy międzyregionalnej i międzynarodowej,
- wspieranie rozwoju demokracji lokalnej i społeczeństwa obywatelskiego,
- budowanie tożsamości i marki regionu.

Spośród powyższych zagadnień, pierwszoplanowe jest stworzenie warunków dla wykorzystania potencjałów endogenicznych. Uzyskanie zakładanych efektów rozwoju społeczno-gospodarczego wymaga zaangażowania partnerów społeczno-gospodarczych, rozwoju i doskonalenia instytucjonalnych form aktywności administracji publicznej, racjonalizacji wydatków publicznych, rozwoju poziomu usług publicznych oraz podejmowania działań zgodnie z zasadami kształtowania ładu przestrzennego.

Pozwala to na wskazanie obszarów strategicznej interwencji szczególnie istotnych dla rozwoju województwa, jakimi są:

1. rozwój nowoczesnej gospodarki regionu w dziedzinach „inteligentnej specjalizacji”, wzmocnienie powiązań pomiędzy nauką i biznesem oraz rozwój nauki i innowacyjności,
2. kształtowanie ładu przestrzennego i ochrony środowiska obejmujące zapewnienie ładu, różnorodności przyrodniczej i kulturowej województwa, eliminację zagrożeń, niekorzystnych zjawisk, konfliktów i szkodliwych ingerencji inwestycyjnych w środowisko, a tym samym poprawę jakości życia mieszkańców,
3. poprawa jakości działania administracji, doskonalenie form zarządzania publicznego oraz rozwój usług publicznych,
4. budowanie partnerstwa społecznego z uwzględnieniem kształtowania form partycypacji społecznej oraz wzmacnianie tożsamości regionalnej,
5. kształtowanie tożsamości regionalnej oraz identyfikacji terytorialnej społeczności zamieszkującej województwo.

Cele strategii rozwoju województwa powinny być powiązane z koniecznością zapewnienia warunków dla szybkiego i trwałego wzrostu regionalnej gospodarki i zwiększenia jej konkurencyjności w kontekście poprawy poziomu życia mieszkańców, jako odpowiedzi na wyzwania wynikające z uwarunkowań krajowych, europejskich oraz postępującej globalizacji.

Z punktu widzenia specyfiki województwa kujawsko-pomorskiego, konieczne jest poszukiwanie oraz identyfikowanie pożądanych kierunków i modeli działań w zakresie rozwoju układu terytorialnego. Istotna wydaje się tutaj specjalizacja w zakresie nauki, gospodarki i technologii z uwzględnieniem ścisłego powiązania działalności badawczo-rozwojowej, rozwoju kapitału ludzkiego (kwalifikacji oraz umiejętności) i specyfiki gospodarczej regionu.

Niezwykle istotne staje się wyrównywanie szans i zapóźnień w sferze podstawowej infrastruktury, ale przede wszystkim przygotowanie przestrzeni i społeczeństwa regionu do funkcjonowania w nowych uwarunkowaniach. Podkreślić należy, że nowe uwarunkowania przewartościują dotychczasowe czynniki atrakcyjności i konkurencyjności regionów, wskazując zarazem na czynniki wewnętrzne jako najważniejsze elementy kształtowania potencjału rozwojowego regionu. Tak więc należy zwrócić uwagę na pewne aspekty procesu modernizacji regionu, które dotyczą dwóch zasadniczych sfer:

1. modernizacji przestrzeni – czyli poprawa konkurencyjności regionu poprzez działania na rzecz poprawy wyposażenia, dostępności, atrakcyjności przestrzeni dla zamieszkania, wypoczynku i inwestowania,
2. modernizacji społeczeństwa – rozumianej przede wszystkim jako dostosowanie społeczeństwa regionu do nowych wyzwań cywilizacyjnych, a realizowanej przede wszystkim w sferze mentalności, katalizowanej przez rozwój infrastruktury służącej rozwojowi kapitału ludzkiego i społecznego.

W szczególności modernizacja może i powinna dotyczyć:

- sfery organizacji i funkcjonowania instytucji,
- sposobów i metod prowadzonych działań prorozwojowych,
- wdrażania przyjętych rozwiązań,
- systemu informowania o podejmowanych działaniach,
- aktywizacji społecznej na rzecz rozwoju regionu.

Wydaje się, że najskuteczniejszym sposobem modernizacji będzie uzupełnienie szerokich działań ogólnorozwojowych zestawem szczegółowych przedsięwzięć, ukierunkowanych na realizację przyjętych priorytetów i celów strategicznych. Konieczne jest stworzenie systemu działań, opartego na sprecyzowanej wizji rozwoju regionu, określającej kierunki działania w perspektywie 2030+, gdzie ważnym elementem jest zapewnienie szerokiego i aktywnego udziału środowisk społeczno-zawodowych. Jednocześnie powinien powstać współczesny, odpowiadający specyfice i potrzebom regionu, model rozwoju społeczno-gospodarczego, budowany przez władze publiczne oraz przedstawicieli środowisk społeczno-gospodarczych. Idea modernizacji to wyznaczenie kierunków dla rozwoju regionu oraz wskazywanie wszystkich jego możliwości, co będzie gwarantować wykreowanie odpowiedniej koncepcji działań na rzecz rozwoju. W związku z tym konieczne jest znalezienie odpowiedzi na pytania o to:

- co czyni nas silniejszymi?
- w których sektorach gospodarki możemy być najlepsi?
- co możemy poprawić?
- jakie mamy szanse na rozwój i poprawę jakości życia?

Udzielenie odpowiedzi warunkowane jest zaangażowaniem szerokiego kręgu partnerów społeczno-gospodarczych oraz skierowaniem do społeczeństwa szerokiego strumienia informacji. Będzie to sprzyjać włączeniu

różnych środowisk w realizację idei modernizacji regionu, a także kreowaniu społecznej otwartości, rozwojowi komunikacji społecznej oraz budowie społecznego zaufania. Zaangażowanie szerokiego kręgu partnerów w proces rozwoju województwa przyczyni się do poprawy wewnętrznej integracji regionu oraz wzmocnienia więzi społecznych. Ważne będzie tutaj przeobrażanie społeczności regionalnej od wspólnoty interesów do wspólnoty celów. Jednocześnie włączenie partnerów społeczno-gospodarczych w proces budowy strategii rozwoju pozwoli na stworzenie optymalnego i skutecznego systemu jej wdrażania. Efektem powinno być wykreowanie spójnego społeczno-gospodarczego i kulturowego organizmu z wysokim poziomem poczucia tożsamości regionalnej. Z kolei budowa partnerstwa oraz tworzenie mechanizmów budowy społeczeństwa obywatelskiego z uwzględnieniem inicjująco-kontrolnej roli społeczności regionalnej, pozwoli na zwiększenie skuteczności aktywnego i systematycznego jej udziału w procesie zarządzania rozwojem, a także podniesie jakość podejmowania decyzji.

Podsumowując, zagadnienia związane z realizowaniem idei modernizacji to:

- włączenie wszystkich w realizację idei modernizacji regionu,
- kreowanie społecznej otwartości,
- inwestycja w ludzi,
- budowa społecznego zaufania,
- rozwój komunikacji społecznej,
- wspieranie kreatywności,
- kreowanie postaw innowacyjnych,
- promowanie działań na rzecz rozwoju,
- wzmacnianie identyfikacji i tożsamości terytorialnej.

Budowanie systemu powinno być oparte na świadomej strategii, partycypacji, refleksji, umiejętności łączenia, systematycznych przekształceniach. Wynikająca stąd idea działań powinna zmierzać do poprawy jakości życia, przy czym owe działania powinny być oparte na swoistym fundamencie, którego elementami są zasoby i potencjały endogeniczne regionu w tym system wartości, transparentność i uspołecznienie. Efektem podejmowanych działań powinny być nowoczesna gospodarka i rozwój zasobów ludzkich oraz nowoczesna struktura funkcjonalno-przestrzenna regionu. Idea modernizacji to wyznaczanie najważniejszych kierunków rozwoju

i wykorzystanie wszystkich możliwości regionu, co będzie gwarantować wzrost potencjału konkurencyjnego oraz poprawę jakości życia.

Wypracowana koncepcja działań powinna być systematycznie realizowana z dostosowaniem do warunków wpływających na kierunki rozwoju regionu. Podmiotem o dominującym znaczeniu w realizacji przyjętych ustaleń powinien być samorząd województwa przy założeniu płaszczyzny oddziaływań bezpośrednich oraz płaszczyzny oddziaływań pośrednich. Dominować tu będą organizatorskie metody działania, takie jak inicjowanie i koordynowanie przedsięwzięć nienależących do kompetencji samorządu województwa, a także wszelkie formy współpracy samorządu województwa z innymi samorządami oraz partnerami społeczno-gospodarczymi.

W realizacji polityki regionalnej podstawą wszelkich wyborów decyzyjnych powinny być zidentyfikowane w tym zakresie priorytety rozwoju województwa.

Należy przyjąć założenie, że podstawowym instrumentem realizacji ustaleń strategii będą regionalne programy rozwoju, opracowywane w ramach obszarów działań strategicznych, w oparciu o zintegrowaną szczegółową diagnozę stanu. Kolejnym ważnym instrumentem w tym zakresie, powinna być polityka terytorialna polegająca na zintegrowanym podejściu terytorialnym, polegającym na integracji działań publicznych tak, aby służyły osiągnięciu celów określonych dla wybranych obszarów. Podejście to sprzyja lepszemu uwzględnieniu terytorialnie zróżnicowanych uwarunkowań rozwojowych (potencjałów i problemów) w realizacji zintegrowanej, skoncentrowanej geograficznie i tematycznie interwencji publicznej.

Na każdym poziomie rozwoju realizowane powinny być zadania odpowiadające specyfice danego obszaru. W tym celu zidentyfikowane będą główne problemy oraz kierunki rozwoju na podstawie obowiązujących dokumentów planistycznych na poziomie regionalnym i lokalnym.

5. Tożsamość i integracja regionalna ważnymi wartościami i czynnikami rozwoju regionalnego

Zgodnie z panującymi poglądami przyjmuje się, że tożsamość społeczna powstaje na bazie różnych tożsamości indywidualnych, z kolei tożsamość kulturowa jest jedynie specyficzną formą tożsamości społecznej, opartej na rdzeniu kulturowym, a tożsamość regionalna, jest odmianą tożsamości społecznej. Tworzona jest na podstawie odwołań do konkretnego terytorium, regionu oraz jego podstawowych cech. W takim ujęciu należy także pamiętać o podstawowych wartościach związanych z danym regionem. Dąży się w tym przypadku do określenia miejsca wartości prorozwojowych w hierarchii wartości mieszkańców regionu. W praktyce działań regionalistycznych w województwie kujawsko-pomorskim przeprowadzono analizy sposobu postrzegania sukcesu życiowego oraz stosunku do pracy jako ważnych elementów systemu aksjologiczno-normatywnego społeczności lokalnych kujawsko-pomorskiego. Dyskutowano także nad kwestią roli lokalnego i regionalnego kapitału społeczno-kulturowego. We wnioskach wskazywano płaszczyzny niedostosowania układu norm i wartości mieszkańców do wymogów gospodarki rynkowej. Należy podkreślić, że konstruowanie i rekonstruowanie tożsamości regionalnej to proces złożony. Trzeba go analizować w wielu skalach przestrzennych i czasowych. W budowaniu kulturowych podstaw integracji, w wytwarzaniu poczucia przynależności do regionu i solidarności w jego obrębie, różne grupy uczestników odwołują się do różnych tradycji i narracji, symboli czy mitów. Wiąże się je z różnymi obszarami i miejscami a bieżące problemy, antagonizmy i spory z innymi grupami terytorialnymi, stanowią kontekst i punkt przecięcia się tych wielokierunkowych działań⁷⁸. Trzeba zaznaczyć, że w odniesieniu do świadomości zasięgu granic danego regionu występuje najczęściej niejasność i wieloznaczność. Z kolei odrębność subregionalna lub lokalna, jest zazwyczaj bardziej wyrazista i łatwiej uchwytna dla mieszkańców. Warto zaznaczyć, że poczucie więzi z małą ojczyzną, regionem,

⁷⁸ A. Bukowski, *Region tradycyjny w unitarnym państwie w dobie globalizacji. Przypadek województwa małopolskiego*, Kraków 2011.

społecznością lokalną, jeśli ma charakter pozytywny, to ułatwia rozwój regionalny. Natomiast brak integracji o pozytywnym charakterze może rozwój regionalny utrudniać, a w niektórych skrajniejszych przypadkach wręcz uniemożliwiać. Tożsamość jest postrzegana i analizowana w różnych wymiarach, także jako identyfikacja terytorialna czy horyzont moralny. W tym ujęciu ważne staje się zajęcie miejsca w konkretnej przestrzeni społecznej: umiejscowienie w konkretnej rodzinie, regionie, społeczności, wspólnocie. Szczególnymi przypadkami tożsamości społecznej, zbiorowej, jest tożsamość regionalna i analogiczna do niej identyfikacja lokalna.

Współcześnie region to zdefiniowane i zdelimitowane terytorium, mające własne specyficzne cechy społeczne, kulturowe (symboliczne) i gospodarcze. W takim ujęciu tożsamość regionalna jest łączona niejednokrotnie z identyfikacją etniczną, czyli konkretnie występującą grupą etniczną lub etnograficzną. Wiąże się z tym zagadnienie charakterystyki krain historycznych, będących obszarami powiązаныmi wspólną historią i kulturą. Krainy historyczne z kolei powiązane są różnego rodzaju więzami gospodarczymi. Procesy historyczne na przestrzeni wieków doprowadziły do wyodrębnienia się regionów o przewadze gospodarki rolnej lub przemysłowej. Wyodrębnia się także regiony turystyczne, uzdrowiskowe czy o walorach wybitnie przyrodniczych. Mówimy także o ośrodkach kulturalnych i krainach historycznych, i w przypadku województwa kujawsko-pomorskiego są to: Kujawy, ziemia chełmińska, ziemia dobrzyńska, ziemia michałowska, Pałuki, Krajna, Kociewie, Bory Tucholskie. Województwo składa się zatem z regionów historycznych i regionów etniczno-kulturowych, z wyraźną dominacją Kujaw. W ich granicach leżą takie miasta jak Bydgoszcz, Inowrocław i Włocławek, co jest bardzo ważne dla tożsamości regionalnej i lokalnej krainy historycznej i regionu etnograficznego, jakim jest część Kujawsko-Pomorskiego położona w środkowej Polsce, w dorzeczu środkowej Wisły i górnej Noteci. Z kolei Kujawy, ziemia chełmińska z Chełmnem, Toruniem i Grudziądzem oraz ziemia dobrzyńska z Rypinem i Lipnem, są subregionami, które w całości wchodzą w skład województwa kujawsko-pomorskiego. Przy rozważaniu zagadnień rozwoju regionalnego istotną kwestią jest tożsamość miejsca i ludzi. Konkretny teren i region stanowią fragment historyczno-kulturowej przestrzeni i są częścią większej kulturowej całości, jaką stanowi przestrzeń całego kraju. Trzeba też zaznaczyć, że w warunkach obecnej rzeczywistości społeczno-ekonomicznej ważną rolę odgrywa rozwój regionalny i lokalny, gdzie jednym z głównych celów

jest podniesienie poziomu jakości życia mieszkańców. Chodzi o zmiany o charakterze ilościowym, jakościowym i strukturalnym. Motorem sprawczym tych zmian pozostaje samorząd, zarówno lokalny, jak i wojewódzki. Z kolei czynnikami oddziałującymi na rozwój regionalny są poza aspektami ekonomiczno-gospodarczymi także wartości i tradycje historyczno-kulturowe, miejsca i przestrzenie, które podlegają przekształceniom oraz obiektywizacji, uzyskując swoisty niepowtarzalny charakter. Poszczególne miejsca mają także własne znaczenie, które zakodowali ludzie tworzący daną przestrzeń, na którą składają się miejsca, które charakteryzują się tzw. trwałą pamięcią zbiorową, pamięcią społeczeństwa.

W europejskiej przestrzeni symbolicznej szczególną rolę odgrywają miasta, a ich ranga związana jest z historią tworzącej je zbiorowości. Ta z kolei posiada własną tożsamość w wymiarze ludzkim i przestrzennym. Takie funkcjonowanie miasta jest uzależnione w znacznej mierze od podstaw społecznych oraz władz samoaktywności ośrodków miejskich, ich poziomu rozwoju gospodarczego i społeczno-kulturowego. Tym samym zagadnienie rozwoju regionalnego wpisuje się w obszar szerokiej analizy zmian społecznych mających kontekst kulturowy.

Należy zatem zwrócić uwagę na czynnik kulturowy jako swoisty zasób i potencjał endogeniczny wpływający na proces rozwoju, a także na kreatywność i twórcze postawy, które w istotny sposób wpływają na relacje między podmiotami uczestniczącymi w przekształcaniu układu terytorialnego. Istotne jest także wspomaganie rozwiązywania konfliktów interesu, tworząc przestrzeń do rozmowy i poszukiwania wspólnego rozwiązania. Kolejna sprawa to partycypacja obywatelska postrzegana jako dostęp do informacji oraz uczestnictwo w procesie współdecydowania, zwiększanie zaufanie do władz i instytucji, rozwijanie kompetencji zaangażowanych osób, umożliwianie nawiązania dialogu i wymiany doświadczeń.

Ważnym elementem potencjału kulturowego, traktowanego jako potencjał rozwojowy są dziedziczone i utrwalane kulturowo normy, wartości i wzory zachowań. Potencjał kulturowy regionu to równocześnie fundament tożsamości regionalnej i lokalnej. Wykorzystanie i interpretacja dziedzictwa zasadzają się na świadomości dziedzictwa tego regionu i społecznego dialogu wokół niego.

Potencjał kulturowy wyjaśnia cel zmian, pomysł działania, podejmowanie najważniejszych decyzji i odpowiedzialność za rezultaty. Jest to istotny czynnik sprawczy ożywiający zmiany zachodzące w danym re-

gionie. Można zatem przyjąć założenia, iż uwarunkowania kulturowe są niezbędne metodologicznie do zrozumienia koncepcji zmian społecznych i gospodarczych regionu. Potencjał kulturowy, który stanowi podstawę ludzkich zachowań i warunkuje cechy rozwoju danego regionu, kształtuje wartości indywidualne i zachowanie jednostek oraz grup społecznych. Ponadto potencjał kulturowy pozwala osiągnąć swoistą unikalność, która pozytywnie wyróżnia się i jest podstawą budowy odpowiedniej strategii rozwoju regionu. Słuszne zatem wydaje się stwierdzenie, że potencjał kulturowy traktowany jest jako konieczny składnik współczesnych regionów. Przejawia się to w innowacyjności, aktywnej strategii rozwoju, staje się jednym z samodzielnych celów rozwoju regionu, będąc jednocześnie istotnym miernikiem atrakcyjności regionu. W miarę jak otoczenie konkurencyjne staje się coraz bardziej złożone i zróżnicowane, każdy region, który pragnie rozwijać się, musi wytworzyć swoistego rodzaju odmienność i oryginalność. Przejawem tego jest kreowanie zmian społecznych i gospodarczych, wspomaganych zasobami dziedzictwa historyczno-kulturowego.

Można przyjąć, że potencjał kulturowy spełnia między innymi następujące funkcje:

1. umożliwia zrozumienie tożsamości regionalnej przez jego mieszkańców,
2. umożliwia integrację uczestników wokół celów regionu,
3. umożliwia integrację mieszkańców wokół środków przyjętych dla realizacji celów regionalnych,
4. oferuje mieszkańcom wspólne kryteria oceny,
5. umożliwia wspólne ulepszanie środków i przeformułowanie celów, jeśli zachodzi konieczność zmian,
6. oferuje wspólny język i aparat pojęciowy,
7. realizuje potrzebę bezpieczeństwa, przyjaźni, współpracy,
8. oferuje swoistą ideologię i system wartości, dzięki czemu sprzyja redukcji stresu i lęku wynikających z niepewności⁷⁹.

Zasadne wydaje się, że istotnym warunkiem sukcesu w procesie rozwoju jest identyfikowanie i wykorzystywanie potencjałów kulturowych oraz wprowadzenie związanych z tym zagadnień i wartości do koncepcji strategii rozwoju regionalnego i lokalnego. Celem tych działań jest między innymi

⁷⁹ Zob. K. Sołkiewicz, *Kulturowe aspekty rozwoju regionalnego*, „Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne” 2015, nr 2, s. 279-287.

uksztaltowanie kreatywnego środowiska, które będzie wspierało tradycyjne wartości kultury, pobudzało rozwój społeczno-gospodarczy oraz sprzyjało lepszemu połączeniu działań różnych podmiotów i obszarów w wymiarze terytorialnym. Należy też zwrócić uwagę na społeczno-kulturowe przesłanki mobilizacji społecznej na poziomie regionalnym w kontekście społecznego zaangażowania oraz samoorganizowania się mieszkańców na rzecz rozwoju regionalnego. Wiąże się to z poziomem rozwoju szeroko pojmowanej przedsiębiorczości i powiązanych z tym wartości, co z kolei ilustruje odmiennosć świadomości społecznej oraz aktywności w pozyskiwaniu wiedzy jako zasobu determinującego rozwój danego obszaru. Stan mobilizacji społeczno-gospodarczej poszczególnych społeczności regionalnych uwarunkowany jest zatem stanem rozwoju potencjału społecznego, który odgrywa istotną rolę w wykorzystywaniu wpływu dziedzictwa kulturowego na rozwój. Wiąże się to pośrednio z wiedzą, doświadczeniem, ukształtowanymi postawami, obszarem zainteresowań, specyfiką grupy społecznej, które to czynniki będą wpływać na określony model kultury zachowań i form aktywności. Tak więc możemy wskazać na kulturę o nastawieniu prorozwojowym polegającym na tworzeniu zachowań promujących indywidualizm, skłonność do eksperymentów, ryzyka, aktywność w wielu sferach życia społecznego. Tej kulturze będzie towarzyszyć tworzenie klimatu sprzyjającego uczeniu się. Ważne jest także podejście do systemu wartości, tradycji regionalnej, zaszczerpionej we wcześniejszych okresach ideologii społeczno-gospodarczej. Takie kultury będą wykazywały skłonność do szybkiego przystosowywania się do zmieniających się warunków otoczenia, a tym samym do elastycznego wielofunkcyjnego rozwoju regionu. Ponadto sprzyjają one wprowadzaniu innowacyjności oraz przejawiają łatwą skłonność psychologiczną do akceptowania nowości.

Współczesny regionalizm jest także zbiorową świadomością miejsca, w którym człowiek mieszka, wraz z pragnieniem zakorzenienia się w najbliższym otoczeniu oraz kształtowaniem swoistego zmysłu demokratycznego i wyczulenia na kontekst społeczny, gospodarczy, kulturowy i środowiskowy. Regionalizm jest także wiedzą, która wyzwala twórczą inicjatywę i wspomaga zindywidualizowane społeczeństwo w czynieniu siebie gospodarzem geograficznie zdefiniowanego obszaru. W tym kontekście każda wartość jest regionalna w tym sensie, że wypracowana została w ściśle określonych i realnych warunkach. Wiąże się z tym kultura bycia i myślenia, zdolność do rozpoznawania i pokonywania przeszkód, piętrzenia przeszkód i uciążliwo-

ści, wiążących się z aktywnością społeczno-ekonomiczną i przestrzenną. Istotne staje się tutaj gospodarowanie na rzecz wspólnoty i dobra jednostek, poznawanie danego obszaru, rozwijanie aktywności oraz tworzenie warunków dla poczucia bezpieczeństwa. Istotną wartością jest identyfikacja regionalna odnosząca się do zależności między jednostkami a regionem, gdzie można wskazać na identyfikację etniczno-regionalną oraz polityczno-regionalną. Są to pewne modele pozwalające na analizę grupowych zachowań w aspekcie wspólnoty oraz odniesienie do istnienia wspólnego interesu etnoregionalnego związanego z realizacją bieżących, obiektywnie istniejących potrzeb jednostek tj.: dążenia do dobrobytu, ochrony tradycji i wartości czy zbiorowego bezpieczeństwa. Tożsamość zbiorowa, taka jak przynależność do wspólnoty polityczno-regionalnej funkcjonującej jako grupa interesu, spowodowana jest praktyczną potrzebą wspólnego dążenia do określonych celów. Pragmatyzm funkcjonowania w tym zakresie odnosi się do tożsamości kulturowych tworzących kontekst zachowań jednostki oraz wpływających na zbiór wartości oraz zasad kultury obligujących jednostkę do określonych działań i zachowań. Tak więc współczesny regionalizm jako określony rodzaj więzi polityczno-regionalnych odnosi się zarówno do istnienia zbiorowych interesów społeczno-gospodarczych, jak i dbałości o tradycję i wartości. Swoistym duchem regionalizmu, cechującym się określonym poziomem znajomości obszaru i emocjonalnym stosunkiem do niego oraz intencji jego ożywienia jest podejmowanie szerokiego zakresu aktywności społeczno-kulturalnych, promocyjnych, publicystycznych, popularnonaukowych czy politycznych. Współczesnemu regionalizmowi przypisuje się szereg funkcji, związanych z upowszechnianiem w regionie wartości kulturowych, aktywizację intelektualną i kulturalną oraz ochronę, udostępnianie i propagowanie dorobku regionu⁸⁰.

Współczesny regionalizm jest w pewnym sensie ideologią, dla której utrzymanie tożsamości kulturowej jest bardzo ważnym, środkiem dążenia do celu, którym jest integracja społeczności regionalnej i jej aktywizacja dla sprostania wyzwaniom rzuconym przez zmieniające się warunki, w których region musi przyczynić się do własnego rozwoju⁸¹. Wyznacznikiem tak rozumianego regionalizmu jest osobliwy związek, jaki zachodzi pomiędzy zbiorowością a określonym regionem, w którym ona żyje. Cechami swo-

⁸⁰ J. Kossak, *Tradycja w polskiej kulturze współczesnej*, Warszawa 1988.

⁸¹ J. Kwaśniewski, *Regionalizm*, Poznań 1986, s. 3–5.

istymi tego związku są przywiązanie do regionu, więź terytorialna, utożsamianie się z regionem wartości regionu, symbolika, autorytety, historia, regionalizmy językowe, twórczość regionalna i naukowa⁸². Regionalizm staje się współcześnie charakterystyczną tendencją rozwoju społeczno-politycznego i kulturowego układu terytorialnego. Ma też znaczenie dla procesu dekoncentracji władzy publicznej oraz decentralizacji terytorialnej, które posiadają swoje odzwierciedlenie zarówno w rozwinięciu idei i praktyki samorządności terytorialnej, jak i społeczeństwa obywatelskiego, w tym ruchu regionalistycznego o charakterze społeczno-kulturowym. Jest to też związane ze świadomością regionalną, która wyraża się w określonym stosunku zbiorowości do terytorium oraz określonej więzi międzyludzkiej na tym terytorium. Przywiązanie ludzi do terytorium i związane z tym specyficzne nawyki, postawy życiowe i pragnienia stanowią więź psychospołeczną między mieszkańcami regionu i mają znaczenie dla uświadamiania im warunków wspólnej egzystencji⁸³. Zasadniczymi nośnikami świadomości regionalnej, w tym świadomości regionalistycznej oraz idei, wartości i praktyki regionalizmu, są działania informacyjno-edukacyjne. Regionalizm odwołuje się wprost do pojęcia regionu, którym jest obszar znacznie większy niż terytorium lokalne, obejmujący konkretny, wyodrębniony od innych, obszar geograficzno-kulturowy o cechach naturalno-antropogenicznych. Tworzy się dzięki temu swoista więź regionalistyczna i towarzysząca jej świadomość społeczna w aspekcie działań poznawczych, edukacyjnych, identyfikacyjnych, integrujących, organizacyjnych oraz prognostycznych. Są to także działania o charakterze kulturotwórczym⁸⁴. Należy też zwrócić uwagę na świadomość regionalistyczną i więź lokalną tworzącą swoisty klimat społeczny, występujący w określonym środowisku. Należy tu podkreślić rolę mediów lokalnych czy czasopism regionalistycznych wpływających na opinię publiczną oraz kształtujących określone postawy i zachowania⁸⁵.

⁸² M. Kucala, *Twoja mowa cię zdradza. Regionalizmy i dialektyzmy języka polskiego*, Kraków 1994.

⁸³ Z. Chojnicki, T. Czyż, *Region – regionalizacja – regionalizm*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1992, nr 2, s. 14.

⁸⁴ M. Wendland, *Perspektywa konstruktywistyczna jako filozoficzna podstawa rozważań nad komunikacją*, „Kultura i Edukacja” 2011, nr 4.

⁸⁵ K. Wasilewski, *Rola prasy lokalnej w procesie budowania tożsamości „małych ojczyzn” na przykładzie Ziemi Lubuskiej 1945–1999*, w: *Komunikologia. Teoria i praktyka komunikacji*, t. 3, E. Kulczycki, M. Wendland (red.), Poznań 2012.

IV.
Spółeczne
i historyczno-
kulturowe
uwarunkowania
rozwoju lokalnego
i regionalnego

1. Terytorialny system społeczny w procesie rozwoju

Każdy terytorialny system społeczny jest układem, którego charakter wyznaczają jego elementy, struktura i związki z otoczeniem. Skład terytorialnego systemu społecznego wyznaczają przede wszystkim ludzie zamieszkujący dany obszar i będący sprawnym elementem funkcjonowania tego systemu⁸⁶.

Właściwości terytorialnego systemu społecznego oraz jego zorientowanie na zaspokojenie coraz silniej rozbudzanych i zwiększających się potrzeb społecznych sprawiają, że dostrzegać należy celowy jego charakter. W kierowaniu rozwojem systemu terytorialnego chodzi o to, aby przez właściwą organizację, strukturę oraz funkcjonowanie, system ten możliwie jak najlepiej zaspokajał potrzeby społeczne. Wśród wszystkich typów czy rodzajów terytorialnych systemów społecznych szczególna rola przypada systemowi przestrzennemu na poziomie lokalnym z tego powodu, że struktury organizacji i funkcjonowania tego systemu najbardziej doświadcza człowiek, mieszkańiec danej miejscowości, członek społeczności lokalnej i jednocześnie członek samorządu terytorialnego.

Terytorialny system społeczny jawi się zatem jako złożona, funkcjonalna całość o specyficznych właściwościach oraz określonym stopniu autonomii gospodarczej. Częściowy, mniejszy lub większy, zakres autonomii wynika z faktu, że lokalny terytorialny system społeczny nie jest układem izolowanym, a wchodzi w skład systemu wyższego rzędu, takiego jak województwo (region), i systemu jeszcze wyższego rzędu, jakim jest kraj. Zakres autonomii takiego systemu wynika zaś z potencjału społeczno-

⁸⁶ J.J. Parysek, *Podstawy gospodarki lokalnej...*, s. 26.

-gospodarczego konkretnej jednostki terytorialnej, struktury jej gospodarki, stopnia upodmiotowienia społeczności lokalnych i ich zorganizowania, siły samorządu terytorialnego, zakresu kompetencji i swobody działania itp. W tym ostatnim przypadku konkretnie chodzi o ustawowo nadane uprawnienia oraz o zakres realizowanych celów ponadlokalnych, ważnych z punktu widzenia interesów państwa i regionu⁸⁷.

Dynamizm układu lokalnego jest efektem ciągłości procesów rozwojowych, jakie dotyczą społeczności lokalnych i działających na terenie gminy i powiatu podmiotów życia gospodarczego i społecznego. Dynamizm ten dodatkowo wzmacnia zmienność warunków zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych, dyktująca konieczność ich uwzględnienia w projektowaniu procesu rozwoju i jego realizacji.

Każdy lokalny, terytorialny system społeczny charakteryzują, niezależnie od indywidualnych, właściwości środowiska przyrodniczego i społeczno-ekonomicznego, specyficzne cechy ogólne, które trudno wskazać w przypadku terytorialnych systemów społecznych wyższego rzędu.

Gmina i powiat stanowią względnie autonomiczny układ społeczno-gospodarczy, a stopień autonomii określa wiele czynników, przede wszystkim potencjał społeczno-gospodarczy, charakter gospodarki, stopień rozwoju powiązań zewnętrznych oraz miejsce w układzie terytorialnym kraju i regionu, co może spowodować realizację na terenie licznych zadań o ponadlokalnym znaczeniu. Jest to pewnego rodzaju obciążenie działalnością ponadlokalną, jednak z faktu tego mogą wynikać również dodatkowe możliwości rozwojowe i konsumowane lokalnie efekty.

Jednocześnie układ lokalny jest takim systemem terytorialnym, który cechuje zbiór specyficznych właściwości, odpowiadających tylko tego rodzaju systemom (lokalnym, terytorialnym systemom społecznym).

⁸⁷ B. Kacprzyński, *Gospodarka lokalna w Polsce*, w: *Rozwój gospodarki lokalnej w teorii i praktyce*, B. Gruchman, J. Terajkowski (red.), seria: „Rozwój regionalny. Rozwój lokalny. Samorząd terytorialny”, nr 1, Poznań 1990; M. Kucała, *Twoja mowa cię zdradza. Regionalizmy i dialektyzmy języka polskiego*, Kraków 1994; Z. Chojnicki, T. Czyż, *Region – regionalizacja – regionalizm*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1992, nr 2, s. 14; Z. Chojnicki, T. Czyż, *Region – regionalizacja – regionalizm...*; M. Wendland, *Perspektywa konstruktywistyczna jako filozoficzna podstawa rozważań nad komunikacją*; K. Wasilewski, *Rola prasy lokalnej w procesie budowania tożsamości „małych ojczyzn” na przykładzie Ziemi Lubuskiej 1945–1999*, w: *Komunikologia. Teoria i praktyka komunikacji*, t. 3, E. Kulczycki (red.), Poznań 1997, s. 26; J.J. Parysek, *Podstawy gospodarki lokalnej...*

Do specyficznych właściwości ogólnych zaliczyć można⁸⁸:

1. występowanie struktur samorządowych wypełniających funkcję władzy lokalnej i lokalnej administracji,
2. silną więź społeczną, będącą efektem wspólnego zamieszkiwania niewielkiego terenu przez niewielką liczbę osób, realizujących własne, wspólne dążenia i cele,
3. ogniskowanie się problematyki rozwoju wokół warunków funkcjonowania gospodarstw domowych, zaspokajanie bieżących potrzeb życia codziennego, funkcjonalnego i estetycznego ukształtowania środowiska życia itp.,
4. dominację funkcji mieszkaniowych i wynikającego z tych względów specyficznego charakteru i kierunków przemieszczeń ludności,
5. znaczny stopień domknięcia sfery działań społeczno-gospodarczych,
6. dwupoziomowość realizacji celów (poziom lokalny i ponadlokalny).

Wskazuje się też na inne cechy, także o charakterze ogólnym, właściwe polskimi, lokalnym terytorialnym systemom społecznym, takie jak:

- odporność czy oporność pewnych elementów systemów na unifikację,
- wysoki stopień sprawności funkcjonowania niektórych systemów terytorialnych jako całości lub ich składowych,
- istnienie lokalnych czynników pobudzenia rozwoju lokalnego i ożywienia gospodarki lokalnej.

Każdy terytorialny system społeczny posiada swoją sferę realną oraz regulacyjną, które potraktować można jako podsystemy tego systemu. Sferę realną stanowi terytorialny układ społeczno-gospodarczy, który realizuje swoje cele dające się sprowadzić do zagadnień rozwoju. Sferę regulacyjną reprezentują natomiast struktury samorządowe odpowiedzialne za kierowanie czy sterowanie rozwojem. Oba te podsystemy cechuje otwartość i dynamizm, a o ich zachowaniu (funkcjonowaniu) decydują organizacja oraz struktura⁸⁹.

Gmina i powiat są tym terytorium, które potraktować można jako najbliższe pojedynczej osobie i społeczności lokalnej środowisko jej życia.

⁸⁸ J.J. Parysek, *Podstawy gospodarki lokalnej...*, s. 29.

⁸⁹ A. Jewtuchowicz, T. Markowski, *Efekty zewnętrzne w systemach lokalnych*, w: *Rozwój gospodarki lokalnej w teorii i praktyce*, B. Gruchman, J. Tarajkowski (red.), seria: „Rozwój regionalny. Rozwój lokalny. Samorząd terytorialny”, nr 1, Poznań 1990.

W tym właśnie systemie i poprzez jego funkcjonowanie zaspokajane są podstawowe potrzeby człowieka. Także tu, w miejscu swego zamieszkania, doświadcza człowiek pozytywnych i negatywnych skutków określonej, istniejącej struktury i konkretnego funkcjonowania systemu. Tutaj też, w ramach terytorialnych struktur samorządowych, pojedynczy człowiek czy grupa ludzi mają wpływ na, nawiązujące do potrzeb i oczekiwań, kierunki przekształceń systemu. Mogą bezpośrednio lub pośrednio wpływać na zachowania podmiotów życia społecznego i gospodarczego oraz likwidować i łagodzić pojawiające się konflikty.

Ta bliskość lokalnego, terytorialnego systemu społecznego oraz umiejscowienie w tym systemie niemal całości życia jednostki ludzkiej sprawiają, że system ten traktować także można jako środowisko życia zarówno osoby, jak i społeczności lokalnej. Terytorialny system społeczny stanowi środowisko życia społeczności lokalnych. W wymiarze lokalnym, gdzie wszystko jest znane, bliskie, własne, bezpośrednio odczuwane, zwrócone do wewnątrz, wytwarza się charakterystyczna integracja mieszkańców i zamieszkiwanego terenu, wyrażana w trwałych więziach wspólnego bytowania, wspólnych działań, a nawet w wymiarze pewnego ładu moralnego. Wspólne bytowanie w danym, niewielkim powierzchniowo miejscu, obcowanie z instytucjami obsługi ludności, różnego rodzaju zachowaniami, formami życia rodzinnego i społecznego, sposobami zarabiania na życie, wyrażania swoich uczuć, wiary, poglądów politycznych, formułowania ocen estetycznych, wartościowania postaw i zachowań itp., tworzy sieć specjalnych więzi, w ramach których się żyje, tworzy lokalne systemy wartości, wyznacza cele oraz podejmuje działania dla wspólnego i indywidualnego dobra. System środowiska życia społecznego, tak jak każdy inny system, jest układem złożonym. Wydzielić tu można trzy zasadnicze jego elementy, nazywane podsystemami, które nawiązują do podstawowych sfer życia człowieka, tj. sfery biofizycznej (człowiek jako organizm biologiczny), sfery psychospołecznej (człowiek jako osoba, tj. jednostka myśląca, czująca, rozwijająca się intelektualnie, uczestnik życia społecznego) oraz sfery techniczno-produkcyjnej (człowiek jako jednostka wytwarzająca dobra i świadcząca usługi). Te trzy wymienione sfery pozostają w silnych wzajemnych związkach i składają się na system środowiska życia człowieka, który jest składową systemu globalnego⁹⁰.

⁹⁰ Por. J.J. Parysek, M. Dutkowski, *Koncepcja ekorozwoju i jej technologiczne oraz społeczno-polityczne uwarunkowania*, „Przegląd geograficzny” 1994, t. 66, z. 1–2, s. 3–18.

W tym kontekście należy zwrócić uwagę na podsystem psychospołeczny określony przede wszystkim przez warunki życia intelektualnego i społecznego. Podsystem ten tworzą więc w głównej mierze konkretne instytucje i struktury społeczne wraz z materialną i organizacyjną bazą ich funkcjonowania. To dzięki tym elementom i temu podsystemowi człowiek rozwija się i kształtuje jako osoba, jako członek społeczności lokalnej oraz społeczeństwa, realizując swoje pragnienia, zamiary, cele, dążenia, zaspokajając własne ambicje i tzw. potrzeby wyższego rzędu, wzbogacając swój poziom intelektualny, kulturowy oraz życie wewnętrzne. To w tym właśnie podsystemie kształtują się i funkcjonują mniej lub bardziej autentyczne i sformalizowane instytucje społeczne, takie jak: rodzina, grupy koleżeńskie i towarzyskie, ugrupowania polityczne, wspólnoty religijne, organizacje i stowarzyszenia pracownicze, kluby zainteresowań, struktury samorządowe, instytucje oświaty, nauki, kultury i sztuki, ochrony zdrowia i opieki społecznej, tzw. stowarzyszenia wyższej użyteczności itp. To w tym systemie i przez ten system dokonuje się zaspokojenie w zasadzie wszystkich potrzeb duchowych (niematerialnych) człowieka. Jest to, niestety, także system organizacji i funkcjonowania zjawisk i procesów patologicznych oraz przestępczych struktur organizacyjnych.

Lokalny terytorialny system społeczny jest tym miejscem, w którym człowiek spędza większość czasu, żyjąc i pracując. W środowisku tym realizuje swoje cele indywidualne, wynikające z potrzeb, dążeń, pragnień, zainteresowań, uznawanych systemów wartości oraz cele społeczne, będące efektem zewnętrznego otwarcia człowieka na potrzeby innych osób, wynikające z jego altruistycznej i społecznej postawy.

Dążąc do zaspokojenia materialnych potrzeb, zarówno indywidualnych, jak i zbiorowych, człowiek dokonuje przekształcenia pierwotnych w swej postaci zasobów w nowe zasoby, nazywane łącznie zasobami sztucznymi. Kształtowanie środowiska człowieka jest więc nakładaniem na siebie przestrzennych układów różnych konkretnych form, sposobów i dróg zaspokojenia potrzeb ludzkich. Potrzeb takich jest niezliczenie wiele i przyrastają w tempie, w jakim dokonuje się postęp gospodarczy i cywilizacyjno-kulturowy państw i narodów. Nie u każdej jednak osoby będącej na tym samym poziomie cywilizacyjnym czy kulturowym pojawia się taka sama lub podobna gama potrzeb. Potrzeby ludzkie są bowiem zindywidualizowane, na co wpływ, obok poziomu rozwoju gospodarki, kultury i cywilizacji, mają takie czynniki jak: uznawane systemy wartości i ich

hierarchia, indywidualne upodobania, priorytety, preferencje, tradycja⁹¹. Kumulującym się w środowisku efektem zaspokajania potrzeb są: rozwój biologiczny człowieka, kultura duchowa, kultura materialna, cywilizacja techniczna oraz struktury społeczno-ustrojowe, wymagające odpowiedniego ukształtowania środowiska życia, głównie w jego składnikach sztucznych i naturalnych. Składnikami tymi są tzw. formy przestrzenne zagospodarowania terenu wiążące się z⁹²:

- zamieszkaniem i życiem rodzinnym człowieka,
- pracą człowieka,
- zaspokajaniem potrzeb,
- wypoczynkiem,
- organizacją państwa i społeczeństwa.

Pomiędzy tymi podstawowymi formami zagospodarowania terenu zachodzą różnego rodzaju relacje wiążące, wynikające z zasad ich funkcjonowania, określające podstawowe cechy struktury zagospodarowania przestrzennego obszaru. W samorządowej organizacji społeczeństwa podmiotem gospodarki na szczeblu lokalnym powinna być zamieszkująca daną jednostkę terytorialną społeczność lokalna. Udział człowieka w życiu społecznym nie jest jednak działaniem automatycznym. Wymaga nastawienia i przygotowania się do pełnienia takiej funkcji między innymi przez refleksję nad pobudzającym do wspólnych działań dobrem wspólnym, uświadomienie sobie tworzenia wartości nie dla siebie, ale dla innych oraz aktu woli wspólnego działania⁹³.

Wspólne dobro, w którego imię człowiek decyduje się działać, nie jest jednak celem, a środkiem do osiągnięcia celu, jakim jest rozwój osobowy i społeczno-gospodarczy.

Dobro wspólne zakłada stworzenie ładu społecznego, funkcjonowanie władzy społecznej, sprawiedliwy i moralnie akceptowany charakter. Stąd też lokalne organy społeczne, zwłaszcza struktury samorządowe powinny podejmować działania prowadzące do realizacji dobra wspólnego.

Istota samorządności terytorialnej, wyrażająca się we współodpowiedzialności mieszkańców za rozwój własnego środowiska życia, wywodzi

⁹¹ Por. W. Stróżewski, *W kręgu wartości*, Kraków 1992.

⁹² J. Goryński, *Urbanizacja, urbanistyka, architektura*, Warszawa 1966.

⁹³ J. Majka, *Etyka życia gospodarczego*, Wrocław 1982.

się z natury społeczności lokalnych, które jako zbiorowisko ludzkie charakteryzują następujące cechy⁹⁴:

- silne więzi społeczne ukształtowane na podłożu zamieszkiwania tego samego obszaru,
- bezpośrednia bliskość i styczność członków społeczności,
- określenie pozycji społecznych poszczególnych jednostek tworzących społeczność lokalną,
- posiadanie i korzystanie z instytucji regulujących życie codzienne i zachowanie mieszkańców,
- realizacja interesów wspólnych i uzgadnianie interesów grupowych,
- odrębność względem innych zbiorowości ludzkich.

Przestrzenna organizacja działalności społeczno-gospodarczej prowadzić powinna do zaistnienia tzw. ładu przestrzennego, czyli pewnego porządku przestrzennego, który ukształtować należy z punktu widzenia potrzeb i interesów społeczności lokalnych przy czynnym udziale struktur społecznych.

Z tego punktu widzenia instytucje władzy lokalnej i regionalnej powinny tworzyć mieszkańcom możliwość czynnego uczestnictwa w rozwoju lokalnym i regionalnym. Mieszkańcy winni mieć wpływ na to, co się dzieje w obszarze danej jednostki terytorialnej, co wiąże się z ideą społeczeństwa obywatelskiego, zakładającą rozwój samorządności i wzrost udziału mieszkańców w rozwiązywaniu ważnych dla nich spraw z najbliższego otoczenia. Korzystne jest, aby jak najwięcej problemów było rozwiązywanych na miejscu, a tylko te, co do których instytucje lokalne nie mają kompetencji, rozwiązywała władza, działająca na poziomie regionalnym lub centralnym. Na tym opiera się zasada decentralizacji władzy, która zakłada jak największy udział środowisk lokalnych w jej sprawowaniu. Rozwój lokalny i regionalny zależy w dużej mierze od postawy mieszkańców i ich kreatywności oraz gotowości pracy na rzecz rozwoju i postępu społeczno-gospodarczego. Jednak rozwój ten musi odbywać się w zgodzie z interesem państwa i z centralnymi założeniami polityki społeczno-gospodarczej. Pomiędzy interesem lokalnym a interesem państwa musi istnieć element równowagi. Dlatego tak ważny jest udział środowisk lokalnych w sprawowaniu władzy.

⁹⁴ W. Gomuła, *Władza lokalna wobec centrum. Socjologiczne problemy społeczności lokalnych*, Rzeszów 1989.

Samorządy lokalne i regionalne muszą rozwijać system informowania mieszkańców o aktualnych problemach, nowych projektach i inwestycjach, zamiarach, mających na celu zmiany terytorialne lub ustrojowe. Natomiast sami mieszkańcy nie mogą pozostać obojętnymi na zachodzące zmiany. Decyzje dotyczące problemów rozwoju lokalnego i regionalnego powinny być poddawane społecznym konsultacjom. Inicjatywy mieszkańców, korzystne dla danej społeczności, powinny być wspierane przez samorząd. Dzięki temu tworzą się korzystne warunki dla umocnienia społeczności lokalnej i regionalnej, daje to możliwość poprawy warunków życia, wpływa pozytywnie na kierunki i zakres rozwoju. Mieszkańcy bardziej identyfikują się z miejscem swego zamieszkania, dbają o tradycję i dziedzictwo kulturowe. Pojęciem określającym to zjawisko jest regionalizm, czyli taki stan świadomości społecznej, kiedy mieszkańcy odczuwają swoją tożsamość, czują się mieszkańcami tej ziemi, na której żyją i znają jej historię.

Dziś bardzo ceni się odrębności kulturowe. Trzeba więc znać mocne strony swojej „małej ojczyzny” i umieć je wypromować, a także ochronić to, co jest wartościowe, zarówno jeśli chodzi o dziedzictwo historyczno-kulturowe, jak i środowisko przyrodnicze. Społeczność lokalna i regionalna, w oparciu o terytorialną autonomię, musi umieć bronić własnej odrębności, rozwijać swoją różnorodność, ukazywać całe jej bogactwo. Każda jednostka terytorialna posiada coś, co może pokazać światu, trzeba tylko umieć to dostrzec i odpowiednio zaprezentować. Należy to do zadań mieszkańców i ich reprezentacji. Promocja własnej gminy, otoczenia, regionu skutecznie przyczynia się do rozwoju lokalnego i regionalnego, a możliwość stanowienia o sobie daje poczucie siły i pozwala nie dopuścić do zniszczenia istniejących już materialnych i niematerialnych zasobów.

Udział środowisk społecznych w sprawowaniu władzy powinien być stałą częścią polityki samorządu terytorialnego. Polityki starannie obmyślanej przez samorząd, znanej i zaakceptowanej przez mieszkańców. Społeczność lokalna i regionalna powinna aktywnie uczestniczyć w grupach stawiających sobie różne cele do osiągnięcia i umieć przeforsować swoje zdanie przy tworzeniu polityki rozwoju lokalnego i regionalnego. Dzięki temu kształtować się będzie społeczeństwo obywatelskie, zaangażowane w pracę nad rozwiązywaniem lokalnych problemów, zdolne do podejmowania inicjatyw i wykorzystania własnego potencjału intelektualnego i środków finansowych.

Spółeczność lokalna i regionalna będzie wówczas umiała określić swoje potrzeby oraz podejmować działania w celu znalezienia możliwości sprostanania tym potrzebom. Inspirować to będzie mieszkańców do aktywności na rzecz polepszenia warunków we wszystkich dziedzinach życia, a oddolne inicjatywy będą przyczyniać się do rozwoju społeczno-gospodarczego. Coraz większa świadomość mieszkańców i poczucie tożsamości z miejscem swojego zamieszkania, pozwoli na dobre zagospodarowanie przestrzeni i szybszy rozwój gospodarczy. Samorząd terytorialny ma za zadanie inspirować, wspierać i tworzyć korzystne warunki dla rozwoju aktywności i przedsiębiorczości społecznej. Istotne jest, aby wspólnota jako podstawa społecznej aktywności, ciągle kształtowała się i doskonaliła, umacniała swoje poczucie przynależności do własnego miejsca zamieszkania, uważała się za podmiot, a nie przedmiot zachodzących zmian oraz procesów społecznych i gospodarczych. Podstawą takiego zaangażowania w życie najbliższego otoczenia jest poczucie własnej tożsamości i prowadzenia działań w zgodzie z obowiązującym na danym terenie kształtem życia społecznego, możliwościami gospodarczymi, warunkami kulturowymi i rodzajem środowiska naturalnego. Rozwój lokalny i regionalny będzie przebiegał bardziej efektywnie, jeśli mieszkańcy będą świadomi swojej lokalnej i regionalnej tożsamości i wzbogacać będą wartości, jakie posiada ich „mała ojczyzna”. Doprowadzi to do pełnego zrozumienia, czym jest region i jaką odgrywa rolę w skali państwa, umożliwi poznanie jego kultury i historii, pozwoli na większy wkład w ulepszanie teraźniejszości i odpowiedzialności za kształt przyszłości. Samorząd terytorialny powinien rozpowszechniać edukację regionalną i zapoznawać mieszkańców z dziedzictwem kulturowym i tradycją ich ziemi. Istotne znaczenie będzie miało dotarcie z informacjami dotyczącymi problemów lokalnych i regionalnych do jak największej liczby mieszkańców.

Samorząd terytorialny musi też starać się o rozwijanie aktywności społecznej, za którą stać będą odpowiednio ukształtowane postawy, a także świadomość celu dokonujących się zmian. Wszystkie społeczne przejawy samorządności są istotnym czynnikiem rozwoju lokalnego i regionalnego, bo tworzą odpowiednie warunki do efektywnego wykorzystania aktywności miejscowych społeczności i ich udziału w pracy nad kreowaniem i realizacją rozwoju lokalnego i regionalnego. Mieszkańcy są siłą napędową zmian, mogą podsuwać innowacyjne rozwiązania, przyczyniać się do postępu społeczno-gospodarczego. Społeczne zasoby i czynniki rozwoju muszą

być systematycznie wykorzystane, tworząc korzystny klimat dla rozwoju danej jednostki terytorialnej. Rozwój lokalny i regionalny będzie postępował systematycznie, jeśli owe warunki zostaną uwzględnione. Dokonuje się on bowiem przy wykorzystaniu wszystkich sił społecznych, przy koordynacyjnej roli samorządu terytorialnego. Samorząd terytorialny i jego struktury są modelem organizacji społeczeństwa na poziomie lokalnym i regionalnym. Jakość życia mieszkańców i rozwój zależy od jakości władzy publicznej i zdolności mieszkańców do kreowania i realizowania procesów rozwoju. Tak więc nie ma możliwości rozwoju lokalnego i regionalnego bez udziału organów samorządu terytorialnego i aktywności społecznej⁹⁵.

Edukacja regionalna jest głównie określoną orientacją i zarazem treścią edukacji ogólnej i jako taka może być realizowana w całokształcie oddziaływań wychowawczych, prowadzonych przez wszystkie instytucje oświatowo-wychowawcze. Wśród nich są towarzystwa społeczno-kulturalne, organizacje samorządowe, prasa lokalna itp.

Edukacja regionalna staje się bardzo ważna z uwagi na szeroką obecnie dyskusję o problematyce lokalno-regionalnej, gdzie kryją się rozliczne i ważne kwestie o wymiarze środowiskowym i ogólnonarodowym. Zarazem jest ona niezbędna dla zrozumienia postaw ideowych i społecznych współczesnego regionalizmu. Zachodzące przemiany w sferze aktywności społecznej, odnajdywanie i odkrywanie na nowo tradycji i więzi historycznych wymagają zapoznania się z podstawowymi zasobami informacji dotyczącej określonych obszarów. Ważne jest, aby owa informacja była łatwo dostępna i zrozumiała, a zarazem wspomagała proces zapoznawania się społeczności lokalnych z projektami przewidywanych zmian prawno-organizacyjnych, wpływających na funkcjonowanie struktur terytorialnych. Wszystko to będzie miało istotny wpływ na formowanie postaw jednostkowych i grupowych względem najbliższego środowiska i społeczności regionalnej, a jednocześnie pozwoli na zaktywizowanie oddolnych przedsięwzięć zmierzających do tworzenia lub odtwarzania wartości i więzi społecznych i historyczno-kulturowych. Odnajdywanie wspólnych, zarówno teraźniejszych, jak i historycznych płaszczyzn współdziałania stanowi dla społeczności lokalnych niezwykle ważny czynnik wspomagający podejmowanie inicjatyw zmierzających do samodzielnego

⁹⁵ A. Potoczek, *Samorząd terytorialny a rozwój regionalny*, Toruń–Suwałki 1998.

stanowienia o swojej przyszłości i przynależności do określonego regionu historyczno-kulturowego czy administracyjnego.

Odpowiedni zakres edukacji regionalnej oraz ukształtowany poziom świadomości i tożsamości regionalnej sprzyja poznawaniu tradycji i dorobku kulturowego środowiska lokalnego, przyswajaniu i akceptacji jego specyfiki, docenianiu walorów geograficzno-przyrodniczych, utożsamianiu się ze swoim otoczeniem i regionem. Jest to związane z problemem lokalności, który wiąże się z zainteresowaniem zjawiskami, jakie dzieją się w skali lokalnej. Problemy zbiorowości lokalnej są podstawą do tworzenia się lokalności jako swego rodzaju wyrazu społecznej organizacji życia. Jednocześnie w treściach lokalności mieszczą się elementy problematyki regionalnej. Chodzi tutaj przede wszystkim o uwidocznienie się tych dążeń społecznych, które podkreślają odrębność regionalną i dają o sobie znać w życiu codziennym.

2. Fundacja Piękniejszego Świata w Skłudzewie jako ośrodek aktywności społecznej – doświadczenia i perspektywy

Fundacja Piękniejszego Świata w Skłudzewie to szczególne miejsce dla budowania identyfikacji terytorialnej oraz kujawsko-pomorskiej tożsamości regionalnej. To miejsce, które od chwili podjęcia swojej aktywności edukacyjno-wychowawczej stanowi ważny ośrodek kształtowania myśli, projektowania działań, integracji społecznej oraz pobudzania różnych form aktywności. Wpisuje się tym samym w różne fazy rozwoju układu terytorialnego, tworząc warunki dla pobudzania aktywności samorządu lokalnego i regionalnego na rzecz stymulowania przekształceń społeczno-gospodarczych, kulturowych i środowiskowo-przestrzennych. Ważnym zagadnieniem są tutaj aspekty społeczne i kulturowe wyznaczające poziom aktywności oraz identyfikacji środowisk lokalnych i regionalnych w zakresie związanym z szeroko pojmowanym procesem rozwoju, stanowiącego

złożony obszar aktywności, wymagający zaangażowania wielu grup społecznych oraz ukształtowanych postaw cechujących się wrażliwością na otaczającą rzeczywistość. Te właśnie elementy były i są nadal rozwijane w ramach działań podejmowanych przez Fundację. Obejmują one różne grupy wiekowe, ze szczególnym uwzględnieniem dzieci i młodzieży, uczestniczących w procesie edukacyjno-wychowawczym, łączącym aspekty plastyczne z poznawaniem walorów środowiska przyrodniczego. Ten szczególny rodzaj aktywności kreuje postawy i zachowania przydatne w późniejszej aktywności społeczno-zawodowej czy samorządowej. Jest to istotne, gdyż w regionie kujawsko-pomorskim niezwykle ważnym zagadnieniem jest budowanie tożsamości terytorialnej poprzez przekształcenia regionalnej wspólnoty interesów we wspólnotę celów i wartości. Konieczne jest zatem zaangażowanie szerokiego kręgu partnerów do aktywnego udziału w budowie potencjału rozwojowego regionu oraz tworzenie silnych podstaw regionalnej samorządności. Szeroko pojmowana samorządność obejmuje zarówno aspekty społeczne, jak i terytorialno-przestrzenne i w tym właśnie zakresie Skłudzewo stało się miejscem, gdzie dyskutowano o modelu struktury terytorialnej kraju z uwzględnieniem specyfiki naszego regionu. Położona w środku drogi pomiędzy Toruniem a Bydgoszczą siedziba Fundacji Piękniejszego Świata stworzyła dogodny klimat dla spotkań ludzi zaangażowanych w proces przekształceń terytorialnych i administracyjnych. Toczono tutaj rozmowy obejmowały wiele zagadnień istotnych dla funkcjonowania systemu terytorialnego kraju oraz kształtowania przyszłości naszego regionu. Przede wszystkim jednak stworzona została okazja do spotkań, dyskusji, wymiany poglądów oraz wzajemnego poznawania się ludzi, mających istotny wpływ na życie regionu, a także ukształtowanie jego struktury funkcjonalno-przestrzennej. W ten sposób rozwijała się specyficzna dla tego miejsca forma debaty publicznej, pozwalającej na wymianę poglądów, kreowanie nowych rozwiązań oraz tworzenie warunków dla kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego. Szczególną rolę w tym zakresie odgrywa budowanie więzi społecznych, które stanowią ważny element oraz czynnik integracji wewnętrznej naszego województwa, pozwalający na pojmowanie regionu jako dobra wspólnego z silnie rozwiniętym poczuciem solidaryzmu samorządowego. Proces ten wzmacniany był przez stałą aktywność Fundacji jako miejsca, w którym przeszłość i zróżnicowane dziedzictwo kulturowe tworzą warunki sprzyjające rozwijaniu pozytywnych relacji pomiędzy ludźmi ze

szczególnym uwzględnieniem budowy wzajemnego zaufania. Sprzyja to realizacji idei spotkań regionalnych z udziałem osób zaangażowanych w życie społeczno-gospodarcze i administracyjne województwa. Spotkania te odbywają się okresowo w siedzibie Fundacji, a ich efektem są ustalenia oraz propozycje działań zmierzających do tworzenia klimatu współpracy na bazie wspólnych idei i wartości oraz rozwijania partnerskiej współpracy i komunikacji społecznej. Tak więc miejsce to przyjmuje rolę regionalnego centrum dialogu społeczno-politycznego, jak też ośrodka kreowania wartości istotnych dla rozwoju regionu kujawsko-pomorskiego w jego wymiarze terytorialnym, przestrzennym i społeczno-kulturowym.

W praktyce Fundacja Piękniejszego Świata staje się miejscem, w którym zbiega się wiele środowisk, ośrodkiem angażowania innych do działań oraz centrum rozwijania zaufania w wymiarze indywidualnym i zbiorowym, jak też zaufania do szeroko rozumianego otoczenia. Stąd potrzeba kształtowania kultury partnerstwa oraz zrozumienia dla konieczności budowania zaufania społecznego jako ważnego instrumentu realizacji założeń rozwoju lokalnego i regionalnego.

Dotychczasowa aktywność Fundacji oraz wypracowane formy i metody działań wydają się niezwykle przydatne dla procesu tworzenia polityki rozwoju województwa, jak też kształtowania jego wizerunku.

Podjęta wiele lat temu decyzja władz publicznych o udzieleniu wsparcia tworzącej się inicjatywie społeczno-edukacyjnej okazała się ze wszech miar słuszną. Widząc i oceniając rezultaty prowadzonych działań, z całą pewnością można stwierdzić, iż stanowią one bardzo znaczącą wartość, którą możemy wielorako wykorzystać. Jest to także dobry przykład do naśladowania w wymiarze regionalnym i lokalnym. Jednocześnie zasadne jest przeanalizowanie możliwości wzbogacenia podejmowanych działań o nowe elementy i wartości odpowiadające oczekiwaniom środowiska samorządowego. Stąd też ważne jest kontynuowanie, a nawet znaczne rozszerzenie aktywności Fundacji, przy jednoczesnym wsparciu jej działań ze strony władz publicznych, tak rządowych, jak i samorządowych. Zmieniający się charakter współczesnego samorządu, jak i przekształcenia zachodzące w jego otoczeniu wymagają nowego spojrzenia na problematykę jego aktywności i zaangażowania w proces zarządzania rozwojem jednostek terytorialnych. Dlatego też konieczne staje się poszukiwanie nowych rozwiązań oraz instrumentów wsparcia związanych z tym działaniem. Istotną rolę w tym zakresie może odgrywać Fundacja Piękniejszego Świata

z jej niepowtarzalnym miejscem oraz kształtowaną tam ideą spojrzenia na otaczającą rzeczywistość. Uzasadnione jest kontynuowanie oraz rozszerzanie sfery aktywności w odniesieniu do wspierania środowiska społecznego jako kreatora rozwoju lokalnego, a także poszukiwania oraz identyfikacji społecznych i kulturowych czynników rozwoju, jak też analizowania ich wpływu na proces tworzenia i realizowania polityk publicznych w układzie terytorialnym.

V.
Edukacja
regionalna

1. Założenia edukacji regionalnej

Edukacja regionalna to swoisty proces kształcenia i wychowania oraz kształtowania tożsamości człowieka związanego ze swoją ziemią i kulturą. Współcześnie można wskazać dwie drogi prowadzenia edukacji regionalnej – regionalizacja nauczania i nauczanie regionalne, przy czym, regionalizacja nauczania to nasycenie obowiązujących programów nauczania treściami związanymi z regionem poprzez wymianę niektórych treści dotychczasowych na regionalne lub poprzez dodanie treści specyficznych dla regionu, a nauczanie regionalne to specyficzny dobór wartości i treści regionalnych o charakterze ogólnoludzkim dokonany przez samych zainteresowanych celem przekazania ich następnemu pokoleniu jako wartości kulturowej. Ponadto o edukacji regionalnej możemy mówić jako o zintegrowanym procesie kształtującym i stabilizującym postawy wobec dziedzictwa przeszłości i problemów współczesnych własnego regionu, mający na celu m.in.:

- pomóc w świadomym określaniu własnej tożsamości,
- wskazać drogę odnalezienia swojego miejsca w aktualnych realiach oraz w przyszłości,
- przyczynić się do zachowania ciągłości tradycji i kultury miejsca.

Trzeba podkreślić, że istotą edukacji regionalnej jest kształtowanie odpowiednich cech osobowości i zachowań (dzieci, młodzieży oraz dorosłych) odnoszących się do relacji człowiek a środowisko historyczno-kulturowe. Tutaj można wskazać na dwa rodzaje źródeł takiego podejścia, jakimi są:

- aspekty naukowe – wyniki badań oraz opracowania dokonane przez różne nauki,
- aspekty praktyczne – praktyka edukacyjna w odniesieniu do budowania identyfikacji i tożsamości terytorialnej.

Trzeba zwrócić uwagę, że niejednokrotnie edukacja regionalna określana jest mianem edukacji środowiskowej i tym samym obie dziedziny tworzą

pewną nierozzerwalną całość. Stąd można przyjąć, że edukacja ekologiczna jest jedną z głównych dziedzin edukacji regionalnej i tym samym jednym z podstawowych czynników zrównoważonego rozwoju. Główne jednak znaczenie edukacji regionalnej odnosi się do ojczyzny lokalnej, ojczyzny prywatnej oraz małej ojczyzny⁹⁶. Wiedza o ojczyźnie lokalnej powinna zawierać:

- mikroekologię, czyli wiedzę o lokalnym środowisku przyrodniczym i możliwościach ekorozwoju,
- mikrogeografię, czyli wiedzę o lokalnej topografii,
- historię regionalną, czyli wiedzę o lokalnych wydarzeniach, znaczących osobach, strukturach, rozwiązaniach politycznych,
- socjologiczną wiedzę o społeczności lokalnej, o wielokulturowości i przeobrażeniach cywilizacyjnych regionu,
- wiedzę o gwarze i jej odmianach, lokalnej literaturze,
- wiedzę o kulturze materialnej, lokalnej twórczości artystycznej i rzemieślniczej⁹⁷.

Można zatem powiedzieć, że przedmiotem edukacji regionalnej jest zachowanie i kultywowanie tożsamości kulturowej, dziedzictwa przodków i rdzennych wartości, a także utrwalonych wobec nich postaw. W tym kontekście należy zwrócić uwagę na podstawowe perspektywy tożsamości lokalnej i regionalnej mające znaczenie dla tożsamości kulturowej takie jak⁹⁸:

- perspektywa psychologiczna – stopień indywidualnej identyfikacji z regionem,
- perspektywa socjologiczna – poczucie odrębności grupy, której jestem członkiem,
- perspektywa politologiczna – kultura partii politycznych, ruchów społecznych, fundacji i stowarzyszeń,
- perspektywa antropologiczna – zwyczaje, obrzędy i obyczaje,

⁹⁶ M.S. Szczepański, *Ludzie bez ojczyzny prywatnej i edukacja regionalna*, w: *Spółeczności pogranicza: wielokulturowość, edukacja*, B. Grabowska, T. Lewowicki (red.), Cieszyn 1996, s. 158.

⁹⁷ Tenże, *Ludzie bez ojczyzny...*, s. 162.

⁹⁸ Zob. I. Pyrzyk, *Edukacja szansą bezpiecznego i zrównoważonego rozwoju w gminach*, w: *Bezpieczeństwo lokalne. Współczesne uwarunkowania i zagrożenia*, A. Potoczek, G. Górski (red.), Toruń 2023, s. 74.

- perspektywa geograficzna – przynależność do danego terytorium, rodziny, jej historii i losów,
- perspektywa urbanistyczno-architektoniczna – formy budowlane i rozwiązania architektoniczne.

Regionalizm, który oznacza chronienie i przechowywanie cennych wartości danej wspólnoty kulturowej i wyrasta z obrony własnej tożsamości kulturowej i rdzennych niezbywalnych wartości, wymaga podtrzymywania, utrwalania i rozwijania poprzez szeroko pojmowaną działalność edukacyjną. Dzięki temu istnieje możliwość utrzymania, odrodzenia, propagowania i kultywowania typowych dla regionu właściwości i odrębności kulturowych. Edukacja regionalna powinna wyposażać w wiedzę, zapoznawać, uwrażliwiać, wzmacniać i chronić świat rdzennych wartości, kształtować postawy aktywne, umiłowania, przywiązania i kultywowania „małej ojczyzny”. Stąd też treści edukacji regionalnej trzeba powiązać z krajobrazem, obcowaniem z przyrodą, architekturą, zabytkami kultury materialnej i duchowej, obyczajami i zwyczajami, historią i wieloma innymi elementami życia regionu. Edukacja regionalna rozpoczyna też proces dialogu edukacyjnego, wzmacniając siły jednostki poprzez poznanie siebie i swojej najbliższej kultury i w efekcie pozwala dostrzegać odmienność, inne punkty widzenia oraz poszukiwać sposobów wzajemnego zrozumienia, porozumienia i współpracy⁹⁹. Tak rozumiana edukacja regionalna jest procesem edukacji, w którym jednostki i grupy poprzez wzajemne wpływy i oddziaływania kreują własną, niepowtarzalną tożsamość osobową, społeczną i kulturową.

Edukacja regionalna posiada też istotne znaczenie dla procesu zrównoważonego rozwoju, który zakłada dbałość zarówno o środowisko przyrodnicze, jak i środowisko kulturowe. Zrównoważony rozwój to także koncepcja integracji celów ekologicznych, społecznych i kulturowych w polityce rozwoju układu terytorialnego.

Współczesny rozwój regionalny i lokalny opiera się przede wszystkim na poszanowaniu środowiska naturalnego, czego wyrazem jest ekorozwój zwany także zrównoważonym rozwojem. Istotnym elementem pobudzania aktywności społeczno-gospodarczej regionu, powiatu czy gminy jest przedsiębiorczość bazująca na wzorcach oraz modelach zachowań mających nie-

⁹⁹ J. Nikitorowicz, *Zagadnienia edukacji regionalnej i międzykulturowej w kreowaniu tożsamości kulturowej człowieka*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2008, nr 2, s. 9.

jednokrotnie kontekst historyczno-kulturowy. Ważna staje się tutaj kultura organizacyjna, a także ukształtowanie trwałych fundamentów formowania postaw przedsiębiorczych. Szeroko pojmowany ekorozwój z uwzględnieniem elementów edukacji regionalnej stwarza trwałe podstawy budowania odpowiednich postaw prorozwojowych. Rozwój regionalny i lokalny opiera się współcześnie przede wszystkim na poszanowaniu środowiska naturalnego, czego wyrazem jest ekorozwój zwany także zrównoważonym rozwojem. Pozwala on na osiąganie efektów w obszarze pożądaných zmian społecznych, gospodarczych, kulturowych czy środowiskowych. Dlatego też niezwykle istotne staje się systematyczne kształtowanie postaw społecznych i obywatelskich umożliwiających skuteczne działanie we wskazanych obszarach. Szczególne znaczenie będą tu odgrywać takie elementy jak dobro ogółu, poczucie obowiązku wobec społeczności oraz współdziałanie w kształtowaniu kierunków rozwoju jednostki terytorialnej. Dynamicznie zmieniające się realia współczesnego świata, takie jak rozwój cywilizacyjno-kulturowy, rosnące potrzeby edukacyjne nowoczesnego społeczeństwa, procesy globalizacji, przeobrażenia społeczno-ekonomiczne i związane z tym zagrożenia cywilizacyjne oraz środowiskowe skłaniają do przewartościowań w procesie edukacyjno-wychowawczym. Stąd ważnym zadaniem staje się wykształcenie ludzi świadomych swej odpowiedzialności wobec własnej społeczności, a także dążenie do zrozumienia uwarunkowań a w szczególności zagrożeń procesu rozwojowego, ponadto rozwijanie w sobie zaangażowania na rzecz lokalnego środowiska. Skłania to do podjęcia przedsięwzięć edukacyjnych i wychowawczych, mających na celu ułatwienie transferu informacji i wiedzy w dziedzinie problematyki historyczno-kulturowej. Edukacja do twórczego i satysfakcjonującego życia w środowisku lokalnym powinna się opierać na spójności celów kształcenia i wychowania z oczekiwaniami społecznymi. Sprzyja temu zarówno edukacja w szkołach akcentująca ideę organizowania działań włączających młodzież do aktywności na rzecz poznawania swojego terytorium, a także promowania jego dorobku i dziedzictwa kulturowego oraz szeroko pojmowane działania edukacyjne podejmowane w stosunku do wszystkich członków społeczności. Tak więc edukacja regionalna ma ścisły związek z przygotowaniem całego społeczeństwa jednostki terytorialnej do racjonalnych zachowań w obliczu potencjalnych wyzwań czy też zagrożeń. Jest to proces długotrwały, zmierzający do kształtowania świadomości oraz pogłębiania wiedzy i doskonalenia umiejętności w zakresie oma-

wianych zagadnień zarówno w skali lokalnej, jak i w kontekście regionalnym. Wiedza o regionalizmie oraz specyfice zbiorowości społecznych powinna być przydatna do wyjaśniania związków pomiędzy zjawiskami społecznymi, przyrodniczymi czy technicznymi, co wymaga poszukiwania i konstruowania fundamentalnych paradygmatów w myśleniu i działaniu poznawczym w sferze problematyki regionalnej. Powinno to umożliwić myślenie o regionalizmie w sposób kreatywny, umożliwiający pokonywanie pojawiających się problemów, a także tworzenie nowych rozwiązań w obszarze wspólnoty terytorialnej. Konieczne jest w związku z tym poszukiwanie lepszych i bardziej skutecznych sposobów kształcenia i upowszechniania wiedzy w społeczeństwie, a także lepszego dostępu do informacji, kształtowania właściwych relacji społecznych i kreowania świata wartości umożliwiającego odniesienie się do współcześnie pojmowanego regionalizmu. Pomocne tu będzie rozwijanie myślenia analitycznego, twórczego i praktycznego, a także jak najszersze pojmowanie procesu wychowania jako działania pozwalającego na kształtowanie postaw oraz wydobywanie i wyzwalamie w członkach danej społeczności wszystkiego, co może być pomocne w edukacji regionalnej. Istotne jest tutaj dostrzeżenie zmian i przeobrażeń współczesnego świata i zachodzących w nim procesów społecznych, co będzie miało znaczenie dla oczekiwań wobec edukacji regionalnej, a także będzie wyznaczać treść i kierunek kształcenia, jak też nowe zadania i priorytety tej edukacji oraz wynikające stąd nowe formy i metody działań w zakresie kształcenia i wychowania.

Dla zachowania identyfikacji i tożsamości terytorialnej ważne jest poczucie solidarności, umiejętność współpracy, zrozumienie i tolerancja, co pomaga w kształtowaniu i rozwijaniu zaufania społecznego. Znaczącą rolę odgrywa tutaj zaufanie społeczne, które jako podstawowy składnik życia społecznego jest obecne w każdym jego wymiarze. W aspekcie problematyki rozwoju lokalnego aspekty historyczno-kulturowe stanowią ważną kategorię w sferze społecznej, ekonomicznej i przestrzennej. Z punktu widzenia zadań i funkcji władzy publicznej konieczne jest zwrócenie uwagi na pojmowanie regionalizmu jako ogółu warunków wewnętrznych i zewnętrznych, które zagwarantują stabilny rozwój danej społeczności oraz ochronę obszaru jednostki terytorialnej przed zagrożeniami będącymi wynikiem działalności człowieka, jak też zjawisk cywilizacyjnych w szerszym wymiarze. Stąd potrzeba postrzegania regionalizmu w aspekcie interpersonalnym, grupowym i społecznym oraz traktowanie go jako

swoistej wartości, pewności i niezawodności. Zgrupowane wokół tego celu priorytety i kierunki interwencji powinny stymulować działania sektora publicznego na rzecz wzmocnienia realizacji celów polityki rozwoju, jak też wskazywać na możliwości wykorzystania potencjałów społeczeństwa obywatelskiego na rzecz wzmocnienia powiązań między obszarem aktywności społeczno-gospodarczych a kształtowaniem przestrzeni publicznej jako dobrego miejsca do życia. Ważne jest tutaj rozwijanie współpracy z partnerami społecznymi, co będzie bezpośrednio związane z kształtowaniem kapitału społecznego na danym obszarze. Wiąże się to ze wzrostem poziomu aprobaty społecznej dla działań władz publicznych w obszarze przeciwdziałania zagrożeniom cywilizacyjnym, co stanowi istotny czynnik budowy zaufania publicznego. Istotne jest, aby społeczeństwo obywatelskie zaangażowane w życie publiczne, w coraz większym stopniu przejmowało współodpowiedzialność za los własny i otoczenia, a każdy obywatel poprzez aktywność samorządu i organizacji pozarządowych mógł wspierać działania organów publicznych na rzecz wzmocnienia potencjału historyczno-kulturowego. Dotykamy tutaj problematyki regionalizmu jako elementu procesu zarządzania rozwojem jednostki terytorialnej, który obejmuje wszystkie jego elementy szeroko pojmowanej przestrzeni publicznej, uwzględniając jednocześnie specyficzne dla danej społeczności lokalnej potrzeby, problemy, możliwości i formy aktywności¹⁰⁰. Należy podkreślić, że poczucie tożsamości historyczno-kulturowej jest czymś bardzo istotnym w życiu każdego człowieka, a wszelkie braki mogą być przyczyną poważnych zaburzeń społecznych. Zagadnienia regionalizmu są swoistym tłem, a jednocześnie niezbędnym warunkiem dla osiągnięcia wysokiej jakości życia oraz stabilności prowadzenia działalności w układzie terytorialnym. Ważna staje się tutaj także budowa zintegrowanej wspólnoty społecznej i jej usytuowania w określonej przestrzeni i w danych uwarunkowaniach społecznych, ekonomicznych, politycznych, kulturowych, czy też środowiskowych. Nadają one charakter jakości życia zarówno pojedynczego człowieka, jak i całej zbiorowości. Stopień i charakter zintegrowania danej społeczności wpływa na podejmowane działania i wyraża związki między jakością życia a specyfiką przestrzeni publicznej. W ten sposób dziedzictwo historyczno-kulturowe i jego pojmowanie stają się ważne dla ludzi i ich zbiorowości, a mechanizmy społeczne odnajdywane w strukturach,

¹⁰⁰ W. Fehler, *Bezpieczeństwo w środowisku lokalnym*, 2009.

normach i instytucjach wskazują na sposoby myślenia o dziedzictwie przez instytucje władzy politycznej i społeczeństwo¹⁰¹. Funkcjonowanie jednostki terytorialnej kształtowane jest przez więzi społeczne i historyczne, które są wpisane w określoną przestrzeń terytorialną, społeczną, kulturową, polityczną i ekonomiczną, co przejawia się przez:

- relacje między społecznościami tworzącymi wspólnoty kulturowe, polityczne, ekonomiczne i inne,
- akceptację, tolerancję lub odrzucenie innych społeczności, ich wartości, utożsamianych z nimi postaw, metod i form działania,
- podejmowane lub zaniechane działania w stosunku do innych społeczności, warunkowane postawami społecznymi.

Ważne staje się tutaj utrzymanie preferowanych wartości, identyfikowanych z nimi potrzeb, formułowanych w stosunku do nich interesów oraz celów związanych z określoną postacią egzystencji i rozwoju społecznego, kulturowego, politycznego czy ekonomicznego. Kreowanie współczesnych wspólnot terytorialnych odbywa się między innymi poprzez wspieranie inicjatyw w zakresie lokalnego rozwoju, tworzenia miejsc pracy, edukacji, prospołecznych zachowań¹⁰². Z tego punktu widzenia niezwykle istotne stają się takie przedsięwzięcia jak¹⁰³:

- budowa więzi społecznych między instytucjami władzy politycznej a społeczeństwem poprzez upowszechnianie dobrych praktyk aktywności indywidualnej i zbiorowej służącej ogółowi,
- inicjowanie oraz udział w działaniach organizacji społecznych instytucji państwa w takim zakresie, jaki podyktowany jest potrzebami, a niekiedy koniecznością,
- kreowanie adekwatnych, prospołecznych polityki i strategii służących wzmocnieniu bezpieczeństwa wspólnot społecznych, społeczeństwa przez instytucje państwa,
- zarządzanie działaniami instytucji publicznych przez ich ukierunkowanie na reaktywną oraz proaktywną formę działań służących ładu, stabilności, bezpieczeństwu indywidualnemu i zbiorowemu w różnych jego wymiarach.

¹⁰¹ B. Buzan, Ch. Jones, R. Little, *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism*, New York 1993, s. 79.

¹⁰² *Strategia Rozwoju Kraju, lata 2007–2015*, s. 36.

¹⁰³ J. Gryz, *Wspólnota bezpieczeństwa*, „Humanities and Social Sciences” 2015, vol. XX, nr 1, s. 33–46.

W aspekcie problemów wspólnoty niezwykle ważne wydaje się zwrócenie uwagi na problematykę historyczno-kulturową, która warunkuje szeroko pojęty rozwój jednostki.

Mówiąc o poziomie życia w skali lokalnej, należy przede wszystkim zwrócić uwagę na problemy środowiskowe, zorientowanie aksjologiczne, podstawowe warunki, formy i główne kierunki działania ukierunkowane na zaspokajanie potrzeb społeczności lokalnej oraz przewyższanie sytuacji trudnych, problemowych, szkodliwych ludziom i ich dobru wspólnemu, a także niezbędne warunki optymalizacji tej działalności. Za podstawowe i zarazem pożądane w omawianym zakresie należy uznać takie kierunki działań jak: działalność edukacyjna, opiekuńcza, pomoc społeczna, wspierająca, religijna, gospodarcza, administracyjna, prawnoprawna, organizacyjna, architektoniczna, ekologiczna, aktywizacja społeczna. Istotne znaczenie ma właśnie działalność edukacyjna, sprowadzająca się w głównej mierze do rozszerzania, wzbogacania zasobu wiedzy o samym sobie, swoim środowisku lokalnym i regionalnym; kształtowania umiejętności instrumentalnych związanych z praktycznym działaniem w różnych sferach życia ludzkiego; rozwijania predyspozycji osobowościowych, jak: zainteresowania, zdolności, postawy prospołeczne; zakorzeniania i rozwijania motywacji i postawy ukierunkowanej na aktywność przez całe życie. Kolejna sprawa to rozszerzanie i wzbogacanie zasobu wiedzy z różnych dziedzin, a także samowiedzy – o samym sobie, swoim środowisku lokalnym i regionalnym; kształtowania umiejętności instrumentalnych związanych z praktycznym działaniem w różnych sferach życia ludzkiego; rozwijania predyspozycji osobowościowych, jak: zainteresowania, zdolności, postawy prospołeczne; zakorzeniania i rozwijania motywacji i postawy ukierunkowanej na uprawianie nauki przez całe życie, a także głębsze poznawanie rzeczywistości, zachodzących procesów w różnych dziedzinach oraz ustawiczne doskonalenie¹⁰⁴. Integralną częścią podejmowanej w tym zakresie aktywności, jest także kształtowanie odpowiednich postaw społecznych, polegających przede wszystkim na odpowiedzialności za rozwój układu terytorialnego, jego bezpieczeństwo, a także stan innych osób i stan środowiska lokalnego. Dlatego też niezwykle istotne staje się systematyczne kształtowanie postaw

¹⁰⁴ M. Winiarski, *Bezpieczeństwo lokalne problemem pedagogicznym*, „Edukacja i dialog” 2000, nr 122.

społecznych i obywatelskich umożliwiających skuteczne działanie we wskazanych obszarach.

Stąd ważnym zadaniem staje się wykształcenie ludzi świadomych swej odpowiedzialności wobec własnej społeczności, a także zrozumienie warunkowań, a w szczególności zagrożeń procesu rozwojowego, ponadto rozwijanie w sobie zaangażowania na rzecz lokalnego środowiska pod kątem tego, by wszyscy, którzy zamieszkują dany obszar, czuli się w nim bezpiecznie i mogli godnie żyć. Ważne jest także poczucie solidarności, umiejętności współpracy, zrozumienia i tolerancji, co pomaga w kształtowaniu i rozwijaniu zaufania społecznego. Zaufanie społeczne stanowi podstawowy składnik życia społecznego i jest obecne w każdym jego wymiarze. W konsekwencji będzie to sprzyjać budowaniu społeczeństwa obywatelskiego zaangażowanego w problematykę rozwoju układu terytorialnego z uwzględnieniem problematyki współcześnie pojmowanego regionalizmu, co niejednokrotnie wymaga predefiniowania swoich celów i obszarów działań.

Istotne staje się tutaj kształtowanie poczucia odpowiedzialności za rozwój społeczności lokalnych oraz tworzenie warunków do budowania wysokiej jakości przestrzeni publicznych. Wydaje się, że właściwe zarządzanie oraz kształtowanie przestrzeni publicznej rozumianej, jako obszar o szczególnym znaczeniu dla zaspokajania potrzeb mieszkańców, poprawy jakości ich życia i sprzyjający nawiązywaniu kontaktów społecznych ze społecznością lokalną, powinno być oparte na wykorzystywaniu endogenicznych potencjałów rozwoju, jakimi są wartości historyczno-kulturowe.

W takim rozumieniu rozwój jest funkcją wielu różnorodnych czynników charakterystycznych dla danej społeczności. Istotnym wzmocnieniem oddziaływać w tym zakresie jest rozwijanie wiedzy i kształtowanie postaw członków wspólnoty lokalnej wobec problemów współczesnego regionalizmu. Służy to wzmocnieniu podmiotowości obywateli i ich wspólnot oraz stworzeniu warunków dla rozwoju instytucji społeczeństwa obywatelskiego zaangażowanego w kształtowanie i realizację polityki rozwoju w układzie terytorialnym. Podmiotowość obywatelska i wspólnotowa, rozumiana jako względnie trwała zdolność do samodzielnych działań, stanowi ważny czynnik świadomej i systematycznej aktywności na rzecz rozwiązywania problemów i osiągnięcia optymalnego poziomu uczestnictwa obywateli w życiu publicznym, w tym tworzenia trwałych podstaw dla podmiotowej

aktywności obywateli i ich wspólnot w kształtowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego¹⁰⁵.

Z punktu widzenia promowania i realizowania idei rozwoju opartej na wykorzystywaniu endogenicznych potencjałów rozwoju istotne jest budowanie trwałych relacji społecznych, a także budowanie wiary w skuteczność podejmowanych działań. We wzroście wzajemnego zaufania upatruje się szansę na budowę społeczeństwa opartego na samoorganizacji obywateli i podejmowaniu przez nich działań na rzecz rozwoju wspólnot lokalnych. Ma to służyć wspólnemu rozwiązywaniu problemów społecznych¹⁰⁶. Problematyka współdziałania jest bardzo ważna w kontekście współpracy różnych organizacji w realizacji wspólnych działań na rzecz społeczności lokalnej i regionalnej, przy założeniu, że współdziałanie to właściwość każdego zorganizowanego działania ludzi, co wyzwała możliwości realizacji przyjętych celów¹⁰⁷.

Dzięki temu możliwe staje się zbudowanie zintegrowanej wspólnoty społecznej oraz jej bezpieczeństwa na określonej przestrzeni i w danych uwarunkowaniach społecznych, ekonomicznych, politycznych, kulturowych oraz środowiskowych. Nadaje to określony charakter jakości życia, tak pojedynczego człowieka, jak i całej zbiorowości. Ponadto kształtuje się postać ładu przestrzennego determinująca formy relacji z otoczeniem, gdzie kształtują się zintegrowane społeczności oraz ujawniają się oczekiwania wskazujące na związki między jakością życia a tożsamością i identyfikacją terytorialną. Wraz z procesem rozwoju zmienia się charakter i typ więzi społecznych, które powstają w układzie lokalnym i stają się pomocne w wykreowaniu sieci relacji wpływających na procesy zachodzące w jednostce terytorialnej¹⁰⁸. Wymogi modernizującego się społeczeństwa stają się obecnie istotnym i stale poszerzającym się wyzwaniem i bodźcem rozwojowym dla jednostek samorządu terytorialnego.

Rozwój nie polega bowiem jedynie na rozwoju świadczeń i usług społecznych, lecz jest zjawiskiem znacznie szerszym, obejmującym społeczne

¹⁰⁵ H. Sasinowski, *Spółeczeństwo obywatelskie i jego rola w budowie demokracji*, „Economy and Management” 2012, nr 1.

¹⁰⁶ P. Sztompka, *Zaufanie...*, s. 12.

¹⁰⁷ B. Kozuch, C. Kochalski (red.), *Strategiczne zarządzanie miastem w teorii i praktyce Urzędu Miasta Poznania*, seria: „Monografie i Studia Instytutu Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków 2011, s. 21–24.

¹⁰⁸ K. Newton, *Social and Political Trust...*

wartości, normy zachowań oraz praktyki determinujące gotowość do przeciwstawiania się zagrożeniom i podejmowania ryzyka i działań na rzecz ochrony wartości mających istotne znaczenie dla danej społeczności. Owe wartości nadają sens działaniom indywidualnym i zbiorowym, stają się przestrzenią poszukiwań oraz tworzenia klimatu mającego bezpośredni oraz pośredni wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy¹⁰⁹. Stąd też podstawowym założeniem w aspekcie współczesnego rozwoju powinno być określenie kierunków i zakresu modernizacji, którą należy rozumieć jako przebudowę i zasadnicze przyspieszenie, związane ze zmianą profilu społeczno-gospodarczego, wydobyciem walorów dotąd słabo eksponowanych, jak też może wiązać się z wykreowaniem całkiem nowych walorów i kierunków działań, w tym w obszarze doskonalenia procesów związanych z identyfikacją oraz wykorzystywaniem zasobów dziedzictwa historyczno-kulturowego. Związane z tym zagadnienia będą miały istotne znaczenie dla aktywności administracji i powinny być wyznacznikami rozwoju i jako takie stają się podstawą dla wypracowania nowych form oraz metod aktywności, co zmusza do podjęcia wysiłku polegającego na poszukiwaniu i wdrażaniu innych niż dotychczas rozwiązań społeczno-organizacyjnych. Jednym z elementów jest przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego, uwzględniającego potrzeby społeczne, gospodarcze, środowiskowe i kulturowe. Uporządkowana i zintegrowana przestrzeń ułatwia funkcjonowanie społeczeństwa i gospodarki poprzez tworzenie warunków dla sprawnego przebiegu procesów rozwojowych, a w efekcie dla poprawy poziomu jakości życia. W związku z tym ważnym zagadnieniem jest kreowanie polityki i działań samorządów lokalnych w zakresie tworzenia i wykorzystywania kapitału społecznego, co jest jednym z istotnych czynników rozwoju oraz skutecznego zarządzania na poziomie lokalnym. Należy też wskazać na ideę rozwoju odpowiedzialnego, podejmowanego z myślą o przyszłych pokoleniach, w którym aktualne potrzeby mogą być zaspokajane bez umniejszania szans rozwojowych w przyszłości. Odpowiedzialny rozwój odnosi się zarówno do kwestii gospodarczych, społecznych, środowiskowych, terytorialnych, kulturowych, jak i instytucjonalnych. Koncepcja odpowiedzialnego rozwoju wpisuje się w realizację celów zrównoważonego rozwoju, obejmującego szeroki zakres zagadnień w kategorii zaspokojenia podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności, zarówno obecnie, jak i w odniesieniu do

¹⁰⁹ *Strategia Rozwoju Kraju 2020*, Warszawa 2011.

przyszłych pokoleń. Istotne jest w tym kontekście zwiększenie odpowiedzialności organów samorządowych za kształtowanie procesów społeczno-gospodarczych, historyczno-kulturowych i terytorialnych. Odpowiedzialny rozwój to także wielowymiarowa solidarność społeczna, której celem jest troska o dobro wspólne w tym solidarność między pokoleniami teraźniejszymi i przyszłymi, między poszczególnymi obszarami oraz środowiskami społeczno-zawodowymi. Zakładane efekty w wymiarze terytorialnym będą możliwe poprzez wzmocnienie zintegrowanego podejścia do rozwoju oraz właściwie funkcjonujący, zintegrowany system zarządzania, co stwarza możliwość właściwego uwzględnienia roli przestrzeni w procesach rozwojowych i łączenia działań z zakresu poszczególnych polityk publicznych, w różnych przekrojach terytorialnych. W praktyce powinno to sprzyjać strategicznej koordynacji i zarządzaniu politykami publicznymi poprzez realizację wielowymiarowych działań obejmujących także obszar związany z aspektami historyczno-kulturowymi, co determinuje konieczność podjęcia aktywności w zakresie edukacji regionalnej.

Konieczne wydaje się zwrócenie uwagi na związek pomiędzy edukacją regionalną a procesem kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego. Społeczeństwo obywatelskie postrzegane jest współcześnie jako idea i praktyka społeczna, jest to także swoista sieć dobrowolnych ruchów, stowarzyszeń bądź ugrupowań, które mają zdolność do współpracy, samoorganizacji, samopomocy, troski i wolicjonalnego działania na rzecz dobra wspólnego. Jest to formacja niezależna wobec państwa, tworzona przez jednostki podzielające podobny system norm i wartości, których podstawą działania są solidarność, zaufanie, kooperacja, dialog czy konsensus¹¹⁰. Istnieje związek pomiędzy cechami społeczeństwa obywatelskiego a procesem rozwoju społeczno-gospodarczego. Niezwykle istotne stają się także ruchy społeczne jako kreator procesu rozwojowego, w tym ważna jest aktywność liderów społeczności lokalnych, skupiająca wokół siebie jednostki gotowe do działań na rzecz obranego celu publicznego. W jakiejś mierze sens funkcjonowania ruchów społecznych zasadza się na wytwarzaniu zbiorowej tożsamości, a ich uczestnicy poszukują uznania dla nowych tożsamości i solidarności wokół wartości, norm, zjawisk i instytucji¹¹¹.

¹¹⁰ R. Boguszewski (red.), *Społeczeństwo obywatelskie w teorii i praktyce*, Warszawa 2018, s. 14.

¹¹¹ Por. K. Leśniak-Moczuk, *Ruchy społeczne jako przejaw inicjatyw społecznych*, w: *Społeczeństwo obywatelskie. W teorii i praktyce*, R. Boguszewski (red.), Warszawa 2018, s. 47.

Istotna wydaje się tutaj, potrzeba silnej identyfikacji z kulturą regionalną, zdolność do tworzenia środowiska społecznego oraz możliwość zachowania własnej odrębności i tożsamości poszczególnych wspólnot lokalnych i regionalnych. Proces ten wspierany jest przez edukację regionalną, której celem jest kształtowanie poczucia własnej tożsamości lokalnej i regionalnej i która powinna pełnić następujące funkcje¹¹²:

- zakorzenianie i kształtowanie poczucia grupowej przynależności,
- przygotowanie do lepszego rozumienia innych jednostek i społeczności, uczenie tolerancji,
- edukacja obywatelska,
- integracja, poprzez dowartościowywanie społeczności lokalnych i regionalnych bogactwem kulturowo-etnicznym wynikającym z zakorzenionych tradycji w grupach ludności pochodzących z różnych regionów,
- przygotowanie do życia w ojczyźnie narodowej, w Europie i świecie, pomoc w zrozumieniu tego, co narodowe, uniwersalne, uczenie patriotyzmu lokalnego i narodowego,
- kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego i ładu demokratycznego, wyzwalanie samorządnych, twórczych działań na rzecz własnego środowiska, poczucia odpowiedzialności za małą i wielką ojczyznę,
- kształtowanie współodpowiedzialności za innych, za szersze zbiorowości i państwo.

Należy podkreślić, że potrzeba edukacji regionalnej, wynika w dużej mierze z konieczności odbudowy więzi społecznych w środowiskach lokalnych, potrzeby wzmocnienia samorządności lokalnej, jak też z chęci poznania i zaprezentowania własnych wartości regionalnych, własnego pochodzenia i kultury, a także kształtowania dobrze pojętego, obywatelskiego i samorządnego, patriotyzmu regionalnego. Bardzo istotną cechą edukacji regionalnej powinno być dyskusyjne, otwarte stawianie problemu tożsamości grupy lokalnej, etnicznej czy regionalnej w stosunku do tożsamości narodowej, czy obywatelskiej, by nie pozostawiać niedomówień co do wzajemnego stosunku tych wartości i nie tworzyć warunków dla rozwoju partykularyzmów, czy innych negatywnych zjawisk.

¹¹² B. Synak, *Społeczno-kulturowe aspekty edukacji regionalnej*, w: *Społeczeństwo. Demokracja. Edukacja. Nowe wyzwania w pracy socjalnej*, K. Marzec-Holka (red.), Bydgoszcz 2000, s. 4–54.

W edukacji regionalnej, rozumianej jako wychowanie w duchu wartości regionalnych i jednocześnie zdobywanie wiedzy o regionie, istotne znaczenie ma kreowanie warunków dla rozwoju innowacyjności oraz zmiany społecznej w konkretnych warunkach regionu. W toku realizacji przedsięwzięć związanych z edukacją regionalną trzeba pamiętać, że regionalizm niejednokrotnie kojarzy się nam głównie z tradycją, a tym samym z tradycjonalizmem, zachowawczością, konserwacją starych wartości. Jest to jego bardzo istotna funkcja, ale nie powinna być jedyną ani nawet dominującą w nowoczesnym regionalizmie. Tradycja i nowoczesność, umiejętność zachowania wybranych wartości i łączenia ich z innowacjami, w oparciu o cenne tradycyjne wartości, stanowią klucz do nowoczesnej edukacji regionalnej.

Warto zaznaczyć, że edukacja regionalna kreuje proces dialogu edukacyjnego, wzmacniając siły jednostki poprzez poznanie i zrozumienie siebie oraz swojej najbliższej kultury, w efekcie pozwala dostrzegać odmienności oraz poszukiwać sposobów wzajemnego zrozumienia, porozumienia i współpracy. W tym kontekście widoczna jest szczególna rola edukacji regionalnej w kreowaniu tożsamości społeczeństwa obywatelskiego jako swoistej edukacji środowiskowej oraz wiedzy o swojej małej ojczyźnie.

VI.
Problemy
współczesnego
regionalizmu
w kontekście
organizowania ruchu
regionalistycznego
w województwie
kujawsko-pomorskim

1. Niektóre aspekty współczesnego regionalizmu – perspektywa województwa kujawsko-pomorskiego

Analiza wielu definicji regionalizmu pozwala wyróżnić trojaki rozumienie regionalizmu jako:

- ideologii, świadomości lub tożsamości regionalnej,
- całokształtu działalności kulturowej podejmowanej w ramach regionu determinującej jego specyfikę, unikatowość; działalność ta uruchamiana spontanicznie, jest również w dużej mierze sterowana instytucjonalnie i celowo ukierunkowywana na zachowanie tożsamości regionalnej,
- ruchu społeczno-kulturalnego ukierunkowującego swoją działalność na upowszechnienie świadomości regionalnej.

Te trzy znaczenia regionalizmu funkcjonują rozłącznie lub występują w pewnych kombinacjach. Pojęcie regionalizmu odnosi się zarówno do stanu świadomości społecznej, jaka dominuje w zbiorowości mieszkańców regionu oraz jej kręgach opiniotwórczych, jak i do aktywności gospodarczej, kulturowej i politycznej tej zbiorowości.

W obiegu potocznym regionalizm jest zazwyczaj utożsamiany z ruchem społecznym, reprezentowanym przez rozmaite stowarzyszenia o różnym zasięgu terytorialnym, obszarze swojego działania: miejscowości, miasta, gminy, powiaty, województwa, regionu. Powstanie masowego ruchu towarzystw regionalnych to szczególnie fenomen regionalizmu polskiego.

Pozbawiony gospodarczych odniesień i możliwości kształtowania gospodarczego oblicza współczesnych regionów, regionalizm ukierunkowuje

się wyłącznie na ich społeczno-kulturalną aktywizację. Jako jego cel główny wyznacza się „rozwój kulturalny” społeczności terytorialnych.

Regionalizm postrzegany jest jako ważny czynnik budowania spójności naszego regionu, zwłaszcza w pierwszym okresie jego funkcjonowania w obecnym kształcie terytorialno-przestrzennym. Miało to swoje odzwierciedlenie w trzech kolejnych strategiach rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego z roku 2000, 2005 oraz 2013. Dziedzictwo kulturowe, najczęściej postrzegane jako świadectwo przeszłości, bywa znaczącym czynnikiem rozwoju w przyszłości. Zróżnicowane dziedzictwo kulturowe występujące w Kujawsko-Pomorskiem, ze względu na unikalność niektórych jego zasobów, staje się znakiem rozpoznawczym regionu, jest też czynnikiem pobudzania rozwoju społeczno-gospodarczego. Aby dziedzictwo kulturowe mogło być efektywnym instrumentem rozwoju regionu, powinno być właściwie postrzegane, rozumiane, a także być odpowiednio prezentowane. Ważna staje się tutaj adaptacja dziedzictwa historyczno-kulturowego do współczesnych potrzeb i uwarunkowań społecznych.

Istotne staje się zbudowanie identyfikacji regionalnej mieszkańców oraz rozpoznawalnego i pozytywnie postrzeganego wizerunku województwa na zewnątrz. Chodzi o realizację zadań ważnych dla modernizacji przestrzeni wsi i miast, tworzenia silnej metropolii i kształtowania nowoczesnego społeczeństwa. Województwo powinno posiadać spójny, wyrazisty wizerunek na arenie krajowej, podobnie jak społeczność województwa musi wykazywać się tożsamością wykształconą na podstawie wspólnej dla całego województwa przeszłości historycznej. Elementy, które będą mogły być wykorzystane przy kreowaniu tożsamości i wizerunku regionu to np. wspólne dziedzictwo materialne i niematerialne regionu kujawsko-pomorskiego, ale także wspólnota interesów społeczno-gospodarczych mieszkańców województwa, patriotyzm gospodarczy, silne związki z siedzibami województwa. Szczególnie ważnym czynnikiem integracji społeczeństwa jest kultura regionalna, która ze względu na prezentowany potencjał jest także bardzo dobrze predysponowana do pełnienia funkcji ambasadora województwa, a także budowy powiązań międzyregionalnych i międzynarodowych.

Najważniejszą płaszczyzną więzi społecznej jest integracja komunikacyjna, rozumiana jako intensywność kontaktów i stosunków społecznych, gotowość do współpracy pomiędzy poszczególnymi grupami, intensywność stosunków międzygrupowych, stopień występowania uprzedzeń i stereotypów.

Trzeba podkreślić, że regionalizm to także proces współzrządzenia i uspołecznienia (partycypacja, demokracja deliberatywna).

Realizacja polityki rozwoju wymaga zgodnej współpracy i kooperacji samorządów z organizacjami pozarządowymi oraz grupami i środowiskiem mieszkańców. Towarzystwa regionalne wpisują się w ten klimat współdziałania, wysuwając wiele cennych inicjatyw i realizując je kosztem wolnego czasu i zasobów materialnych swoich członków. Doświadczenie takiego współdziałania pokazuje skuteczność i słuszność wspólnie podejmowanych działań, ale także uczula na konieczność większej otwartości władz samorządowych na kreatywność i oddanie spraw publicznych aktywnym działaczom społecznym towarzystw regionalnych. Uczestnicy ruchów regionalnych, realizując swoje pasje, przyczyniają się bowiem do budowania wspólnego dobra w lokalnych społecznościach. Poprzez swoją bezinteresowną aktywność w podejmowanych akcjach, wydawanie czasopism i gazet lokalnych, publikowanie monografii, materiałów poglądowo-reklamowych promują oni swoje lokalne ojczyzny.

Stąd potrzeba pojmowania środowiska społecznego jako kreatora rozwoju lokalnego i regionalnego w wymiarze terytorialnym.

2. Ruch regionalistyczny i Kongres Regionalistów Kujawsko-Pomorskich

W ramach działającej w województwie kujawsko-pomorskim Fundacji Forum Rozwoju Regionalnego podjęta została idea kształtowania i organizowania ruchu regionalistycznego pojmowanego jako zespół przedsięwzięć mających na celu rozwijanie aktywności lokalnej oraz budowanie identyfikacji terytorialnej w oparciu o dziedzictwo historyczno-kulturowe regionu. Chodzi tutaj przede wszystkim o aktywność grup i środowisk lokalnych, jak też zaangażowanie pojedynczych osób zajmujących się poszukiwaniami historycznymi oraz utrwalaniem materialnego i niematerialnego dziedzictwa w wymiarze lokalnym. Tak więc nie chodzi o poszukiwania oraz

badanie rzeczywistości w aspekcie naukowym i związane z tym poszerzenie dorobku w określonych dyscyplinach wiedzy, lecz o autentyczne zaangażowanie społeczne związane z aktywnością na rzecz kształtowania wspólnoty, opierając się o elementy dziedzictwa historyczno-kulturowego.

Dotychczasowe doświadczenia wskazały na potrzebę analizowania rzeczywistości oraz występujących uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych, co pozwoli na obiektywną ocenę sytuacji naszego regionu w aspekcie problematyki społeczno-kulturowej, identyfikacji terytorialnej oraz aktywizacji społeczności lokalnych na rzecz szeroko pojmowanego rozwoju.

Konieczne jest także podjęcie działań na rzecz integracji społeczno-kulturowej regionu jako swoistego procesu istotnego z punktu widzenia władz samorządowych, stanowiącego też cel oraz kierunek aktywności władz regionalnych w sferze rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego. W tym kontekście ważne staje się wzmacnianie elementów służących integracji poprzez poznawanie naszego bogactwa i różnorodności, tak aby w efekcie ukształtować wspólnotę celów, interesów i wartości.

Kolejna sprawa to oddziaływanie na postawy, poglądy i zachowania członków wspólnoty regionalnej poprzez aktywne działania w środowisku lokalnym. Istotne może być tutaj zaangażowanie tych wszystkich, którzy zajmują się problematyką rozwoju wspólnot samorządowych z perspektywy doświadczeń historycznych oraz uwarunkowań społeczno-kulturowych. Dlatego też ważna staje się sfera przyszłych działań, dotycząca zagadnień informacyjno-edukacyjnych.

Proponowana forma aktywności, a zarazem płaszczyzna współpracy, skupiająca ludzi, którym bliska jest problematyka szeroko pojmowanego regionalizmu, powinna dawać możliwość wymiany poglądów, przekazywania doświadczeń, a także promocję dobrych praktyk. Jednocześnie konieczne jest zwrócenie uwagi na sprawy ogólne, istotne z punktu widzenia wspólnoty regionalnej. Nie można doprowadzić do sytuacji, że głównym obszarem zainteresowania oraz tematem dla dyskusji będą sprawy lokalne, a także poszukiwanie sposobów na rozwiązywanie pojawiających się problemów organizacyjnych i finansowych.

Zasadne zatem wydaje się określenie formuły organizacyjnej, która nie może prowadzić do nadmiernej formalizacji, a także wypracowanie założeń co do sposobu i charakteru działania wraz ze wskazaniem celów i kierun-

ków aktywności. Wymaga to osobnego spotkania lub przedyskutowania w gronie inicjatorów przedsięwzięcia.

Wydaje się, że spotkania regionalistów powinny być platformą kontaktów ludzi zaangażowanych w tematykę społeczno-kulturowych uwarunkowań rozwoju, a także umożliwiać wymianę poglądów i doświadczeń wraz z formułowaniem uwag, opinii oraz przedstawianiem propozycji rozwiązań w określonych obszarach. Spotkania powinny mieć charakter cykliczny i odnosić się do różnych zagadnień wynikających z aktualnej sytuacji lub zainteresowania uczestników. Wymagać to będzie stworzenia operatywnego zaplecza organizacyjnego dla zaplanowania oraz przygotowania poszczególnych spotkań, a następnie sporządzenia notatek i ewentualnego opracowania materiałów, przygotowania stanowisk czy postulatów do władz samorządowych.

3. Kształtowanie się ruchu regionalistycznego w województwie kujawsko-pomorskim – wymiar środowiskowy

Współcześnie pojęcie regionalizmu odnosi się zarówno do stanu świadomości społecznej, jaka dominuje w zbiorowości mieszkańców regionu, jej kręgach opiniotwórczych, jak i do aktywności gospodarczej, kulturowej i politycznej tej zbiorowości. Regionalizm jest ideą, która wyrasta z potrzeby zachowania, kultywowania i rozwijania swoistych cech kultury na obszarze o zauważalnych cechach odrębności regionalnych i społecznych, zmierzając do utrwalenia i pogłębienia tożsamości społeczno-kulturowej i terytorialnej. Szczególnego znaczenia nabiera pojmowanie regionalizmu jako ruchu społecznego, reprezentowanego przez organizacje o różnym zasięgu terytorialnym, a także przez pojedyncze osoby. W kontekście podejmowanych przez środowisko regionalistów działań, regionalizm postrzegany jest jako ważny czynnik budowania spójności naszego regionu w jego obecnym kształcie terytorialno-przestrzennym.

W tym kontekście zasadne wydaje się szerokie wsparcie inicjatyw zmierzających do organizowania oraz integracji ruchu regionalistycznego w województwie. Tworzony ruch regionalistyczny powinien mieć charakter wspomagający w stosunku do działań podejmowanych przez społeczności lokalne.

Trzeba zwrócić uwagę na różne oblicza współdziałania regionalistów z władzami samorządowymi. Pojawia się tu kwestia współpracy środowisk lokalnych z ruchem regionalistycznym. Kolejna sprawa to powiązanie działań regionalistycznych z zapisami odpowiednich dokumentów programowych w zakresie rozwoju lokalnego i regionalnego. Pojawia się też problem zdefiniowania pojęcia regionalizm i regionalista w odniesieniu do zakresu oraz obszaru działania. Istotnym elementem, który może przyczynić się do wyjaśnienia pojęć oraz zdefiniowania współczesnego regionalizmu, a także stworzenia platformy współdziałania może być debata o regionalizmie prowadzona w środowisku lokalnym z udziałem ekspertów, samorządowców i przedstawicieli środowisk regionalistycznych. Kolejna sprawa to konieczność kreowania obecności problematyki regionalistycznej w środowiskach lokalnych. Konieczne jest też powiązanie działań regionalistów z aktywnością samorządów lokalnych, a także powiązanie ruchu regionalistycznego z regionami kulturowymi naszego regionu, co może wzmocnić podejmowane działania. Wymaga to szeregu działań informacyjno-edukacyjnych oraz organizacyjnych podejmowanych w szerokim kontekście społecznym w odniesieniu do środowisk lokalnych. Umożliwi to przeprowadzenie szerokiej debaty poświęconej problematyce regionalizmu i związanej z tym idei ruchu regionalistycznego. Taki właśnie zamysł przyświecał organizowanym w 2022 roku spotkaniom środowisk regionalistów, które poprzedziły przeprowadzony w grudniu tego roku I Kongres Regionalistów.

Pierwsze spotkania odbyły się w Bydgoszczy i w Toruniu z udziałem przedstawicieli samorządu województwa, Wyższej Szkoły Gospodarki, Akademii Jagiellońskiej w Toruniu, Fundacji Forum Rozwoju Regionalnego, Kujawsko-Pomorskiego Centrum Dziedzictwa oraz regionalistów. Były poświęcone określeniu możliwych form i zakresu współdziałania w zakresie ochrony i promowania dziedzictwa historyczno-kulturowego oraz postrzegania go jako ważnego potencjału endogenicznego w procesie rozwoju. Wskazano na potrzebę diagnozowania sytuacji w odniesieniu do problematyki historyczno-kulturowej w społecznościach lokalnych, jak

też systematycznej analizy działań oraz wyznaczania nowych kierunków aktywności w sferze praktycznej realizacji idei współczesnego regionalizmu. Istotne staje się w tym zakresie tworzenie platformy współdziałania różnych podmiotów funkcjonujących na terenie województwa. Ponadto należy zwrócić uwagę na potrzebę włączenia tematyki regionalnej w strukturę i zakres dokumentów planistycznych określających kierunki rozwoju województwa z wykorzystaniem środków krajowych i europejskich. Jednocześnie zasadne staje się wypracowanie dokumentu programowego, powalającego na doprecyzowanie charakteru i zakresu współpracy różnych środowisk i podmiotów z samorządem województwa w zakresie problematyki dziedzictwa historyczno-kulturowego.

W związku z tym można wskazać na problemy wymagające analizy oraz podjęcia różnych form aktywności ze strony zainteresowanych partnerów. Konieczne zatem okazało się wskazanie na:

- stworzenie platformy współpracy podmiotów publicznych (jednostki organizacyjne samorządu województwa, instytucje kultury), społecznych i akademickich na rzecz promocji i restytucji dziedzictwa regionalnego,
- powiązanie dziedzictwa kulturowego z budowaniem tożsamości regionalnej i lokalnej oraz marketingiem publicznym regionu (branding regionalny, marki lokalne, produkt lokalny),
- opracowanie metod inwentaryzacji i waloryzacji potencjałów endogenicznych opartych o dziedzictwo kulturowo-historyczne,
- wyłonienie mechanizmów optymalizacji wykorzystania potencjałów endogenicznych opartych na dziedzictwie na rzecz rozwoju społeczno-gospodarczego na poziomie lokalnym i subregionalnym,
- wykorzystanie Regionalnej Strategii Innowacji, w szczególności w zakresie inteligentnej specjalizacji, jaką jest „dziedzictwo i przemysł kreatywne” do zrównoważonej ochrony dziedzictwa przy równoczesnym wykorzystaniu do innowacyjnego rozwoju społeczno-gospodarczego,
- zaproponowanie mechanizmów optymalizacji wykorzystania funduszy strukturalnych,
- integracja lokalnych środowisk regionalistów (potencjał społeczny) i powiązanie z politykami rozwoju lokalnego (jednostki samorządu, sektor gospodarczy),

- opracowanie i promowanie dobrych praktyk z zakresu inicjatyw regionalistycznych,
- promowanie szlaków dziedzictwa kulturowego i powiązanie ich w sieciowe produkty turystyczne,
- wypracowania nowej formuły edukacji i popularyzacji dziedzictwa.

Podjęcie wysiłku na rzecz realizacji powyższych wyzwań determinuje konieczność wypracowania określonych form partnerstwa na rzecz identyfikowania i wykorzystywania potencjałów endogenicznych regionu dla ochrony i promocji dziedzictwa historyczno-kulturowego. W związku z tym należy stwierdzić, że jednym z celów aktywności Fundacji Forum Rozwoju Regionalnego jest problematyka związana z teorią i praktyką współczesnego regionalizmu. Poświęcamy temu wiele czasu i miejsca w systemie naszych działań, angażując środowiska samorządowe oraz zainteresowanych partnerów społecznych. Należy podkreślić, że szeroko pojmowany regionalizm z nastawieniem na dziedzictwo historyczno-kulturowe stanowi istotny czynnik rozwoju lokalnego i regionalnego. Dlatego też staramy się zainteresować tym zagadnieniem środowiska samorządowe, które powinny postrzegać istniejące elementy dziedzictwa jako ważny potencjał endogeniczny. Stąd nasze starania o włączenie tej tematyki do prac Forum Rozwoju Regionalnego oraz pozyskanie partnerów do współpracy w tym obszarze. Głównym partnerem wydaje się być samorząd województwa, który zadania w zakresie identyfikacji i ochrony dziedzictwa ma wpisane w strukturę zadań własnych. Sprzyja temu powołanie stosownej instytucji samorządu województwa, jaką jest Kujawsko-Pomorskie Centrum Dziedzictwa. Stąd idea spotkania, gdzie z udziałem partnerów społecznych, samorządowych oraz środowiska naukowego chcemy przedyskutować formy i zakres współdziałania na rzecz identyfikacji i ochrony dziedzictwa historyczno-kulturowego w naszym regionie. Jest to już kolejne spotkanie dotyczące tej problematyki, jednak ze stale poszerzającym się kręgiem uczestników, a co ważne – praktyków w działaniach na rzecz szeroko pojmowanego regionalizmu w wymiarze lokalnym. Wydaje się, że Forum powinno być w tym zakresie ważnym, a zarazem sprawnie i merytorycznie działającym partnerem, jak też platformą współpracy wielu podmiotów zainteresowanych tematyką ochrony dziedzictwa historyczno-kulturowego. W dalszym ciągu wskazywano na znaczącą rolę społeczności lokalnych w zakresie szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego. Szczególną rolę będzie w tym zakresie odgrywać Kujawsko-Pomorskie Centrum Dziedzictwa,

które może stać się ważnym partnerem w podejmowanych działaniach inicjowanych przez Fundację, Wyższą Szkołę Gospodarki oraz środowisko regionalistów. Istotne w tym kontekście wydaje się angażowanie potencjału intelektualnego na rzecz problematyki regionalistycznej.

Ważnym nurtem dyskusji był problem aktywizowania środowisk lokalnych, wspieranie liderów, a także wykorzystywanie obiektów, zdarzeń i postaci dla promowania walorów historyczno-kulturowych danego obszaru. Istotne jest tutaj wsparcie organizacyjne i finansowe oraz zaplecze eksperckie. W zakresie aktywności Fundacji przy współpracy z innymi podmiotami możliwe jest wskazywanie dla określonych obszarów regionu nośników wartości kulturowych mających różnorodną postać. Powinno to być wspierane podejmowaniem systematycznych oraz powiązanych ze sobą działań tworzących określoną sieć współpracy na rzecz środowiska kulturowego.

Należy zwrócić uwagę na rolę i możliwości lokalnych grup działania w odniesieniu do kreowania problematyki historyczno-kulturowej w społecznościach lokalnych. Wiąże się to z potrzebą poszukiwania nowych form aktywności dla lokalnych grup działania. Konieczne będzie zatem nawiązanie kontaktu z tym środowiskiem i zaproponowanie określonych form współpracy. W odniesieniu do poziomu społeczności lokalnych ważne staje się promowanie szerokiego pojmowania tematyki dziedzictwa kulturowego w aspekcie społecznym, przestrzennym, przyrodniczym czy artystycznym. Tutaj przydatne mogą być wiedza oraz doświadczenie środowisk lokalnych. Zarazem należy wspierać i promować środowiska lokalne w ich działaniach i poszukiwaniach, jak też rozwijanie różnych form identyfikacji i tożsamości terytorialnej. Zadaniem Fundacji we współpracy z partnerami powinno być docieranie do środowisk lokalnych oraz osób zajmujących się tematyką lokalnego regionalizmu. Ważne jest także tworzenie warunków dla współpracy władz samorządowych z regionalistami oraz przekonywanie samorządowców do otwartości na tematykę i zasoby historyczno-kulturowe, które należy postrzegać jako istotne czynniki rozwoju. Tutaj wskazano na rolę prasy regionalnej działającej w środowiskach lokalnych, jak też podkreślono znaczenie współpracy z przedstawicielami prasy regionalnej.

Wskazano, że w naszym regionie nie ma zorganizowanego ruchu regionalistów, co rodzi konieczność podjęcia określonych działań w tym zakresie. Fundacja może stać się płaszczyzną współpracy oraz promocji dobrych

praktyk w tym zakresie. W tym miejscu pojawiła się idea zorganizowania Kongresu Regionalistów naszego województwa. Kolejna sprawa to edukacja regionalna. Wskazano na braki w tym zakresie oraz potrzebę działań przy współpracy z władzami oświatowymi oraz instytucjami pedagogicznymi, jak też ze środowiskiem samorządowym. Możliwe jest włączenie się w kreowanie polityki edukacyjnej w odniesieniu do problemów regionalistyki w wymiarze lokalnym. Wskazywano na formy edukacji szkolnej, związanej ze ścieżką programową, jak też na edukację pozaszkolną i edukację dorosłych. Ważne jest także kształtowanie poglądów i rozwijanie wiedzy środowisk samorządowych.

Zadaniem Fundacji i współdziałających partnerów będzie poszukiwanie wspólnej przestrzeni do działań oraz łączenie wysiłków różnych grup i środowisk na rzecz regionalizmu.

Ustalono, że:

- podjęta zostanie idea zorganizowania Kongresu Regionalistów jesienią 2022 roku,
- przygotowane zostaną założenia oraz tezy w zakresie problematyki rozwoju regionalistyki, które będą przedstawione podczas Forum Regionalistów,
- podjęta zostanie współpraca z prasą regionalną w zakresie promowania idei regionalizmu,
- konieczne jest wypracowanie ustaleń i kierunków działań, które mogą być przedstawione zarządowi województwa, co pozwoli na nawiązania trwałej współpracy.

Kolejne spotkanie odbyło się z inicjatywy grupy regionalistów w Pakości. Uczestniczyli w nim przedstawiciele środowisk regionalistów oraz osoby zainteresowane działaniami na rzecz dziedzictwa historyczno-kulturowego w wymiarze lokalnym. Wskazano na duże znaczenie ludzi zajmujących się tematyką regionalną jako swoistych liderów i animatorów działań na rzecz tożsamości lokalnej i budowania postaw wobec swojego miejsca zamieszkania. Kolejna sprawa to podkreślenie wagi praktycznych aspektów regionalizmu jako swoistej metody działania w układzie terytorialnym. Ważne są także inicjatywy na rzecz ochrony i promowania dziedzictwa historyczno-kulturowego. Powinno temu towarzyszyć poszukiwanie środków na wspieranie aktywności w tym zakresie.

Istotna jest wymiana doświadczeń oraz promowanie dobrych praktyk w zakresie współcześnie pojmowanej regionalistyki. Trzeba dążyć do zaan-

gażowania różnych środowisk i grup społecznych w działania o charakterze regionalnym. Wskazano na potrzebę realizowania celów zawartych w Strategii Rozwoju Województwa w odniesieniu do problematyki tożsamości regionalnej.

Ważną sprawą staje się relacja pomiędzy regionalistami a władzami samorządowymi. W tym zakresie istnieją różne wzorce i doświadczenia. W związku z tym pozostaje postrzeganie aktywności regionalnej jako swobodnego zadania samorządu. Następną sprawą to rozwijanie form współpracy z partnerami społeczno-gospodarczymi oraz kształtowanie form i metod działania władz lokalnych i podmiotów podległych. Potrzebne jest zatem wypracowanie rozwiązań systemowych w tym obszarze.

Konieczne jest dokonanie analizy ruchu regionalistycznego w województwie. Pozostaje pytanie, w jaki sposób podejść do tego zadania i jak je w konsekwencji realizować. Zasadne wydaje się w tym kontekście odniesienie się do indywidualnych cech historyczno-kulturowych poszczególnych obszarów i na tym tle analizowanie potencjału regionalistycznego.

Ważnym tematem jest wykorzystanie potencjału historyczno-kulturowego do wspierania rozwoju lokalnego. Jednak należy podejść do zagadnienia w sposób optymalny, aby nie utożsamiać regionalizmu i związanych z tym działań jako wyłącznego czynnika wspierającego potencjał rozwojowy. Jest to szczególnie widoczne w odniesieniu do turystyki i tutaj można w nieodpowiedni sposób łączyć potencjał historyczno-kulturowy z potencjałem turystycznym, co znacznie zawęży pole działania i wypacza ideę ruchu regionalistycznego. Należy zwrócić uwagę na elementy tradycji jako istotnego czynnika rozwojowego. Na przykład kwestia strojów regionalnych czy innych elementów. Zwracano uwagę na potrzebę szeroko pojmowanej edukacji regionalnej na rzecz rozpoznawania walorów swojego obszaru. Ponadto systematyczne szkolenia oraz możliwość fundowania stypendiów dla ludzi zajmujących się regionalistyką. Dyskutowano możliwość ufundowania nagród lub innego wyrazu uznania dla osób zaangażowanych w działalność regionalną. Wskazywano na konieczność rozpoznania potencjału i planowania działań oraz wypracowania wizji rozwoju w oparciu o aspekty historyczno-kulturowe. Ważne jest także kreowanie i organizowanie cyklicznych imprez w wymiarze lokalnym i regionalnym odnoszących się do dziedzictwa historyczno-kulturowego.

Za istotne zadanie uznano wykreowanie ruchu regionalistycznego w województwie poprzez wypracowanie wniosków i kierunków działań w ramach spotkań lokalnych, gdzie będą omawiane problemy regionalizmu. Spotkania takie mogą się odbywać z udziałem samorządowców w różnych częściach województwa.

Ponadto pojawiły się głosy dotyczące:

- kwestii studiów podyplomowych w zakresie zarządzania dziedzictwem historyczno-kulturowym,
- szkolenia w zakresie problemów regionalistyki,
- idei spotkań regionalistów z poszczególnych części naszego województwa.

W spotkaniu, które odbyło się w Koronowie, uczestniczyli regionaliści z terenu województwa kujawsko-pomorskiego. Poruszano szereg zagadnień istotnych dla funkcjonowania środowiska regionalistów. Wskazywano na konieczność rozpoznania środowiska regionalistów oraz przeprowadzenia swoistej identyfikacji i stworzenie bazy danych osób zajmujących się tematyką regionalistyczną. Postulowano zidentyfikowanie od jednej do kilku osób w każdym powiecie zajmujących się działalnością w zakresie szeroko pojętego ruchu regionalnego, które będą swoistymi reprezentantami środowiska w zakresie określenia ramowych warunków współdziałania i nawiązania współpracy na poziomie lokalnym. Uznano za konieczne zbudowanie podstaw organizacyjnych ruchu regionalistycznego w skali województwa.

Uczestnicy postulowali wskazywanie miejsc i środowisk znaczących pod względem historyczno-kulturowym. Zarazem istnieje potrzeba odnoszenia się do historii i tradycji regionalizmu. Istotne jest uwzględnienie aktywności na poziomie lokalnym dla rozwoju społeczności danego obszaru. Ważna jest promocja postaw i zachowań na rzecz działań środowiskowych. Kolejna sprawa to edukacja regionalna prowadzona w różnych formach. Następnie to przełamywanie swoistego marazmu i nieobecności w życiu społeczności. Trzeba podjąć działania na rzecz zmiany w postawach związanych z aktywnością lokalną oraz wpisywać się z naszymi ideami w specyfikę życia i aktywności lokalnych społeczności.

Wskazywano na potrzebę rozwijania idei regionalizmu nie jako obszaru badań, lecz jako swoistego ruchu i pobudzania aktywności na rzecz danego terenu. Zasadne jest także postrzeganie organizowanych spotkań jako forów współdziałania i poszerzania wiedzy oraz poszukiwania nowych form aktywności. Wskazywano na znaczenie obiektów materialnych jako ważnych

elementów historyczno-kulturowych i kwestii ochrony i pielęgnowania zabytków. Trzeba podjąć starania na rzecz identyfikacji obiektów lub miejsc, wokół których będzie budowana tożsamość danego obszaru.

Ważna jest rola ruchu regionalistycznego w budowaniu postaw wobec historii i tradycji małej ojczyzny. Ponadto istotna staje się lokalność i tradycja dla rozwoju danej społeczności.

Musimy pamiętać o potrzebie wychodzenia na zewnątrz ze swoimi ideami i pomysłami. Powinniśmy wzmacniać naszą działalność poprzez określone rozwiązania, którym nadamy swoistą wartość dla nas samych, a potem będziemy to promować i wykorzystywać w procesie rozwoju. Konieczne jest określenie i utrwalenie pewnej formuły, a zarazem modelu ruchu regionalistycznego. W odniesieniu do formowania postaw ważne jest wypracowanie sposobu kontaktu z młodym pokoleniem. Tutaj pojawia się kwestia inicjatyw edukacyjno-wychowawczych. Kolejna sprawa to metody i formy popularyzowania aspektów historyczno-kulturowych (czasopisma, radio, tv, inne).

Poruszano temat wsparcia finansowego działań podejmowanych w obszarze regionalistyki. Trzeba wypracować sposób na pozyskiwanie środków finansowych. Tutaj pojawia się kwestia współpracy z podmiotami publicznymi (administracja, samorząd, instytucje). Istotną sprawą jest kontakt z członkami danej społeczności mającymi związek z wydarzeniami historycznymi i nawiązywanie z nimi współpracy. Kolejny wątek to postaci ważne dla regionu, ale często zapomniane, związane z różnymi okresami historycznymi rozwoju obszaru naszego współczesnego województwa.

W dyskusji odnoszono się do idei zorganizowania Kongresu Regionalistów Województwa Kujawsko-Pomorskiego jesienią 2022 roku. W tym aspekcie wskazywano na potrzebę wielokierunkowej dyskusji o ważnych dla środowiska regionalistów sprawach, a także określenia kierunków aktywności i poszukiwań w obszarze ruchu regionalistycznego. Istnieje też potrzeba wymiany doświadczeń oraz promowania ciekawych rozwiązań. Konieczne jest zdefiniowanie pojęcia i zadań oraz roli regionalisty. Trzeba rozważyć organizowanie spotkań tematycznych.

Pojawia się potrzeba wspierania pojedynczych, ważnych działań podejmowanych w naszym regionie. Należy też podjąć wysiłek na rzecz poszukiwania sojuszników dla działań regionalistycznych. Kolejna sprawa to wzajemne poznawanie się środowiska regionalistów oraz przeciwdziałania rozpraszaniu działań oraz wysiłków.

Ważną sprawą jest problem różnorodności zainteresowań środowiska i obszarów aktywności regionalistów. Tutaj pojawia się sprawa tzw. ginących zawodów.

Zaproponowano główne tematy, które powinny być omawiane podczas Kongresu Regionalistów:

1. Finansowanie działań,
2. Funkcjonowanie środowiska w aspekcie społeczno-organizacyjnym,
3. Identyfikacja etnograficzna regionu,
4. Promocja regionalizmu,
5. Wymiana doświadczeń i informacji,
6. Edukacja regionalna.

Wskazano na potrzebę stworzenia systemu wymiany informacji dla zapewnienia współpracy regionalistów. Istnieje też potrzeba przełamania monopolu dużych miast i wsparcia ośrodków mniejszych.

Ważnym zadaniem środowiska jest wykreowanie swoistej wartości województwa i wsparcia działań na rzecz poprawy jego znaczenia w skali kraju. Musimy podjąć starania, aby pewne cechy województwa były jego wartością (wielkość, mieszkańcy, zasoby, specyfika kulturowa itp.). Idea regionalizmu powinna się przebijać w skali całego województwa. Poruszono także kwestię funkcjonowania w środowisku regionalistów kolekcjonerów i eksploratorów oraz specyfikę ich działań.

W spotkaniu, które odbyło się w Inowrocławiu, uczestniczyli zaproszeni przedstawiciele środowisk regionalistów z Kujaw. Przedmiotem dyskusji były problemy związane z ideą regionalizmu w województwie kujawsko-pomorskim w kontekście integrowania ruchu regionalistycznego oraz przygotowywanego na jesień 2022 roku Kongresu Regionalistów.

Wskazano na rolę i znaczenie działań samorządu województwa w krzewieniu idei regionalizmu oraz wspieraniu działań podejmowanych na poziomie lokalnym. Odnoszono się do zagadnienia wieloaspektowości naszego województwa pod względem historyczno-kulturowym i etnograficznym jako swoistej szansy na rozwój lub też w kategorii postrzegania zagrożenia. Wskazywano na problemy w pojmowaniu specyfiki naszego województwa pod kątem jego różnorodności historyczno-kulturowej. W tym kontekście pojawia się potrzeba budowania wspólnych elementów jako czynników wspomagających rozwój. Ważne jest także ukształtowanie pojęcia regionu w tym jego znaczenia i roli dla mieszkańców. Wskazywano

na rolę Forum Rozwoju Regionalnego w procesie kształtowania identyfikacji terytorialnej w wymiarze regionalnym i lokalnym.

Pojawił się wątek wsparcia organizacyjnego oraz finansowego podejmowanych działań. W tym zakresie wskazywano na potrzebę sięgania po wsparcie ze środków Unii Europejskiej. Istotne staje się także włączenie ruchu regionalistycznego w proces wdrażania Strategii Rozwoju Województwa w perspektywie 2030.

W dyskusji przewijał się wątek roli i znaczenia poziomu lokalnego dla całości procesu rozwojowego. Wskazywano także na potrzebę szeroko pojmowanej współpracy z samorządami i postrzegania Kujaw jako swoistego rdzenia tożsamości naszego regionu. Należy odnieść się do roli Kujaw w procesie identyfikacji regionalnej. W związku z tym konieczne jest odpowiednie ustawienie priorytetów i celów oraz wyzwań rozwojowych.

Ważnym zagadnieniem jest edukacja regionalna, zarówno na poziomie szkoły, jak i w wymiarze pozaszkolnym. Konieczne jest podejmowanie szeroko pojmowanych działań edukacyjnych, promowania postaw i zachowań, a także kształtowanie poglądów mieszkańców regionu. Tutaj ważna staje się kwestia edukacji historycznej. Należy uwzględniać oczekiwania społeczne wobec wiedzy i edukacji historycznej. Historia powinna być ważnym komponentem budowania tożsamości. Istotnym wątkiem była sprawa budowania świadomości regionalnej wokół kujawskości regionu. Mówiono także o wykorzystywaniu Kujaw dla budowy marki i wizerunku regionu, wskazując na Kujawy jako swoistego lidera naszej tożsamości. Podkreślano znaczenie inicjowania i prowadzenia dyskusji o sprawach regionalnych. Tutaj pojawia się kwestia znaczenia i zadań stowarzyszeń o charakterze naukowym oraz organizacji społecznych w zakresie działań i poszukiwań w obszarze problematyki regionalnej i historyczno-kulturowej. Będzie to pomocne w zakresie identyfikacji regionów kulturowych i obszarów etnicznych. Należy podjąć wysiłek w zakresie budowania form i metod owej identyfikacji regionalnej.

W szerszym kontekście należy wspomnieć o roli ruchu regionalistycznego w procesie identyfikacji regionalnej.

Ważnym aspektem jest wypracowanie sposobów aktywności i konkretnych działań oraz wspieranie lokalnej aktywności. Kolejna sprawa to budowanie relacji społecznych i rozwijanie kontaktów indywidualnych dla wzmocnienia ruchu regionalistycznego. Tutaj pojawia się istotna potrzeba wzajemnego wspierania się regionalistów.

Kolejny wątek to potrzeba identyfikowania i promowania postaci historycznych ważnych dla rozwoju i tożsamości regionu. Istotna jest także działalność na rzecz popularyzowania dziedzictwa historyczno-kulturowego, a także aktywności i twórczości ludowej. Tutaj podnoszona była sprawa roli i zadań kół gospodyń wiejskich. Wskazywano na znaczenie mediów w odniesieniu do szeroko pojmowanej problematyki regionalistycznej. Podkreślano rolę różnych projektów i przedsięwzięć lokalnych dla promocji regionalizmu. W tym aspekcie odnoszono się do miejsc, osób, zdarzeń oraz innych zasobów danego obszaru, ważnych dla promowania dziedzictwa historyczno-kulturowego. W tym aspekcie istotne staje się otoczenie opieką istniejących miejsc, obiektów itp. oraz wspieranie ludzi zajmujących się ich ochroną. Ważna staje się aktywność na rzecz identyfikowania i wspierania lokalnych liderów w zakresie regionalistyki. W dyskusji przewijał się wątek budowania i wzmacniania tego, co nas łączy oraz kształtowania świadomości i przekonania, że musimy coś po sobie zostawić dla przyszłych pokoleń. Wskazywano także na ważną rolę archeologii i badań na rzecz współczesnego regionalizmu. Konieczne jest włączenie tej tematyki do procesu wsparcia ruchu regionalistycznego. Tutaj pojawia się model współpracy ze środowiskiem naukowym.

Duże znaczenie ma również uwzględnianie wpływu przekształceń społeczno-politycznych i historycznych na pojmowanie regionalizmu. W tym aspekcie odnosimy się do potrzeby wykreowania swoistego „rdzenia”, wokół którego budujemy tożsamość regionalną. W przypadku województwa kujawsko-pomorskiego nie ma wyraźnie określonego „rdzenia”. Być może staną się nim Kujawy ze swoją historią. W odniesieniu do Kujaw można przyjąć swoiste hasło: „Tu powstała Polska” (odniesienie do działalności króla W. Łokietka).

Jednocześnie konieczne jest poszukiwanie wielu kamieni milowych dla budowy tożsamości regionalnej. Stąd zasadne wydaje się, aby podjąć działania na rzecz identyfikacji w każdej miejscowości postaci lub miejsc związanych z historią i lokalnym dziedzictwem.

Sugestie pod adresem Kongresu Regionalistów:

1. waga i znaczenie kujawskości w budowaniu tożsamości regionu,
2. kongres powinien mieć odniesienia regionalne (ogólnowojewódzkie) oraz zajmować się płaszczyzną aktywności lokalnej,
3. media i ich znaczenie w budowaniu tożsamości regionalnej i lokalnej,

4. model działań i aktywności na rzecz współczesnego regionalizmu,
5. rola i znaczenie potencjału społecznego w kształtowaniu ruchu regionalistycznego.

W spotkaniu we Włocławku uczestniczyli regionaliści z Kujaw oraz osoby zainteresowane problematyką regionalizmu z innych części województwa. Poruszono problemy związane z ideą ruchu regionalistycznego oraz założeniami do Kongresu Regionalistów, planowanego na jesień w 2022 roku. Wskazano na określenie zakresu tematycznego działań realizowanych w ramach ruchu regionalistycznego, jak też odnoszono się do idei spotkań regionalnych. Tutaj pojawił się wątek aktywizacji środowisk regionalistów w różnych częściach naszego województwa. Jednym z celów aktywizacji powinno być budowanie tożsamości terytorialnej w wymiarze lokalnym. Istotne jest tutaj podejmowanie różnorodnych działań, między innymi poprzez wykorzystywanie szeroko pojmowanych więzi rodzinnych dla kształtowania tożsamości lokalnej oraz świadomości i wiedzy historycznej. Wskazano na konieczność pogłębiania wiedzy o tożsamości, a także podjęcia badań w tym zakresie. Podkreślono praktyczny aspekt idei regionalistycznej w odróżnieniu od sfery badawczej. Zarazem wskazywano na rolę instytucji kultury w odniesieniu do omawianej problematyki, odnosząc to między innymi do bibliotek publicznych. Tutaj są możliwości związane z wykorzystaniem sieci bibliotek publicznych. W dyskusji przewijał się wątek wskazujący, że nasze działania są związane z tworzeniem swobodnego klimatu i budowaniem określonych wartości. Zarazem konieczne jest systematyczne odkrywanie rzeczywistości lokalnej. Pojawiło się pytanie, czy regionaliści na poziomie lokalnym są osamotnieni w swoich działaniach, czy też mogą liczyć na wsparcie np. władz publicznych. Tutaj pojawia się problem powstawania oraz rozwiązywania konfliktów ze środowiskiem samorządowym, co implikuje potrzebę budowania więzi oraz wzmacniania ruchu regionalistycznego. W tym aspekcie istotną staje się wymiana doświadczeń oraz promocja sprawdzonych rozwiązań organizacyjnych i społecznych. Pozwoli to na stworzenie tzw. „mapy tożsamościowej” województwa, jak też wzmocnienie roli i znaczenia środowiska regionalistów. Ważne są tutaj nasze doświadczenia oraz umiejętność postrzegania rzeczywistości, a także praktyczne aspekty działania.

Ważnym aspektem dyskusji była próba określenia zadań Kongresu. Wskazano na potrzebę zdefiniowania ruchu regionalistycznego oraz określenia jego współczesnych zadań i funkcji. Kolejną sprawą to podjęcie

działań na rzecz edukacji regionalnej, z założeniem potrzeby krzewienia określonych idei w przestrzeni publicznej. Następną kwestią dotyczyła dbania o naszą rodzimą kulturę i obrony przed obcymi wpływami. Pojawiają się tutaj elementy szeroko pojmowanego bezpieczeństwa lokalnego, co wskazuje na możliwość powiązania tematyki społeczno-kulturowej z aspektami szeroko pojmowanego bezpieczeństwa.

Jednym z obszarów dyskusji były problemy województwa i jego kulturowych podstaw. Wiąże się z tym zagadnienie wykorzystywania endogenicznych zasobów społeczno-kulturowych naszego regionu. Jest to powiązane ze specyfiką województwa oraz rolą, jaką w tym zakresie pełnią instytucje kultury. Jednym z zadań tych instytucji wydaje się tworzenie materiałów oraz poszukiwanie źródeł wsparcia w działaniach promujących współczesny regionalizm.

Kolejny problem to potrzeba wyszukania i zaangażowania ludzi zajmujących się tematyką regionalną. Wiąże się to z szerokim zainteresowaniem mieszkańców sprawami historyczno-kulturowymi. Wskazuje to na pilną potrzebę debaty o regionalizmie z uwzględnieniem nowej interpretacji pojęcia dziedzictwa. Należy podjąć działania na rzecz wspomagania lokalnej aktywności, tak aby przeciwdziałać zamykaniu pojmowania dziedzictwa w pewnych tradycyjnych aspektach, przy jednoczesnym wyłączeniu i pominięciu pewnych obszarów.

Ważnym elementem jest wspieranie promowania dziedzictwa określonych miejscowości przy założeniu, że elementy dziedzictwa tkwią w naszych mieszkańcach. Tutaj musimy zwrócić uwagę na problem łączenia miejsca zamieszkania z tożsamością historyczno-kulturową. Trzeba też dbać o tzw. historię emocjonalną oraz umieć chwalić się swoimi zasobami. Jako regionaliści musimy wracać do historii emocjonalnej oraz wypracować metody przekazywania wiedzy ludziom młodym. Ważne jest rozwijanie idei historii mówionej jako istotnego elementu edukacji regionalnej. Trzeba zatem wypracować instrumenty oddziaływania, odpowiadające specyfice naszej epoki. Potrzeba też inicjatyw historyczno-kulturowych dla procesu promowania regionu. Jest to również zadanie do debaty podczas Kongresu. Pojawia się też zagadnienie krajoznawstwa oraz kształtowania informacji o zasobach i wartościach społeczno-kulturowych. W tym aspekcie trzeba zastanowić się, jak interpretować dziedzictwo.

W związku z tym pozostaje zagadnienie form i metod promocji oraz edukacji w przestrzeni publicznej, a także w szkołach i uczelniach wyższych.

Dotykamy też zagadnienia polityki w obszarze regionalizmu. Trzeba unikać konfliktów lub też autonomizowania środowisk regionalistów. Regionalizm musi być postrzegany jako element obszaru życia społeczno-politycznego oraz zjawisk społeczno-kulturowych.

Konieczne jest stworzenie platformy współpracy dla wszystkich zaangażowanych w różne formy lokalnej aktywności. Istotne jest tutaj działanie o charakterze inspirująco-koordynacyjnym, jak też przeciwdziałanie potencjalnym konfliktom. Ważną sprawą jest system finansowania ruchu regionalistycznego oraz wykreowanie form współdziałania z władzami samorządowymi. Rolą władz samorządowych może być inicjowanie działań, jak też podejmowanie aktywności w zakresie oddziaływania inwestorów w aspekcie szeroko pojmowanej pamięci historycznej, a także upamiętniania miejsc oraz lokalnej tradycji. Tutaj zwrócono uwagę na potrzebę odtwarzania obiektów oraz tradycji lokalnych.

Należy sformułować misję ruchu regionalistycznego, przy założeniu, że regionaliści powinni być optymistami w pojmowaniu rzeczywistości. W realizacji działań na rzecz regionalizmu konieczne staje się wykorzystywanie doświadczeń, a także inicjowanie dyskusji i wymiany poglądów. Kolejna sprawa to promowanie pomysłów oraz nowych rozwiązań.

Jako postulat do szerszej dyskusji wskazano na założenie, iż nie powinniśmy tworzyć struktury formalnej, a także formuły działań konkurencyjnych wobec innych środowisk. Idea ruchu regionalistycznego to przede wszystkim oddziaływanie na środowisko społeczne w wymiarze lokalnym i regionalnym, gdzie obszarem aktywności będzie szeroko pojmowane dziedzictwo historyczno-kulturowe.

Spotkanie w Pałacu Nowym w Ostromecku poświęcone było problematyce tworzenia ruchu regionalistycznego w województwie kujawsko-pomorskim. Przedstawione zostały dotychczasowe działania, między innymi związane z organizowaniem spotkań terenowych z udziałem regionalistów. Wskazano na główne problemy poruszane podczas spotkań, a także zaprezentowana została koncepcja Kongresu Regionalistów Województwa Kujawsko-Pomorskiego. Wskazano, że tworzony ruch regionalistyczny powinien mieć charakter wspomagający w stosunku do działań podejmowanych przez społeczności lokalne. Zwrócono też uwagę na różne oblicza współdziałania regionalistów z władzami samorządowymi. Tutaj pojawiła się kwestia wsparcia środowisk lokalnych dla ruchu regionalistycznego. Kolejna sprawa to powiązania działań regionalistycznych

z zapisami Strategii Rozwoju Województwa. W tym miejscu pojawia się problem zdefiniowania pojęć „regionalizm” i „regionalista” w odniesieniu do zakresu oraz obszaru działania.

Istotnym elementem, który może przyczynić się do wyjaśnienia pojęć oraz zdefiniowania współczesnego regionalizmu może być debata o regionalizmie, zorganizowana wczesną jesienią 2022 roku z udziałem ekspertów oraz uczestników Forum, jak też samorządowców i przedstawicieli środowisk regionalistycznych.

Kolejna sprawa to konieczność kreowania obecności problematyki regionalistycznej w środowiskach lokalnych. Wskazywano, że ruch regionalistyczny musi mieć charakter oddolny, a zarazem musi być w pełni autentyczny.

Tutaj pojawia się rola nauczycieli w podejmowanych przedsięwzięciach, a także kwestia edukacji regionalnej w wymiarze lokalnym. Podkreślano rolę nauczycieli w kształtowaniu postaw społecznych oraz świadomości regionalnej. Należy tutaj wykorzystywać doświadczenie i zaangażowanie nauczycieli. Uczestniczący w spotkaniu Kurator Oświaty zaproponował, że przygotuje wytyczne dla nauczycieli na rok szkolny 2022/2023 w zakresie uwzględnienia w procesie nauczania tematyki regionalnej. W tym kontekście należy podkreślić konieczność edukowania i rozwijania wiedzy o regionie. W działaniach regionalistycznych istotne staje się tworzenie możliwości wymiany doświadczeń oraz promowania dobrych praktyk. Należy też wykorzystywać potencjał lokalnej grupy działania dla kreowania i wdrażania idei regionalizmu. Trzeba też podjąć wysiłek na rzecz powiązania działań regionalistów z aktywnością samorządów lokalnych. Ruch regionalistyczny powinien być powiązany z regionami kulturowymi naszego regionu, co może wzmocnić podejmowane działania. Kolejna sprawa to rola instytucji kultury w ruchu regionalnym, gdzie szczególną rolę przypisujemy bibliotekom publicznym.

Następne zagadnienie to rola twórców w obszarze ruchu regionalistycznego. Trzeba też wspomnieć o potrzebie przekraczania pewnych partykularyzmów w postrzeganiu regionalizmu i aktywności konkretnych osób i środowisk w tym zakresie.

Istotnym wątkiem dyskusji była kwestia edukacji na temat specyfiki naszego regionu, a także przywrócenie historii lokalnej w procesie edukacji. Ważnym zagadnieniem jest możliwość budowania potencjału regionalnego w oparciu o potencjały lokalne.

Osobnym wątkiem była sprawa powiązania szeroko pojętego bezpieczeństwa lokalnego z ideą regionalizmu w kontekście wzmocnienia odporności układu terytorialnego na współczesne zagrożenia.

W spotkaniu, jakie odbyło się w sali Zamku Krzyżackiego w Radzynie Chełmińskim, uczestniczyli regionaliści z powiatu grudziądzkiego i wąbrzeskiego oraz przedstawiciele środowiska regionalistów z Torunia.

Dyskutowano nad zagadnieniami związanymi z praktyką działalności regionalistycznej, dzieląc się swoimi spostrzeżeniami i doświadczeniami. Zwracano uwagę na obszar współpracy z samorządem terytorialnym, gdzie niejednokrotnie występuje niezrozumienie idei regionalizmu oraz brak współpracy między osobami czy instytucjami promującymi ideę regionalizmu a władzami samorządowymi. Wskazywano na kwestię przynależności do określonego terytorium i związane tym formy aktywności i wypracowane mechanizmy działania. Tutaj pojawiła się kwestia relacji z władzami samorządowymi i konieczności zapewnienia pomocy dla podejmowanych działań. Należy zwrócić uwagę na swoistą rolę regionalistów w środowisku lokalnym, a także na potrzebę ich wyróżnienia i swoistego uhonorowania za podejmowane działania. Zarazem trzeba podkreślić specyfikę regionalistów oraz uwzględnić ich sposób i zakres działania, indywidualną aktywność oraz poleganie na sobie i własnych siłach i pomysłach. Istotna staje się tutaj aktywność oraz zaangażowanie poszczególnych osób na rzecz danej społeczności w aspekcie dziedzictwa historyczno-kulturowego. Ważna jest rola regionalistów w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego oraz aktywizowaniu środowiska lokalnego na rzecz dobra wspólnego. Pojawia się pytanie, czy taka aktywność jest dostrzegana i wspierana przez władze samorządowe. Wskazywano także na potrzebę aktywnego działania instytucji kultury funkcjonujących na poziomie lokalnym na rzecz idei regionalizmu. Tutaj konieczne jest zorganizowanie wymiany doświadczeń oraz promowania wypracowanych form i metod działania. W spotkaniu poświęconym temu zagadnieniu powinni uczestniczyć przedstawiciele środowiska samorządowego.

Podniesiono również problematykę seniorów oraz ich aktywności w obszarze ruchu regionalistycznego. Jednocześnie wskazywano na potrzebę wykorzystywania doświadczeń oraz wiedzy i dorobku seniorów. Tutaj pojawi się kwestia dotarcia do określonych osób, a następnie uporządkowania ich dorobku lub zbioru i przekazania go do określonej instytucji publicznej

np. biblioteki. W związku z tym istnieje potrzeba podejmowania działań promocyjno-informacyjnych w tym zakresie.

Wiele miejsca poświęcono roli i znaczeniu bibliotek publicznych w obszarze regionalizmu, między innymi w zakresie kultywowania tradycji lokalnych oraz poszukiwania i gromadzenie różnorodnych źródeł dla opisu lokalnej rzeczywistości. Wiele zależy od sposobu działania oraz aktywności osób kierujących bibliotekami, a także od możliwości finansowych władz samorządowych. Z dyskusji wynikało, że w tym zakresie występują u nas spore rozbieżności.

Dyskutowano o Kongresie Regionalistów oraz jego programie. Między innymi pojawił się pomysł wydawania periodyku poświęconego tematyce regionalistycznej. Zwracano uwagę na potrzebę wymiany informacji oraz doświadczeń pomiędzy samorządem terytorialnym a regionalistami, co będzie stanowić istotny element, a także swoistą platformę aktywności animatorów ruchu regionalnego.

Wskazywano na konieczność organizowania różnego rodzaju kontaktów na poziomie lokalnym i regionalnym. Jedną z możliwości jest spotkanie w ramach współpracy przewodniczących rad powiatów.

Spotkanie w Czernikowie odbyło się z udziałem przedstawicieli Stowarzyszenia Gmin Ziemi Dobrzyńskiej oraz przedstawicieli Fundacji Forum Rozwoju Regionalnego. Uczestnicy spotkania podjęli ważny temat, jakim jest idea ruchu regionalistycznego, jego cele i zadania, a także zajęli się tematem przygotowania do Kongresu Regionalistów planowanego na jesień 2022 roku. Ważnym obszarem dyskusji była wymiana doświadczeń oraz podzielenie się spostrzeżeniami na temat specyfiki działalności. Wskazano na wagę edukacji regionalnej obejmującej dzieci i młodzież. Tutaj zaprezentowane zostały praktyczne rozwiązania w odniesieniu do materiałów dydaktycznych. Jednym z wątków dyskusji było szersze promowanie mitologii słowiańskiej oraz rozwijanie kultury lokalnej. Ważne jest także promowanie postaci związanych z danym obszarem. Podkreślono tutaj znaczenie współpracy z instytucjami oświatowymi. Kolejna sprawa to rozwijanie informacji o regionie, zwłaszcza w kontekście swoistych interesów regionalnych. Istotne znaczenie ma wymiana informacji oraz wzajemne poznawanie się w kontekście budowania wspólnoty regionalnej oraz podnoszenia na wyższy poziom prowadzonych działań.

Wskazywano na potrzebę poszerzania form aktywności lokalnej oraz wspieranie inicjatyw lokalnych. Tutaj odniesiono się do swoistych inicjatyw

podejmowanych przez twórców lokalnych np. w zakresie literatury. W tym kontekście pojawiła się kwestia wspierania takich działań.

Podjęty został także wątek różnorodności działań regionalistycznych, co w istotnej mierze wpływa na postrzeganie regionalistów jako ludzi działających aktywnie poza oficjalnie ukształtowanym systemem. Ludzie ci stanowią duży potencjał endogeniczny obszaru, co niewątpliwie wymaga wsparcia ze strony społeczności lub władz lokalnych. Tutaj należy się odnieść do kwestii współpracy środowiska regionalistów z samorządami lokalnymi oraz podjęcia działań na rzecz tworzenia warunków dla współdziałania.

Istotnym problemem jest proces pozyskiwania środków finansowych na działania związane z regionalistyką. Środowisko regionalistów powinno wypracować propozycje przygotowywania konkursów oraz kryteriów ocen stosowanych wobec projektów związanych z dziedzictwem historyczno-kulturowym.

Trzeba zwrócić uwagę na siłę regionalizmu w skali województwa. Konieczne jest podjęcie wysiłku na rzecz promowania poszczególnych miejscowości i obszarów, zwracając uwagę na skuteczność związanych z tym działań.

Wśród zagadnień, które mogą stanowić obszar dyskusji podczas Kongresu, należy wskazać następujące:

- organizacja ruchu regionalistycznego,
- problemy finansowania ruchu regionalistycznego,
- merytoryczne problemy współczesnej regionalistyki,
- potencjały przestrzeni regionalnej,
- proces poznawania swojego regionu,
- działalność organizacji i instytucji związanych z regionalizmem,
- budowanie marki regionu,
- regionalizm jako czynnik rozwoju turystyki,
- twórczość literacka w wymiarze regionalnym.

Wskazano na potrzebę podjęcia idei spotkań lokalnych w obszarach historyczno-kulturowych wchodzących w skład naszego województwa. Jednym z celów spotkań będzie wymiana doświadczeń i promocja dobrych praktyk. Jest to związane z procesem integracji województwa jako wspólnoty historyczno-kulturowej. Konieczna jest integracja subregionów naszego województwa.

Spotkanie w formie Debaty Regionalnej odbyło się w Młynach Rottera w Bydgoszczy.

Uczestnikami byli zaproszeni regionaliści oraz przedstawiciele środowiska samorządowego i Forum Rozwoju Regionalnego. Uczestnicy wysłuchali referatów wprowadzających, a następnie odbyła się dyskusja o problemach związanych z funkcjonowaniem lokalnych środowisk regionalistów. Była okazja do wymiany poglądów, prezentacji doświadczeń oraz wskazania na uwarunkowania wpływające na funkcjonowanie i kondycje ruchu regionalistycznego. Wskazywano na potrzebę wymiany poglądów oraz konieczność integracji środowiska. Omówione zostały wstępne założenia Kongresu Regionalistów planowanego na jesień 2022.

Zwracano uwagę na rolę i znaczenie edukacji regionalnej, a także na wykorzystanie potencjału bibliotek publicznych w działaniach środowiska regionalistów. Tutaj pojawia się kwestia znaczenia zbiorów regionalnych dla procesu poszerzania wiedzy o regionie.

Kolejna sprawa to potrzeba definiowania pojęcia regionalizmu ze względu na podejmowane działania. Tutaj odnoszono się do znaczenia czynnika emocjonalnego oraz zaangażowania poszczególnych osób w podejmowane działania. Następną kwestią to potrzeba popularyzowania wiedzy o regionie jako istotnego czynnika budowania podstaw dla identyfikacji terytorialnej. Konieczne jest także odkrywanie historii regionu jako sposób promowania swojego obszaru. Wiąże się z tym potrzeba obrazowania określonych wydarzeń historycznych w postaci wystaw, rekonstrukcji itp. Wychodzimy tu z założenia, że odkrywanie przeszłości wywiera wpływ na sposób i jakość naszego współczesnego życia.

Ważnym tematem jest inicjowanie i organizowanie spotkań w środowisku regionalistów w układzie terytorialnym. Poruszano kwestie dotyczącą nadania określonego kierunku debacie o współczesnym kujawsko-pomorskim regionalizmie. Tutaj pojawia się szczególna rola regionalistów oraz budowanie przez nich zaplecza do aktywnego działania. Pojawiła się koncepcja ukształtowania swoistej „braci regionalistycznej”.

Ważną sprawą jest sposób finansowania działań, a także charakter i zakres współpracy ze strukturami samorządowymi. W tym aspekcie zagadnie, jak wpisać aktywność regionalistów w obszar procesu rozwoju i zarządzania sprawami publicznymi w układzie terytorialnym.

Wskazywano na rolę i znacznie imprez kulturalno-oświatowych dla rozwijania tożsamości regionu. Należy zwracać uwagę na wpływ zmieniającego się otoczenia na rozwój ruchu regionalistycznego. Podkreślano

potrzebę promowania postaci historycznych, w tym byłych regionalistów jako ważnych dla procesu rozwoju dziedzictwa historyczno-kulturowego i budowania identyfikacji terytorialnej.

Współpraca z mediami oraz wykorzystanie mediów elektronicznych dla wymiany doświadczeń i wspierania działań to kolejne dyskutowane zagadnienie.

Proces łączenia teraźniejszości z przeszłością oraz umiejętne budowanie przyszłych rozwiązań dla regionu to także obszar zainteresowań regionalistów.

W trakcie roboczych spotkań, w których uczestniczyli przedstawiciele środowiska regionalistów z różnych części naszego województwa, poruszano problemy związane z praktyką działań regionalistycznych. Tak więc zwrócono uwagę na następujące zagadnienia:

- analiza problemów związanych ze współczesnym regionalizmem, a także wskazywanie na związane z tym wyzwania i sposoby rozwiązywania zidentyfikowanych problemów,
- wymiana doświadczeń i promocja dobrych praktyk w aspekcie działań związanych z regionalistyką w wymiarze lokalnym,
- podejmowanie inicjatyw w zakresie badań oraz publikowania ich wyników w odniesieniu do szeroko pojmowanej problematyki regionalnej,
- formy i metody inicjowania przedsięwzięć na poziomie lokalnym,
- podjęcie współpracy z samorządem województwa poprzez możliwą aktywność w gremiach i zespołach opiniodawczo-doradczych powoływanych przez marszałka i zarząd województwa,
- popularyzowanie inicjatyw oraz walorów regionu,
- przygotowanie cyklu seminariów lub konferencji o tematyce regionalnej,
- przeanalizowanie możliwości zorganizowania Kongresu Kujawsko-Pomorskiego,
- podjęcie współpracy z mediami regionalnymi i lokalnymi.

Kolejna sprawa to promowanie pomysłów oraz nowych rozwiązań:

- przygotowanie koncepcji edukacji regionalnej dla szerokiego grona odbiorców,
- podjęcie współpracy z wybranymi ośrodkami naukowymi w zakresie problematyki regionalnej,

- podjęcie inicjatywy na rzecz włączenia się w obchody 25-lecia województwa kujawsko-pomorskiego,
- zainicjowanie działań na rzecz tworzenia zaplecza dokumentacyjnego oraz gromadzenia różnych artefaktów dotyczących powstania i funkcjonowania województwa kujawsko-pomorskiego,
- Kongres powinien mieć zarówno odniesienia regionalne (ogólnowojewódzkie), jak i też zajmować się płaszczyzną aktywności lokalnej,
- media i ich znaczenie w budowaniu tożsamości regionalnej i lokalnej,
- model działań i aktywności na rzecz współczesnego regionalizmu,
- rola i znaczenie potencjału społecznego w kształtowaniu ruchu regionalistycznego,
- organizacja ruchu regionalistycznego w skali województwa z uwzględnieniem specyfiki środowisk lokalnych,
- problemy finansowania ruchu regionalistycznego,
- merytoryczne problemy współczesnej regionalistyki,
- potencjały przestrzeni regionalnej,
- proces poznawania swojego regionu jako obszar aktywności regionalistów,
- działalność organizacji i instytucji związanych z regionalizmem,
- budowanie marki regionu,
- regionalizm jako czynnik rozwoju turystyki,
- twórczość literacka w wymiarze regionalnym,
- opracowanie nowej formy edukacji i popularyzacji dziedzictwa historyczno-kulturowego.

I Kongres Regionalistów odbył się 8 grudnia 2022 roku w Toruniu i zgromadził przedstawicieli środowiska regionalistów, samorządowców oraz przedstawicieli środowiska naukowego. Wstępne referaty wprowadziły w zagadnienie szeroko pojmowanego regionalizmu, ze szczególnym uwzględnieniem roli i funkcji współczesnych regionalistów jako swoistych liderów i animatorów działań w społecznościach lokalnych, odnoszących się do tematyki kultywowania i zachowania oraz promowania dziedzictwa historyczno-kulturowego.

Tak więc wskazano na rolę dziedzictwa kulturowego jako endogenicznego czynnika rozwoju, podjęty został temat rozwijania się ruchu regionalnego oraz miejsca w tym zakresie dla współczesnych regionalistów z uwzględnieniem działań kujawsko-pomorskich w tym zakresie. Ponadto

w programie znalazły się odniesienia do dziedzictwa historyczno-kulturowego w obszarze aktywizowania społeczności lokalnych. Kolejną sprawą to relacje ruchu regionalnego z nauką oraz wnioski i postulaty odnośnie do praktycznych aspektów regionalizmu. Część referatową Kongresu zakończyła problematyka regionów historyczno-kulturowych oraz roli etnografii i etnologii.

Obrazy toczyły się wokół trzech głównych zagadnień, a mianowicie:

- relacje regionalistów z samorządem,
- regionaliści w nurcie działań instytucji kultury,
- organizacja ruchu regionalistycznego w województwie kujawsko-pomorskim.

Dyskusja miała charakter wielowątkowy, gdzie poruszano różne tematy oraz widoczne były odniesienia do szeregu spraw i problemów nurtujących środowisko regionalistów.

Tak więc możliwe jest skoncentrowanie się na następujących zagadnieniach:

- problematyka edukacji regionalnej i jej znaczenie dla kształtowania postaw wobec regionalizmu, a także dla formowania określonych zachowań przedstawicieli władz samorządowych wobec dziedzictwa historyczno-kulturowego oraz środowiska regionalistów. Ponadto stworzenie systemu edukacji regionalnej w zakresie od wychowania przedszkolnego po uczestników Uniwersytetu III Wieku,
- potrzeba zorganizowania spotkań środowiska regionalistów na poziomie lokalnym w układzie powiatowym, ewentualnie w ramach obszarów historyczno-kulturowych naszego województwa,
- konieczność stworzenia platformy wymiany doświadczeń i poglądów oraz możliwość wykorzystywania wypracowanych wzorców działań,
- potrzeba wypracowania płaszczyzny współdziałania pomiędzy regionalistami a lokalnymi grupami działania,
- konieczność zintegrowania regionalistów jako pojedynczych osób zajmujących się tematyką dziedzictwa historyczno-kulturowego,
- propozycja ustanowienia Nagrody Marszałka Województwa w zakresie działań związanych z regionalistyką,
- stworzenie galerii wraz ze stosownymi komentarzami w odniesieniu do strojów ludowych z poszczególnych krain historyczno-kulturowych regionu kujawsko-pomorskiego,

- zwrócono uwagę, że tożsamość regionalna oraz identyfikacja terytorialna musi mieć swoje konkretne odniesienia do postaci historycznych, zdarzeń, miejsc itp. To oczywiście nakłada określone zadania na regionalistów, a także na władze publiczne,
- potrzeba inicjowania organizowania konkursów o tematyce regionalistycznej,
- wskazywano, że działalność regionalistyczna w wymiarze lokalnym musi być pochodną tożsamości miejsca oraz jego historii,
- istotne zagadnienie to rola samorządu terytorialnego w szeroko pojmowanej działalności regionalistycznej. Chodzi tu także o swoiste wsparcie dla samorządu (informacyjne, edukacyjne, finansowe itp.),
- potrzeba podjęcia dyskusji ze środowiskiem samorządowym na temat problematyki współczesnego regionalizmu,
- ważną sprawą jest uzyskanie wsparcia naukowego dla działań regionalistycznych. Tutaj też pojawia się zagadnienie powiązania samorządu terytorialnego z nauką w aspekcie regionalistyki,
- problem dookreślenia roli instytucji kultury w obszarze regionalizmu,
- rola bibliotek publicznych we wspomaganiu ruchu regionalistycznego,
- ważnym tematem było budowanie wspólnoty przestrzennej, gdzie dostrzegano ważną rolę dla regionalistów,
- problem doskonalenia oraz poszukiwania nowych form aktywności regionalistów,
- postulowano stworzenie platformy internetowej dla konsolidowania ruchu regionalistycznego,
- potrzeba poszukiwania sposobów na integrację środowiska regionalistów,

Wskazano, że Kongres jest ważnym krokiem w kierunku dowartościowania oraz integrowania regionalistów, jak też wsparcia ruchu regionalistycznego.

Kongres zakończył się propozycją kierunków działań oraz postulatów pod adresem środowiska regionalistów. Wskazano na główne zagadnienia oraz obszary aktywności. Ustalono, że opracowany materiał zostanie przekazany uczestnikom Kongresu w terminie późniejszym. Zaproponowano też przygotowanie publikacji, która uwzględni poruszone zagadnienia, wygłoszone referaty oraz wskaże na kierunki rozwoju ruchu regionalistycznego w województwie kujawsko-pomorskim.

Należy pokreślić, że I Kongres Kujawsko-Pomorskich Regionalistów wpisuje się w strategię rozwoju naszego województwa, bogatego w różnorodność regionów, dziedzictwa kulturowego, historycznego i wybitnych postaci. Jako regionaliści wnosimy od wielu lat swoje zaangażowanie, wiedzę i doświadczenie własnych osiągnięć i pomysłów do wspólnego trudu społeczeństwa Kujaw i Pomorza. Regionaliści, a ruch regionalistów w szczególności, to wartościowa i oddana sprawom regionów społeczność. Stanowi wsparcie dla samorządów, szkolnictwa, ludzi nauki, wskazując na te formy działania, które niejednokrotnie bez nich by nie zaistniały. Jednocześnie wskazujemy na potrzeby, które ruch regionalistów sygnalizuje i których zaspokojenie wesprze wysiłki na rzecz wzmocnienia tożsamości województwa kujawsko-pomorskiego. Z uznaniem przyjmujemy priorytet edukacji regionalnej ogłoszony przez Kujawsko-Pomorskiego Kuratora Oświaty. Jesteśmy żywo zainteresowani współpracą z samorządami, uczelniami i szkołami. Postulujemy, aby sprawy regionalizmu i regionalistów wpisywały się w życie i działalność gmin, powiatów i województwa. Tworzenie wspólnej identyfikacji w ramach regionów przynosi bowiem same korzyści, a tożsamość to istota działania każdego regionalisty. Różnorodność regionalna jest bogactwem naszego województwa. To już nie patchwork, ale witraż, który poprzez poszczególne części tworzy jedną równo świecąca całość. To symboliczne odniesienie do witraża symbolizującego nasze województwo umieszczonego w budynku Urzędu Marszałkowskiego w Toruniu. Tak widzimy nasze subregiony i ich miejsce oraz rolę we wspólnocie regionalnej województwa kujawsko-pomorskiego.

Zwracano uwagę na misyjny charakter regionalizmu i jego rolę w przekonywaniu do pozytywnej identyfikacji z regionem. Kolejna sprawa to „przenikanie się” regionalnych tożsamości, co uznaje się za zjawisko pozytywne. Konieczne jest zachęcanie władz samorządowych do angażowania regionalistów do promocji miast, gmin i powiatów. Współpraca wydziałów promocji instytucji samorządowych z regionalistami dysponującymi profesjonalną wiedzą przyniesie zapewne wymierne korzyści.

Konieczne jest tworzenie platformy współpracy między regionalistami i instytucjami społeczno-kulturalnymi. Za szczególnie cenną należy uznać współpracę z Książnicą Kopernikańską i siecią powiatowych bibliotek.

Niezwykle istotne jest budowanie kultury współpracy z regionalistami jako niezrzeszonymi, ale kompetentnymi w sprawach dziedzictwa i tożsamości entuzjastami. Służyć temu mogą także lokalne grupy działania.

Konieczne wydaje się wsparcie organizacyjne dla regionalistów ze strony instytucji kultury. Zasadne jest kreowanie wizerunku regionalisty jako animatora kultury. Widzimy potrzebę podejmowania tematów wspólnych dla regionalistów o charakterze ponadregionalnym o wymiarze wojewódzkim. Regionaliści z zasobem profesjonalnej wiedzy są partnerami dla władz samorządowych każdego szczebla, a także dla instytucji kultury.

VII.

**Dziedzictwo
historyczno-
kulturowe
jako czynnik
rozwoju układu
terytorialnego**

1. Społeczny kontekst rozwoju jednostki terytorialnej

Współcześnie rozumiany rozwój społeczno-gospodarczy jest procesem pozytywnych zmian układu terytorialnego w aspekcie ilościowym i jakościowym, przy wykorzystaniu dostępnych endogenicznych czynników i uwarunkowań. Związane z tym przemiany zachodzą w wielu aspektach funkcjonowania jednostki terytorialnej. Jednym z obszarów, na który należy zwrócić uwagę, jest wykorzystywanie szeroko pojmowanego dziedzictwa kultury, rozumianego nie tylko jako wartości kulturowe, ale także jako aspekty społeczne, ekonomiczne i użytkowe. Działania związane z dziedzictwem kulturowym mogą oddziaływać na gospodarkę lokalną i regionalną w sposób pośredni i bezpośredni. Należy zwrócić uwagę, że wielość zasobów dziedzictwa, a także tożsamość mogą stanowić ważny element przewagi konkurencyjnej układu terytorialnego.

We współczesnych warunkach społeczno-gospodarczych bardzo ważnym czynnikiem rozwoju jest kapitał endogeny, określany jako potencjał tkwiący w układach społeczno-terytorialnych poziomu lokalnego i regionalnego¹¹³. Problematyka potencjału endogennego związana jest ze wspieraniem rozwoju układu terytorialnego przez wzmacnianie procesu kształtowania jego potencjału opartego na walorach związanych z elementami dziedzictwa historyczno-kulturowego¹¹⁴.

¹¹³ B. Tuziak, *Autorytet władz gminnych a rozwój społeczności lokalnych. Studium socjologiczne*, Warszawa 2014.

¹¹⁴ Por. B. Konecka-Szydłowska, *Kapitał endogeniczny w rozwoju małych miast*, w: *Rewitalizacja, gentryfikacja i problemy rozwoju małych miast*, K. Heffner, T. Marszał (red.), Warszawa 2011.

W procesie zarządzania rozwojem układów terytorialnych kluczową rolę odgrywają aspekty społeczne opierające się na elementach związanych z tradycjami historyczno-kulturowymi, identyfikacją terytorialną i tożsamością miejsca, co sprzyja procesowi decentralizacji oraz przekształcaniu struktur organizacyjno-administracyjnych¹¹⁵. Sprzyja to modelowi rozwoju oddolnego z wykorzystaniem potencjału wewnętrznego.

Współcześnie podkreśla się ważność czynników społecznych, ze względu na ich znaczenie dla kształtowania się kapitału społecznego powodującego chęć działania, co w konsekwencji prowadzi do zamiany „potencjału statycznego” w siłę dynamiczną powodującą rozwój społeczny i gospodarczy miejsca. Tak więc można przyjąć, że najważniejszymi czynnikami endogennymi decydującymi o powodzeniu rozwoju lokalnego są¹¹⁶:

- istnienie skutecznego przywództwa, które wpływa na decydentów i mobilizuje członków lokalnej społeczności do aktywności społeczno-gospodarczej,
- solidarne uczestnictwo wszystkich kategorii mieszkańców w podejmowaniu działań,
- zaufanie, konsensus i współpraca mieszkańców, a także możliwość rozwoju różnych form partnerstwa,
- wyczulenie na strukturę społeczno-polityczną i tożsamość kulturową w danym układzie lokalnym.

W tym kontekście ważne staje się dziedzictwo historyczne będące jednym z czynników endogennych, którego wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy układu terytorialnego jest znaczny. Wynika to z faktu, że poszczególne epoki, w których rozwija się miasto, pozostawiają w nim trwałe ślady w postaci specyficznej tkanki materialnej, jak i pewnej określonej struktury społecznej, które to dość trudno i wolno ulegają zmianie, adaptując się do nowych warunków. W związku z tym ten wykształcony wcześniej potencjał silnie determinuje możliwości dalszego rozwoju jednostki terytorialnej. Nakłada się to na występujące niejednokrotnie korzystne warunki przyrodnicze, historyczne czy gospodarcze, co stanowi w perspektywie poważny atut w rozwoju lokalnym. W związku z tym niezwykle ważna jest świadoma polityka władz lokalnych, która nie tylko dostrzeże

¹¹⁵ Zob. K. Sowa, *Lokalizm, centralizm i rozwój społeczny*, „Państwo i kultura polityczna, Zeszyty Politologiczne” 1988, nr 5.

¹¹⁶ I. Pietrzyk, *Polityka regionalna UE...*

istniejący potencjał, ale również będzie umieć go mądrze wykorzystać dla dobra swoich mieszkańców. W układach lokalnych muszą bowiem istnieć odpowiednie warunki do przyjęcia i racjonalnego zagospodarowania tak wewnętrznych, jak i zewnętrznych zasobów. W ostatecznym rozrachunku o sukcesie rozwojowym decydują bowiem przede wszystkim aktorzy lokalni i umiejętność wykorzystania przez nich dostępnych potencjałów endogenicznych¹¹⁷. Trzeba podkreślić, że każda gmina, każda społeczność lokalna ma swoją historię, kształtowaną przez okoliczne dziedzictwo. Jednocześnie profesjonalne zarządzanie owym dziedzictwem posiada istotny wpływ na poprawę jakości życia mieszkańców oraz wsparcie rozwoju społeczno-gospodarczego. Uświadomienie sobie potencjału rozwojowego znajdującego się w zasobie lokalnego dziedzictwa, może stać się dla władz publicznych inspiracją do bardziej przemyślanego i efektywniejszego zarządzania tym zasobem. W ten sposób samorządy gminne realizując swoje zadania i kompetencje stają się podmiotami, które mogą aktywizować potencjał rozwojowy dziedzictwa, zarazem czerpiąc inspiracje do organizowania różnych form życia kulturalnego i społecznego, przy czym jego twórcze wykorzystanie może przyczyniać się do budowania tożsamości miejsca oraz więzi międzyludzkich wzmacniających identyfikację terytorialną. Dziedzictwo kulturowe to również możliwość rozwoju gospodarczego, wykorzystującego różnorodność tego zasobu jako czynnika konkurencyjności. Odpowiednie zarządzanie w tym zakresie może pozytywnie wpłynąć zarówno na rozwój społeczny, jak i gospodarczy jednostki terytorialnej. Zasadne wydaje się zatem traktowanie dziedzictwa kulturowego jako narzędzia rozwoju układu terytorialnego i potencjału społecznego jego mieszkańców.

Niezbędne staje się tutaj posiadanie odpowiedniej wiedzy i doświadczenia, zarówno w zakresie identyfikacji i oceny wartości, jak i w procesie zarządzania lokalnym dziedzictwem. Konieczne jest także rozpoznawanie możliwych zagrożeń dziedzictwa, a także sposobów przeciwdziałania. Ważnym elementem jest też odpowiednie ujmowanie problematyki dziedzictwa w dokumentach planistycznych, zarówno na poziomie diagnozy, jak i priorytetów działań.

¹¹⁷ Zob. G. Gorzelak, *Zewnętrzna interwencja jako czynnik rozwoju lokalnego (na przykładzie Programu Inicjatyw Lokalnych)*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2000, nr 3.

Zarządzanie dziedzictwem to także wyzwania finansowe, dlatego potrzebne są informacje dotyczące źródeł finansowania działań związanych z ochroną dziedzictwa i jego zagospodarowaniem. Ważna staje się umiejętność pozyskiwania środków koniecznych do utrzymania dziedzictwa we właściwym stanie oraz wykorzystywania go jako istotnego potencjału endogenicznego. Trzeba podkreślić, że dziedzictwo kulturowe każdej wspólnoty – poza swoim materialnym i duchowym podłożem jest też złożonym procesem utrwalania, odtwarzania i przetwarzania pamięci historycznej. Staje się to ważne z punktu widzenia budowania tożsamości oraz kreowania aktywności w działaniach na rzecz rozwoju lokalnego. Jest to również w jakimś zakresie modyfikowany i w pewnym zakresie uzgodniony obszar akceptowanych i podzielanych swoistych systemów wartości, symboli i ich znaczeń. Tradycja jest elementem więzi społecznej i najważniejszym składnikiem tożsamości. Dziedziczona z pokolenia na pokolenie, opiera się na pewnym kanonie, obejmującym rodzime, swojskie, znane narracje o przeszłości. Pamięć historyczna członków wspólnoty posiada różnorodne źródła i obiektywizacje. Zawiera się w bogatej ikonografii, mitologii, literaturze, przekazach ustnych, podzielana jest i przekazywana przez kolejne generacje, ulega też modyfikacjom i aktualizacjom¹¹⁸.

Każda społeczność lokalna posiada swoje zobiektywizowane dzieje, a sołectwa, gminy, parafie czy stowarzyszenia regionalne gromadzą i opracowują oraz publikują stosowne materiały i opracowania. Niezwykle ważne są także elementy zbiorowej świadomości cechującej i konstruującej każdą wspólnotę lokalną. Więź terytorialna jest niezbywalnym składnikiem każdej tożsamości kulturowej, niejednokrotnie nacechowanej emocjonalnie.

Z punktu widzenia wykorzystywania endogenicznych potencjałów rozwoju istotne znaczenie odgrywa problematyka lokalności, którą w warunkach procesu globalizacji można postawić na pierwszym miejscu. Lokalność w strategiach może objawiać się w wielu obszarach – gospodarczym, przestrzennym, kulturowym, środowiskowym. Wiąże się z tym zagadnienie dziedzictwa i przestrzeni, co we współczesnym procesie rozwoju odgrywa kluczową rolę. Problematyka lokalności może mieć również wymiar przestrzenny w większej skali z punktu widzenia uwarunkowań przestrzennych

¹¹⁸ Zob. M. Frykowski, *Lokalna tradycja historyczna w świadomości społecznej*, w: *Społeczności lokalne i ich przemiany. Materiały z seminarium, 10–13 czerwca 1978*, J. Luma, A. Szyfer (red. nauk.), Olsztyn 1980, s. 191–194; M. Halbwachs, *Społeczne ramy pamięci*, przeł. J. Król, Warszawa 1969.

oraz procesu integracji terytorialnej. Wiąże się to z lokalnym dziedzictwem oraz specyfiką terytorium, gdzie odpowiednio zdefiniowana przestrzeń i wartości dziedzictwa kulturowego dają solidne podstawy do budowania strategii rozwoju. Pojawia się tutaj kwestia przenikania elementów dziedzictwa i przestrzeni w aspekcie zarządzania układem terytorialnym. Ważne jest także świadome podejmowanie działań instytucjonalno-administracyjnych, które umożliwią realizację określonej wizji rozwoju z uwzględnieniem elementów dziedzictwa historyczno-kulturowego jako istotnego endogenicznego czynnika kształtowania układu terytorialnego. Konieczne jest zwrócenie uwagi na systematyczne odchodzenie od interpretacji przestrzeni pojmowanej w kategoriach statycznego miejsca lokalizacji zasobów i podmiotów społeczno-gospodarczych w stronę ujęcia dynamicznego, w którym terytorium określane jest przez pryzmat relacji i aktywność lokalnych podmiotów, a także kapitał społeczny i instytucjonalny. W tym ujęciu terytorium jest miejscem wspólnego tworzenia zasobów i podmiotów, kumulacji informacji, wiedzy i umiejętności, źródłem procesów innowacji i sukcesu rozwoju społeczno-gospodarczego. W aspekcie terytorialnego paradygmatu rozwoju konieczne jest odniesienie się do pojęcia kapitału terytorialnego, które to pojęcie jest związane z zagadnieniami wartości oraz tradycji historyczno-kulturowych na danym obszarze. Tak więc każde miejsce w przestrzeni dysponuje specyficznym kapitałem terytorialnym, odmiennym od innych, ze względu na ich dopasowanie do specyfiki miejsca oraz możliwości wykorzystania istniejących aktywów i potencjału. Kapitał terytorialny w tym ujęciu postrzegany jest jako katalizator interakcji społeczno-gospodarczych i przestrzennych. Można przyjąć, że kapitał terytorialny to synergicznie wytworzony z kombinacji tradycyjnych zasobów, powiązanych z wiedzą i innowacyjnością, nowy czynnik kreowania przewag konkurencyjnych współczesnych układów terytorialnych, które mogą tworzyć określone zasoby lub ograniczenia¹¹⁹. Można go interpretować jako swoiste korzyści wytwarzane i dostępne w wyniku wielowymiarowych interakcji użytkowników wyodrębnionego terytorium. Innymi słowy, kapitał terytorialny ma charakter dynamicznego w czasie i przestrzeni, złożonego dobra, warunkowanego tradycjami i wartościami dziedzictwa historyczno-kulturowego dostępnego dla użytkowników dzia-

¹¹⁹ T. Markowski, *Kapitał terytorialny jako cel zintegrowanego planowania rozwoju Mazowsza*, „Studia Regionalne” 2016, nr 18, s. 112.

łających w ramach obszaru¹²⁰. W kontekście terytorialnego paradygmatu rozwoju należy zwrócić uwagę na zakorzenienie działalności społeczno-gospodarczej w tkance terytorialnej oraz osadzenie związanych z tym procesem podmiotów w relacjach społecznych i gospodarczych, jak też uruchomienie mechanizmów współtworzenia nowych wartości i zasobów związanych z dziedzictwem kulturowym. Ważne staje się tutaj zaufanie i poczucie przynależności, kreatywność oraz obecność kapitału społecznego, co wzmacnia potencjał rozwojowy układu terytorialnego. Wydaje się, że ochrona i wykorzystywanie dziedzictwa kulturowego muszą być traktowane jako istotne czynniki rozwoju w aspekcie terytorialnym i przestrzennym. Stanowiąc element potencjału rozwojowego, mogą one stanowić istotny czynnik wzmacniający tożsamość lokalną, sprzyjać mobilizacji społecznej, jak też być elementem promocji, tworzenia wizerunku i marki danego obszaru wpływając na jego rozwój społeczno-gospodarczy i przestrzenny¹²¹. Konieczne staje się tutaj podejście kompleksowe, uwzględniające wszelkie aspekty przestrzenne i funkcjonalne, a także prawidłowe rozpoznanie określonych efektów ekonomiczno-społecznych będących następstwem podejmowanych działań. W ten sposób kształtujemy określoną przestrzeń publiczną, definiowaną w kategoriach społeczno-ekonomicznych. Jest to swoiste dobro wspólnie użytkowane i celowo kształtowane przez człowieka, zgodnie ze społecznymi zasadami i wartościami – służące zaspokojeniu potrzeb społeczności lokalnych. Powodzenie działań związanych z przestrzenią publiczną zależy od współdziałania pomiędzy władzą samorządową a mieszkańcami. Przenikają się tutaj różne czynniki i obszary aktywności, w tym o charakterze społecznym, politycznym, historyczno-kulturowym, ekonomiczno-gospodarczym. Trzeba podkreślić, że przestrzenie publiczne decydują o tożsamości jednostki terytorialnej, wpływają na wykorzystywanie potencjału rozwojowego, a także oddziałują na szeroko pojmowane wartości kulturowe.

W tym aspekcie zasadne jest zwrócenie uwagi na proces kulturowych uwarunkowań tworzenia więzi lokalnych. Realizowane w układzie teryto-

¹²⁰ T. Markowski, *Flexible and integrative planning in functional urban areas – towards a new approach to spatial planning*, w: *Dynamika, cele i polityka zintegrowanego rozwoju regionów. Aspekty teoretyczne i zarządzanie w przestrzeni*, W.M. Gaczek (red.), Poznań 2013, s. 213–214.

¹²¹ A. Mikos v. Rohrscheidt, *Turystyka kulturowa – wokół definicji*, „Turystyka Kulturowa” 2008, nr 1, www.turystykakulturowa.org, [dostęp: 25.06.2023].

rialnym polityki kulturalne powinny być świadomie nastawione na budowanie sieci współpracy i relacji zaufania, lojalności oraz solidarności. Istotne jest także kreowanie kapitału społecznego opartego o kulturę, edukację i naukę z uwzględnieniem tożsamości lokalnej i dziedzictwa. Należy też zwrócić uwagę na proces angażowania wartości kulturowych w budowę lokalnej sieci zaufania. Dzięki temu możliwe jest wykreowanie wspólnoty lokalnej jako swoistego stanu tożsamości oraz dobra wspólnego. Mówimy tu o zbiorowości ludzi, gdzie poszczególni członkowie, oprócz swych interesów indywidualnych, dostrzegają dobro wspólne, a istotną składową jest indywidualna tożsamość poszczególnych ludzi oraz uświadomiona przynależność do tej zbiorowości. Wyznacznikiem owej wspólnoty jest dobro wspólne, odczuwane przez społeczność oraz to, że w indywidualnych tożsamościach poszczególnych członków danej społeczności istotnym elementem zaczyna być właśnie przynależność niejednokrotnie warunkowana doświadczeniem historyczno-kulturowym. Oparta o takie elementy wspólnota jest w stanie zidentyfikować oraz wykreować potencjały endogeniczne, wspierające proces rozwoju układu terytorialnego. Konieczne jest jednak zachowanie spójności i oparcie się na zakorzenionych wartościach historyczno-kulturowych, przy jednoczesnym akceptowaniu pewnej różnorodności. Potrzebna jest tutaj pewna debata publiczna, a także szeroko pojmowane partnerstwo, pozwalające na współobecność różnych postaw, stylów życia, różnych wrażliwości i ekspresji osobistych. Trzeba podkreślić, że współczesna wspólnota lokalna nie jest wspólnotą ukształtowaną wyłącznie na korzeniach historycznych. Tożsamość lokalną współtworzą dziś nieskończenie zróżnicowane tożsamości indywidualne i grupowe poszczególnych mieszkańców, tworząc tożsamość zbiorową. Tożsamość staje się ważnym czynnikiem kształtowania procesu rozwojowego, gdzie dodatkowo pojawiają się takie elementy jak zakorzenienie, dziedzictwo czy podmiotowość obywatelska. Trzeba tutaj wspomnieć o tożsamości indywidualnej w odniesieniu do poczucia własnej podmiotowości, fundamentalnych przekonań o świecie, tworzących zrąb indywidualnego światopoglądu. Tożsamość indywidualna jest zawsze subiektywna. Z kolei tożsamość społeczna dotyczy cech, które jednostce przypisują inni, na podstawie pełnionych ról społecznych i przynależności do grup społecznych. Spójna tożsamość indywidualna i społeczna przyczynia się do lepszego funkcjonowania w obiegu społeczno-gospodarczym i pełniejszego realizowania istniejącego potencjału oraz sprawnego przetwarzania innych posiadanych

kapitałów z punktu widzenia potrzeb rozwojowych. Wydaje się, że istotnym komponentem tożsamości, ważnym z punktu widzenia polityki lokalnej, jest poczucie zakorzenienia, a więc związania z lokalnością. Jednym ze źródeł jest tutaj związek z dziedzictwem historycznym i tradycją. Trzeba zauważyć, że wspólnota pojawia się jako pewna kategoria strategiczna i odnoszona jest do tożsamości historycznej i dziedzictwa, co wymaga budowania poczucia ciągłości i kontynuacji. Stąd konieczne jest tworzenie wspólnoty mieszkańców silnie związanych ze swoim układem terytorialnym, przy jednoczesnym odkrywaniu i eksponowaniu najcenniejszych elementów w wielowiekowym, kulturowym i przyrodniczym dziedzictwie¹²². W kontekście rozważań związanych z wykorzystywaniem endogenicznych potencjałów rozwojowych, należy zwrócić uwagę na podejście określane mianem rozwoju na miarę człowieka, opartego na uczestnictwie oddolnym, sprawiedliwym, zrównoważonym, odśrodkowym, endogennym, opartym na społecznościach lokalnych¹²³. Ważne jest tutaj, aby rozwój oparty o potencjały endogeniczne był wpisany w realia społeczności lokalnej oraz uwzględnił aspiracje tej społeczności. Ponadto istotne jest zaangażowanie wszystkich podmiotów zainteresowanych procesem rozwoju, a także uwzględnienie lokalnego kontekstu zachodzących procesów i umożliwienie społeczności kontroli nad planowanymi i realizowanymi przedsięwzięciami. Kolejna sprawa to aspekty społeczne, gospodarcze, środowiskowe, kulturowe i przestrzenne, które należy traktować integralnie¹²⁴. Podkreślenie kulturowego i lokalnego wymiaru rozwoju oraz uwzględnienie roli społeczności lokalnych w działaniach rozwojowych prowadzi do zainteresowania planowaniem i skutecznym wdrażaniem działań, wpływających na zmiany istniejącej rzeczywistości. Konieczne staje się postrzeganie lokalnych społeczności jako aktywnych kreatorów rozwoju, gdzie wykorzystywane są doświadczenia oraz istniejące tradycje historyczno-kulturowe, co sprzyja rozwijaniu się swoistego kapitału lokalnego, mogącego stanowić o przewagach konkurencyjnych układu teryto-

¹²² Zob. W. Kłosowski, *Kultura jako czynnik rozwoju społecznego a polityki kulturalne polskich metropolii*, http://www.mazowieckieobserwatorium.pl/media/_mik/files/4474/klosowski-kultura-jako-czynnik-rozwoju-spoecznego.pdf, [dostęp: 10.06.2023].

¹²³ M. Carnera, *Putting People First. Sociological Variables in Rural Development*, New York 1995.

¹²⁴ K. Krzysztofek, M.S. Szczepański, *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*, Katowice 2002.

rialnego. Trzeba podkreślić, że czynniki kulturowe stanowią istotny element uwarunkowań społecznych, zwłaszcza w odniesieniu do indywidualnych zachowań członków społeczności, które czynią z nich wspólnotę i zwiększają ich sprawność w zbiorowym działaniu. Ważnym aspektem wykorzystania endogenicznych potencjałów rozwojowych są przestrzenie kulturowe, stanowiące szczególny rodzaj przestrzeni publicznych, charakteryzujący się występowaniem wartości dziedzictwa i kreacji funkcji kulturotwórczych. Przestrzenie publiczne przyjmują funkcję obszarów kulturowych ze względu na swoje wyposażenie i przeznaczenie i powinny ulegać ciągłym przekształceniom, zgodnym ze zmieniającymi się potrzebami i rosnącymi wymaganiami społecznymi. Przestrzenie kulturowe są wytworem długiego rozwoju społecznego i można je postrzegać jako przestrzenie określone funkcjonalnie, będące przedmiotami interakcji między wartościami materialnymi, estetycznymi i symbolicznymi a lokalną społecznością, będąc swoistym zapisem kulturowej i społecznej tożsamości¹²⁵. Przestrzenie kulturowe wpływają także na odbiór przestrzeni publicznych, ich atrakcyjność, a także konkurencyjność, gdyż to one najsilniej kształtują charakter danego obszaru oraz zamieszkującej go społeczności, określając równocześnie jej tożsamość. Stanowiące istotny element endogenicznych czynników rozwoju wartości kulturowe mają istotne znaczenie, gdyż stanowią zasady, wokół których organizowana jest cała sfera ekonomiczna, bez której rozwój nie byłby możliwy. Trzeba pamiętać, że współczesna gospodarka globalna oferuje, z jednej strony, możliwości budowania coraz wyższych standardów życia, z drugiej zaś, stanowi zagrożenie dla wielowiekowych tradycji kulturowych¹²⁶. Tożsamość układu terytorialnego odgrywa istotną rolę w aspekcie społecznym, tworząc określony klimat miejsca, sprawiając, że przestrzeń osiąga najwyższy stopień społecznej akceptacji. Sprawia to, że wzrasta atrakcyjność danego układu terytorialnego. Stąd pojawia się określone wyzwanie dla kształtowania przestrzeni publicznej jako miejsca spotkania, wymiany doświadczeń czy odnalezienia poczucia zakorzenienia i wspólnoty. Wiąże się to z lokalnością oraz ze szczególnym charakterem miejsca i tym, co różni je od pozostałych obszarów. Występuje tu zarówno charakter przestrzenny, jak i społeczny oraz

¹²⁵ Zob. A. Wallis, *Socjologia przestrzeni*, Warszawa 1990.

¹²⁶ S. Lindsay, *Kultura, modele umysłowe i dobrobyt narodowy*, w: *Kultura ma znaczenie*, L.E. Harrison, S.P. Huntington (red.), przeł. S. Dymczyk, Poznań 2003.

kształtują się postawy, relacje, więzi i działania. Ukształtowana przestrzeń publiczna stanowi istotny czynnik integracji społecznej oraz identyfikacji terytorialnej. Istnieje tu ścisły związek między kapitałem społecznym a formą przestrzeni, która determinuje rodzaj i częstotliwość kontaktów, a tym samym stymuluje lub osłabia interakcje między użytkownikami przestrzeni. Dodatkowym elementem jest wspólne działanie na rzecz przestrzeni na poziomie współdecydowania i współtworzenia, czego rezultatem jest współodpowiedzialność, która poszerza zakres praktycznej realizacji idei partnerstwa i szeroko pojmowanego współdziałania. Należy podkreślić, że przestrzeń publiczna świadczy o indywidualności układu terytorialnego i stanowi o jego charakterze. Przenosi się to na markę danego terytorium, stając się zarazem kryterium tożsamości oraz aktywności, a tym samym wspierania potencjału konkurencyjnego. W przypadku przestrzeni publicznych konieczne jest odniesienie się do ich wartości społecznej oraz do wartości ekonomicznej. Współcześnie różnorodność form i funkcji przestrzeni publicznych czyni z nich bieguny rozwoju układu terytorialnego, generujące szereg procesów rozwojowych i innowacyjnych. Dobrze zagospodarowane i aktywnie użytkowane przestrzenie publiczne przynoszą różnorodne korzyści i wartości dla jednostki terytorialnej, jego mieszkańców i innych użytkowników. Zasadne jest zatem odniesienie się do problematyki kapitałów przestrzeni publicznej, wśród których można wskazać: kapitał marki, kapitał dziedzictwa kulturowego, kapitał sieci, kapitał społeczny, kapitał kreatywny i przede wszystkim także kapitał rzeczowy. Kapitał należy tu rozumieć jako czynnik produkcji, zasób, który pozwala generować i kumulować wartości obecnie, jak i w przyszłości. Przestrzeń publiczna ze względu na swoje cechy materialne i niematerialne staje się lokalnym, gospodarczym biegunem wzrostu. Zyskuje więc funkcje koncentratora czynników rozwoju, jednocześnie stając się korzystnym środowiskiem do pomnażania ich wartości. Przestrzenie publiczne są ważnym składnikiem krajobrazu jednostki terytorialnej, nośnikiem wizerunku i elementem składowym marki. Są także pomostem pomiędzy historią i teraźniejszością dengo obszaru. Różnorodność przestrzeni publicznych powoduje, że wartość każdej z nich powinna być rozpatrywana indywidualnie. Wartość ta powinna być analizowana wielotorowo, nie tylko przez pryzmat ich atrakcyjności rynkowej, ale również biorąc pod uwagę ich szersze znaczenie w kontekście społecznym. Powoduje to, że próbując określić wartość przestrzeni publicznej, należy odwołać się do badań ilościowych, jak i ja-

kościowych. Świadomość ekonomicznej wartości przestrzeni publicznych jest podstawowym warunkiem skutecznego zarządzania nimi. Wydaje się, że przestrzeń publiczna powinna być domeną podmiotów publicznych, w tym przede wszystkim samorządu terytorialnego i to właśnie on powinien nią zarządzać. Samorząd terytorialny w procesie kształtowania i zarządzania przestrzeniami publicznymi powinien odgrywać kluczową rolę, posiadając określony zakres władztwa nad przestrzenią publiczną i zdolność interwencji w jej strukturę. Samorząd ma także możliwość oddziaływania na wszystkie podmioty uczestniczące w tworzeniu przestrzeni publicznych, a jego podstawowym zadaniem w tym zakresie powinno być budowanie porozumień pomiędzy różnymi grupami interesariuszy¹²⁷. W tym kontekście tożsamość można rozumieć jako współzależność między obiektami oraz rodzaj relacji, jaka istnieje pomiędzy ludźmi a konkretnym obszarem. Do tego dochodzą składniki kultury, obyczajów i dziedzictwa¹²⁸. Tożsamość jednostki terytorialnej jest charakteryzowana jako czynnik integrujący mieszkańców określonego terenu, a zarazem wspólnota, w której istnieje świadomość współuczestniczenia w funkcjonowaniu danej przestrzeni. Takie poczucie ma wpływ na rozwój miejsca i jego mieszkańców ludności¹²⁹. Z punktu widzenia wykorzystywania potencjałów endogenicznych zasad wydaje się, że współczesna jednostka terytorialna powinna mieć swoją indywidualną specyfikę społeczno-kulturową, związaną z przeszłością. Buduje ona obraz układu terytorialnego i ma wpływ na jego tożsamość. Ekspozowanie pewnych symboli i wartości daje szansę na wzrost atrakcyjności jednostki terytorialnej i jej konkurencyjność. Tworząc tożsamość miejsca, kreuje się jego rangę i ważność, nie tylko lokalną, lecz także regionalną. Wpływ tożsamości na wizerunek jednostki terytorialnej powiązany jest z pojęciami tożsamości społecznej (zbiorowej) i terytorialnej oraz wywodzi się z koncepcji tożsamości miejsca, która w określony sposób pobudza mechanizmy społeczno-gospodarcze. W kontekście potencjału endogenicznego tożsamość jest strukturą, która tworzy człowieka oraz wszystkie wyodrębnione elementy określonej przestrzeni. Jest to także

¹²⁷ Zob. J. Adamus, *Ile jest warta przestrzeń publiczna?*, Serwis Samorządowy PAP 2022, <https://samorzad.pap.pl/kategoria/akademia-universytetu-lodzkiego/ile-jest-warta-przestrzen-publiczna>, [dostęp: 10.07.2023].

¹²⁸ K. Lenartowicz, *Słownik psychologii architektury dla studiujących architekturę*, Kraków 1997.

¹²⁹ W. Łukowski, *Społeczne tworzenie ojczyzn*, Warszawa 2002.

zespół dominant, rozpoznawalnych i eksponowanych w danym obszarze, posiadający istotny wpływ na wizerunek i rozwój danego terenu. Jest zatem zasobem mającym znaczenie dla wzmocnienia procesu rozwojowego jednostki terytorialnej¹³⁰. Wpływ tożsamości na rozwój układu terytorialnego podlega niejednokrotnie swobodnej interpretacji i rozpatruje się go w odniesieniu do więzi z określonym obszarem. Owe związki lokalne obejmują grupę społeczną, która gospodaruje bogactwami miejscowymi i wykonuje określone funkcje społeczno-ekonomiczne i polityczne. Należy podkreślić, że rozwój właściwy danemu miejscu, odbywa się przede wszystkim przez korzystanie z miejscowych zasobów. Mogą mieć one zarówno aspekt materialny, jak i niematerialny, a połączenie tych dwóch potencjałów kształtuje rozwój jednostki terytorialnej poprzez ten proces współuczestniczenia w rozwoju i przekształcaniach danej przestrzeni, z którą występują powiązania emocjonalne¹³¹. Stąd też powiązanie tożsamości z rozwojem powinno stanowić integralny element koncepcji postępu i wzrostu lokalnego, a swoista zgodność terytorialna winna być kapitałem przyszłościowym danego obszaru. Z kolei rozwój jednostki terytorialnej i jej przestrzeni publicznych posiada duży wpływ na kształtowanie się tożsamości w wymiarze indywidualnym i grupowym. Kształtując przyszłość jednostki terytorialnej, nie można zapominać o jej przeszłości związanej z historią i tradycją oraz o tych miejscach, które składają się na historyczno-kulturowe aspekty tożsamości. Szeroko pojmowane elementy tożsamości uzupełnione o wykreowany wizerunek to pozytywne wartości, kształtujące funkcjonowanie współczesnej jednostki terytorialnej.

¹³⁰ P. Kotler, C. Asplund, I. Rein, D. Haider, *Marketing, Places Europe. How to attract investments, industries, residents and visitors to cities, communities, regions and nations in Europe*, London 1999.

¹³¹ Zob. J.J. Parysek, *Podstawy gospodarki...*

2. Społeczno-kulturowy wymiar zarządzania rozwojem jednostki terytorialnej

Jednostki samorządu terytorialnego stanowią szczególnego rodzaju system społeczno-gospodarczy kształtowany poprzez zróżnicowany system oddziaływania, co pozwala na osiągnięcie zamierzonych efektów w zakresie poprawy jakości życia.

Oparta na lokalnych tradycjach i wartościach historyczno-kulturowych aktywność społeczna stanowi podstawę współcześnie pojmowanego regionalizmu, który odnosi się do stanu świadomości społecznej, działalności gospodarczej, aktywności społeczno-politycznej i kulturowej. Nawiązuje ono także do zachowanych tradycji samorządności i samoorganizacji, w których ważnym obszarem jest problematyka bezpieczeństwa jako swoistej wartości społecznej.

W tym kontekście zbiorowa samoświadomość obywatelska odnosi się do określonego terytorium i jest wzmocniona przez tradycję, osiągnięcia i bogactwo dziedzictwa historyczno-kulturowego. Poczucie lokalnej przynależności, znajomość elementów dziedzictwa historycznego, prezentowane postawy, istniejące i akceptowane wzorce zachowań, specyfika ładu przestrzennego czy struktura użytkowania przestrzeni kreują sposoby przeciwdziałania zagrożeniom i budowanie spójnego systemu bezpieczeństwa układu terytorialnego.

Ważne są również podejmowane inicjatywy społeczno-polityczne i kulturalne, formy działań społeczności lokalnych, doświadczenia gospodarcze i administracyjno-samorządowe. Wszystkie te elementy będą pomocne w poznawaniu charakteru dziedzictwa historyczno-kulturowego danego obszaru i jego wpływu na społeczność lokalną oraz jej poczucie bezpieczeństwa.

W ukształtowanym układzie terytorialnym występuje wyraźna współzależność między zasobami historyczno-kulturowymi a procesami rozwojowymi. Rozwój społeczno-gospodarczy ma duży wpływ na wydobywanie i eksponowanie w jego przestrzeni geograficznej wybranych czynników tożsamości określonych miejsc związanych ze środowiskiem kulturowym. Konieczne jest też nadawanie rozwojowi lokalnemu właściwej, aktual-

nej interpretacji, nowoczesne rozumienie uwarunkowań rozwoju oraz nowe podejście do diagnozy istniejącego stanu i sterowania rozwojem z uwzględnieniem wymogów współcześnie pojmowanego bezpieczeństwa. Trzeba pamiętać, że rozwój lokalny jest pojęciem złożonym, co wynika z wielorakości celów, którym rozwój ma służyć i z różnorodności działań, które go kształtują. Rozwój lokalny jest kompleksem pozytywnych przeobrażeń jakościowych dotyczących danego obszaru w zakresie poziomu życia zamieszkujących tam ludzi. Z kolei cele rozwoju lokalnego mają charakter uniwersalny, a w określonych warunkach miejscowych dokonuje się ich konkretyzacja i hierarchizacja dostosowana do istniejących warunków rozwoju. Zadania służące osiągnięciu owych celów wiązane są z kreowaniem warunków dla zaspokajania potrzeb społecznych oraz poprawy poziomu jakości życia, gdzie ważnym składnikiem jest poczucie bezpieczeństwa.

Dla wielu środowisk samorządowych silna więź tożsamości z miejscem zamieszkania, ze swoim regionem, to kontynuacja własnych, dobrych tradycji historycznych. Inspiracja tradycją to nie tylko potwierdzenie swojej odrębności regionalnej czy też lokalnej, ale zarazem wskazanie na rolę więzi społecznych, ustroju psychofizycznego społeczności, dyscypliny społecznej i umiejętności zgodnego osiągnięcia celów przez te wspólnoty. Eksponowanie tych indywidualnych cech i wartości regionalnych najlepiej wyraża się w otaczającym krajobrazie kulturowym. Z punktu widzenia samorządu za najważniejsze uważa się nie tylko dziedzictwo kulturowo-materialne, ale także niematerialne, wyrażane przez: nazewnictwo, zachowane obyczaje, zabytkowy krajobraz, atrybuty przestrzeni historycznej, obiekty i miejsca kultowe wraz z pomnikami historii i religii, a także poczucie bezpieczeństwa w odniesieniu do zajmowanego terytorium i jego specyfiki.

W tej sytuacji uwarunkowania kulturowe mogą przyczynić się do wzbogacenia procesów rozwojowych w układzie samorządowym, tworząc warunki dla rozwoju i przedsiębiorczości, czego przykładem jest krajobraz kulturowy, który odzwierciedla ideę rozwoju polityki lokalnej i regionalnej, gospodarki przestrzennej oraz aktywności władz samorządowych w kreowaniu polityk publicznych, wśród których odnajdujemy politykę bezpieczeństwa.

Niezwykle ważnym czynnikiem rozwoju lokalnego są liderzy zdolni do sformułowania długofalowej wizji rozwoju danego układu lokalnego i mający umiejętność skupiania wokół siebie elity lokalnej, która wizję tę mogłaby konsekwentnie realizować. Kolejna sprawa to elita skupia-

jąca najbardziej aktywnych uczestników procesu rozwoju oraz aktywna społeczność, włączająca się do przedsięwzięć inicjowanych przez władze i instytucje lokalne oraz przejawiająca inicjatywy na rzecz wspólnego dobra. Od sposobu ich aktywizacji i włączenia w proces określania, a następnie realizacji celów rozwojowych będzie bezpośrednio zależał rezultat działań zmierzających do osiągnięcia wysokiego poziomu jakości życia, którego istotnym składnikiem jest poczucie bezpieczeństwa.

Odnosząc się do współczesnej koncepcji regionalizmu, można zauważyć, że wiele miejsca poświęca się roli władz publicznych i ich funkcji we współpracy z partnerami społeczno-gospodarczymi. Takie podejście zakłada swoistą strategię zarządzania i kierowania procesami rozwoju związaną z szeroko pojętym uspołecznieniem, określanym mianem współzrzedzenia¹³². Istotne staje się zatem angażowanie wielu różnorodnych podmiotów w aktywne rozwiązywanie problemów i realizację zadań sektora publicznego przez projektowanie, wspieranie oraz monitorowanie realizacji zadań. W efekcie zmienia ulega treść oraz formy i metody zarządzania, poszerzonego o strategię planowania procesów, budowę ładu społecznego oraz rozwiązywanie konfliktów na poziomie lokalnym. Zmienia się zatem podejście do współpracy, gdzie podmioty uczestniczące w procesie deliberacyjnym dochodzą do porozumienia w zakresie kształtowania społeczno-gospodarczych, przestrzennych i kulturowych aspektów rozwoju układu terytorialnego. Należy też podkreślić dużą otwartość władz publicznych na nowe metody współzrzedzenia, co pozwala na skuteczną realizację przedsięwzięć w zróżnicowanym i dynamicznie zmieniającym się środowisku. Efektywna partnerska współpraca z przedstawicielami grup społecznych, wspólnot terytorialnych i grup interesu stanowi skuteczny instrument zarządzania rozwojem, oparty na współpracy, co wyraźnie poprawia jakość działań prorozwojowych, pozwala zrozumieć potrzeby wspólnot terytorialnych oraz wyznaczać społecznie akceptowalne cele i kierunki działania. Kolejna sprawa to odniesienie się do istniejących oraz potencjalnych zagrożeń oraz doskonalenie działań, jak też poszukiwanie nowych rozwiązań i wykorzystywanie doświadczeń i kompetencji, a także dorobku kultury i tradycji, dla rozwijania zdolności do adaptacji oraz przewidywania zmian w otoczeniu, ze szczególnym uwzględnieniem zagrożeń cywilizacyjnych

¹³² J. Hauser (red.), *Administracja publiczna*, Warszawa 2005, s. 62.

i zmian klimatycznych¹³³. Trzeba bowiem pojmować dany obszar jako potencjalnie zagrożony w swoim rozwoju, a skala potencjalnych negatywnych skutków występujących zagrożeń jest związana zarówno z położeniem geograficznym, jak i doświadczeniem historyczno-kulturowym danego terytorium. W tym aspekcie można wskazać na postawy i zachowania społeczne, poziom zaufania i tradycje współpracy, a także architekturę łączącą się bezpośrednio z miejscowym materiałem budowlanym, typami konstrukcji oraz formą architektoniczną. Należy też zwrócić uwagę na strukturę oraz czynniki kształtujące przestrzeń społeczną i geograficzną jako miejsce do życia, co stanowi wspólną sytuację wyjściową, w zakresie warunków krajobrazowych materialnych i społeczno-organizacyjnych, jak również w odniesieniu do tożsamości i identyfikacji terytorialnej, która odgrywa coraz bardziej istotną rolę w aspekcie budowania zintegrowanej społeczności ze względu na nowe wyzwania globalne, gospodarcze, społeczne i kulturowe, jakie stawiają przed jednostkami, grupami społecznymi w zakresie szeroko pojmowanego bezpieczeństwa.

Zasadne wydaje się zatem podjęcie rozważań w zakresie powiązań między szeroko pojmowanym rozwojem lokalnym i regionalnym a aspektami historyczno-kulturowymi, co w dalszej perspektywie będzie się odnosić do zdolności układu terytorialnego do ochrony tożsamości kulturowej, dóbr kultury i dziedzictwa regionalnego w warunkach otwarcia na świat, umożliwiającymi rozwój identyfikacji terytorialnej przez internalizację wartości i idei niesprzecznych z własną tożsamością. Zarazem utrwalone aspekty historyczno-kulturowe powinny stanowić istotny element kształtowania postaw wobec istniejących i potencjalnych zagrożeń związanych ze zmianami cywilizacyjnymi. Specyfika obecnego etapu rozwoju polega na jego charakterze globalnym, co niejednokrotnie wpływa na specyfikę stylu życia, staje się wyznacznikiem zachowań, powodując marginalizację, a tym samym degradację lokalnych tożsamości¹³⁴.

Wydaje się zatem, że konieczne jest podjęcie idei kształtowania i organizowania ruchu regionalistycznego pojmowanego jako zespół przedsięwzięć mających na celu rozwijanie aktywności lokalnej oraz budowanie identyfikacji terytorialnej w oparciu o dziedzictwo historyczno-kulturowe regionu.

¹³³ Por. A. Klasik, F. Kuźnik, *Regiony uczące się w teorii i praktyce polityki rozwoju regionalnego*, w: *Przestrzeń w polityce gospodarczej*, J. Tarajkowski, L. Wojtasiewicz (red.), Poznań 2008, s. 102.

¹³⁴ G. Ritzer, *Macdonaldyzacja społeczeństwa*, przeł. L. Stawowy, Warszawa 1999, s. 16–17.

Chodzi tutaj przede wszystkim o aktywność grup i środowisk lokalnych, jak też zaangażowanie pojedynczych osób wykazujących aktywność w zakresie poszukiwań historycznych oraz utrwalania materialnego i niematerialnego dziedzictwa w wymiarze lokalnym oraz autentyczne zaangażowanie społeczne związane z aktywnością na rzecz kształtowania wspólnoty w oparciu o elementy dziedzictwa historyczno-kulturowego.

W związku z tym istotne wydaje się także zbudowanie identyfikacji regionalnej mieszkańców oraz rozpoznawalnego i pozytywnie postrzeganego wizerunku jednostki terytorialnej w kontekście kształtowania przestrzeni publicznej. Chodzi też o realizację zadań ważnych dla modernizacji przestrzeni wsi i miast, tworzenia silnej więzi społecznej i kształtowania nowoczesnego społeczeństwa. Szczególnie ważnym czynnikiem integracji społeczeństwa jest kultura regionalna, która ze względu na prezentowany potencjał jest także bardzo dobrze predysponowana do pełnienia funkcji w sferze budowy powiązań wewnątrzregionalnych. Istotne staje się tu odniesienie do terytorialnego systemu społecznego w procesie rozwoju z założeniem, że każdy terytorialny system społeczny jest układem, którego charakter wyznaczają jego elementy, struktura i związki z otoczeniem. Skład terytorialnego systemu społecznego wyznaczają przede wszystkim ludzie zamieszkujący dany obszar i będący sprawnym elementem funkcjonowania tego systemu. Analizując problematykę rozwoju lokalnego i regionalnego, niezwykle istotne staje się odniesienie do poziomu zaangażowania społecznego, a także poczucia tożsamości oraz identyfikacji terytorialnej w odniesieniu do danego obszaru. W szerszym kontekście odnoszącym się do procesu zarządzania rozwojem na poziomie lokalnym niezwykle istotnym zagadnieniem jest uspołecznienie owego procesu związane ze stworzeniem odpowiednich możliwości oraz zaangażowania się społeczności lokalnej w działania na rzecz planowania i organizowania przedsięwzięć mających na celu podniesienie poziomu jakości życia, co współcześnie stanowi jeden z podstawowych kanonów kształtowania układu terytorialnego oraz atrakcyjności poszczególnych jednostek samorządowych.

Stąd systematycznie wzrastająca waga środowiska społecznego jako kreatora rozwoju lokalnego, jak też identyfikacja społecznych i kulturowych czynników rozwoju oraz analiza ich wpływu na proces zarządzania i kreowania polityk publicznych, przy założeniu, że jest to ważny obszar procesu zarządzania rozwojem.

Dotychczasowe doświadczenia wskazały na potrzebę analizowania rzeczywistości oraz występujących uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych, co pozwoli na obiektywną ocenę sytuacji jednostki terytorialnej w aspekcie problematyki społeczno-kulturowej, identyfikacji terytorialnej oraz aktywizacji społeczności lokalnych na rzecz bezpiecznego rozwoju.

W tym kontekście ważne staje się wzmacnianie elementów służących integracji poprzez poznawanie naszego bogactwa i różnorodności, tak aby w efekcie ukształtować wspólnotę celów, interesów i wartości.

Kolejna sprawa to oddziaływanie na postawy, poglądy i zachowania członków wspólnoty poprzez aktywne działania w środowisku lokalnym. Istotne może być tutaj zaangażowanie tych wszystkich, którzy zajmują się problematyką rozwoju wspólnot samorządowych z perspektywy doświadczeń historycznych oraz uwarunkowań społeczno-kulturowych. Dlatego też ważna jest sfera działań dotycząca zagadnień informacyjno-edukacyjnych, jak tworzenie płaszczyzny współpracy, skupiającej ludzi, którym bliska jest problematyka szeroko pojmowanego regionalizmu, która powinna dawać możliwość wymiany poglądów, przekazywania doświadczeń, a także promocję dobrych praktyk.

W efekcie zmierzamy do wykreowania nowego sposobu funkcjonowania władz samorządowych obejmującego kompleksowe zmiany i uwarunkowania w systemie funkcjonowania jednostki terytorialnej w układzie, ze szczególnym uwzględnieniem udziału szerokiego kręgu partnerów społecznych w procesie budowania nowego modelu regionalizmu, jako istotnego czynnika kształtowania trwałych podstaw szeroko pojmowanego rozwoju układu terytorialnego.

3. Kulturowe aspekty funkcjonowania jednostki terytorialnej

Jednostki samorządu terytorialnego stanowią szczególnego rodzaju system społeczno-gospodarczy kształtowany poprzez zróżnicowany system oddziaływania oraz wymagający zapewnienia szeroko pojętego bezpieczeństwa. Formowanie się, rozwój oraz integrację społeczności lokalnej i regionalnej można rozważać w kilku aspektach: kulturowym, funkcjonalnym, normatywnym, komunikatywnym i emocjonalnym.

Niezbędne staje się zwrócenie uwagi na pojmowanie dziedzictwa historyczno-kulturowego jako swoistego potencjału endogenicznego w sferze rozwoju regionalnego rozumianego jako pozytywne zmiany o charakterze ilościowym, jakościowym i strukturalnym w systemie społeczno-gospodarczym danego regionu. Jednym z głównych celów tak rozumianego rozwoju jest podniesienie jakości życia mieszkańców, gdzie czynnikiem sprawczym pozostaje samorząd, zarówno lokalny, jak i wojewódzki.

W procesie rozwoju ważne stają się miejsca jako elementy przestrzeni, które mają własne znaczenie, które zakodowali ludzie tworzący daną przestrzeń. Z czasem przestrzeń ta zmienia się i obiektywizuje, uzyskując niepowtarzalny charakter. Na ową przestrzeń składają się miejsca, które charakteryzują się tzw. trwałą pamięcią zbiorową w układzie regionalnym lub lokalnym. Ta pamięć z kolei posiada własną tożsamość w wymiarze ludzkim i terytorialnym, co jest uzależnione w znacznej mierze od istniejących postaw społecznych oraz charakteru władz samorządowych.

Rozwój regionalny i lokalny to w dużej mierze swoista perspektywa społeczno-kulturowa, gdzie ważny staje się aspekt dostrzegania oraz analizy zmian społecznych, jak też zwrócenie uwagi na rolę czynników kulturowych w toku procesów i zmian rozwojowych w wymiarze społecznym, politycznym czy gospodarczym. To także określone wartości i związane z nimi symbole, a także mechanizm identyfikacji z własnym dziedzictwem historyczno-kulturowym.

Przy budowaniu kompleksowej polityki rozwoju lokalnego i regionalnego istotne staje się określenie pryncypiów i uniwersalnych wartości

dziedzictwa historyczno-kulturowego. Stąd potrzeba zwrócenia uwagi na pewne zagadnienia i postawienia następujących pytań:

- w jaki sposób zasoby kulturowe (krajobrazy kulturowe) wpływają na rozwój lub depresję regionalną, prowadzą do mobilizacji endogenicznych sił regionu, ogniskują mieszkańców wokół wspólnych wyzwań rozwojowych, identyfikują z terenem, kształtują tożsamość regionalną i wspólnotę interesów?
- na ile rozwój gospodarczy i społeczny wpływa na powstawanie zasobów kulturowych i etnicznych?
- w jaki sposób polityka regionalna wpływa na kwestie kulturowe, etniczne i dziedzictwo narodowe?

Zasadne wydaje się, że należy na to spojrzeć w perspektywie zadań, jakie ustawodawca stawia przed władzami regionalnymi i tak w myśl art. 11 ustawy o samorządzie województwa, ma on za zadanie między innymi:

1. pielęgnowanie polskości oraz rozwój i kształtowanie świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej mieszkańców, a także pielęgnowanie i rozwijanie tożsamości lokalnej,
2. zachowanie wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego przy uwzględnieniu potrzeb przyszłych pokoleń,
3. kształtowanie i utrzymanie ładu przestrzennego.

Ponadto prowadząc politykę rozwoju samorząd województwa¹³⁵:

1. wspiera rozwój kultury oraz sprawuje opiekę nad dziedzictwem kulturowym i jego racjonalnym wykorzystywaniem,
2. promuje walory i możliwości rozwojowe województwa,
3. wspiera i prowadzi działania na rzecz integracji społecznej.

Trzeba podkreślić, że dziedzictwo historyczno-kulturowe jest jednym z istotnych endogenicznych czynników i potencjałów rozwoju regionu. Działania na rzecz wsparcia i wykorzystania tego potencjału realizowane są przede wszystkim przez uwzględnienie dziedzictwa w polityce rozwoju układu terytorialnego. Stąd też dziedzictwo kulturowe, zarówno materialne, jak i niematerialne, staje się coraz częściej przedmiotem zainteresowania w obszarze działań związanych z rozwojem regionalnym i lokalnym, istotny jest też jego wpływ na kształtowanie kapitału społecznego, budowanie tożsamości miejsca oraz rozwój społeczno-ekonomiczny. Dziedzictwo jest nośnikiem wielu, łączących się i przenikających wartości zarówno

¹³⁵ G. Ritzer, *Macdonaldyzacja społeczeństwa...*

ekonomicznych, jak i pozaekonomicznych. Można także stwierdzić, że współcześnie dziedzictwo jest postrzegane jako swoisty potencjał i katalizator procesów rozwojowych. Ma ono swój potencjał, który wynika z jego wartości przypisywanych mu przez depozytariuszy i interesariuszy. Stąd współcześnie dziedzictwo postrzegane jest jako podstawa przedsiębiorczości lokalnej, obszar innowacji, czynnik konkurencyjności, a także produkt rynkowy, który zaspokaja różnorodne potrzeby ludzi i wpływa na jakość życia. Z ekonomicznego punktu widzenia, należy wskazać, że dziedzictwo jest źródłem szeregu wartości, zarówno dla pojedynczych osób, jak i społeczności. Te aspekty dziedzictwa bardzo ściśle wiążą się z ideą rozwoju zrównoważonego, podkreślając społeczny, etyczno-moralny i cywilizacyjny kontekst zachowania dziedzictwa dla przyszłych pokoleń.

Dziedzictwo jest postrzegane i analizowane w różnych wymiarach także jako identyfikacja terytorialna czy pewien horyzont moralny. W tym ujęciu chodzi o zajęcie miejsca w konkretnej przestrzeni społecznej, umiejscowienie w społeczności czy wspólnocie. Szczególnym przypadkiem owej tożsamości społecznej, jest tożsamość regionalna oraz analogiczna do niej identyfikacja lokalna. Nauka odnosi to do wyraźnie zdefiniowanego i delimitowanego terytorium, regionu czy miejsca, które posiada własne specyficzne cechy społeczne, kulturowe (symboliczne) i gospodarcze. Specyficzne cechy wyróżniają bowiem dany region spośród innych regionów czy miejsc.

Dziedzictwo kulturowe, najczęściej postrzegane jako świadectwo przeszłości, staje się znaczącym czynnikiem rozwoju w przyszłości. Zróżnicowane dziedzictwo kulturowe występujące w Kujawsko-Pomorskiem, ze względu na unikalność niektórych jego zasobów, staje się znakiem rozpoznawczym regionu, a także czynnikiem budowania jego przewagi konkurencyjnej. W ten sposób problemy szeroko pojmowanego dziedzictwa historyczno-kulturowego znalazły się w kolejnych strategiach rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego, gdzie były postrzegane jako ważny obszar uwarunkowań kształtowania wymiaru terytorialnego oraz przestrzeni publicznej regionu, jak też istotny potencjał endogeniczny stymulujący możliwości rozwojowe w perspektywie społeczno-organizacyjnej i ekonomiczno-gospodarczej. Tutaj należy wskazać na postrzeganie dziedzictwa historyczno-kulturowego jako ważnego czynnika w procesie budowania spójności regionu oraz wzmacniającego poczucie identyfikacji i tożsamości terytorialnej mieszkańców województwa. Wiązało się to z bu-

dowaniem identyfikacji regionalnej oraz rozpoznawalnego i pozytywnie postrzeganego wizerunku województwa na zewnątrz.

Kolejna sprawa to oddziaływanie tożsamości i dziedzictwa na modernizację przestrzeni wsi i miast oraz kształtowanie nowoczesnego społeczeństwa, poprzez wpływanie na relacje w obrębie społeczności regionu. W ten sposób możliwe staje się zaangażowanie mieszkańców w działania na rzecz przekształcania przestrzeni regionu zgodnie z wymogami zmieniającej się rzeczywistości oraz tworzenie zintegrowanej społeczności regionalnej skupionej wokół wspólnych celów, interesów i wartości. To także patriotyzm gospodarczy, silne związki z siedzibami województwa, ukształtowane postawy i formy aktywności. Szczególnie ważnym czynnikiem integracji społeczeństwa jest kultura regionalna, która ze względu na swój potencjał jest predysponowana do pełnienia funkcji swoistego ambasadora województwa.

Ważnym obszarem projektowanych w strategiach działań jest edukacja regionalna realizowana w formie instytucjonalnej, jak też w ramach kształcenia ustawicznego. Jest to związane z procesem kształtowania postaw mieszkańców regionu w stosunku do różnych elementów dziedzictwa wpływających na funkcjonowanie oraz kierunki przekształceń poszczególnych elementów układu terytorialnego. W tym przypadku należy wspomnieć o uwzględnianiu w praktyce działania wydarzeń, postaci oraz miejsc związanych z naszym regionem, co znajduje swoje odbicie w aktywności władz publicznych w wymiarze regionalnym i lokalnym.

Ważne są też postulaty dotyczące zachowania dziedzictwa kulturowego regionu oraz jego adaptacja do współczesnych potrzeb społecznych. Dlatego też należy zwrócić uwagę na proces rewitalizacji oraz rozwijania zidentyfikowanych potencjałów dziedzictwa. Chcąc, aby proces ten był skuteczny i efektywny, potrzebne jest współdziałanie szerokiego kręgu interesariuszy a powstałe w ten sposób walory przestrzeni oraz sieci powiązań, dla których osnowę stanowić będzie dziedzictwo, przyczynią się do budowania przewag konkurencyjnych regionu, dzięki wzmocnieniu tożsamości regionalnej i świadomości bogactwa materialnego i niematerialnego poprzednich pokoleń.

Oddziaływanie dziedzictwa związane jest też z jego obszarami jako swoistymi branżami i ich bezpośrednim wpływem na rozwój gospodarczy. Dlatego województwo kujawsko-pomorskie wskazało jako inteligentną specjalizację: dziedzictwo kulturowe, sztukę i przemysły kreatywne.

W tej sytuacji uwarunkowania kulturowe mogą przyczynić się do wzbogacenia procesów rozwojowych na szczeblu regionalnym. Ważnym elementem jest tutaj krajobraz kulturowy, który odzwierciedla ideę rozwoju polityki lokalnej i regionalnej, gospodarki przestrzennej i przedsiębiorczości władz samorządowych. W tym kontekście ważnym celem i zadaniem jest pielęgnowanie i rozwijanie dziedzictwa społeczno-kulturowego, tak by uczestniczenie w realizacji celów większej zbiorowości odbywało się bez utraty własnej tożsamości. Społeczność regionalna i jej konkretne problemy oraz historyczno-kulturowe podwaliny są tym, co kształtuje człowieka jako członka społeczności regionalnej. Racjonalnie rozumiany regionalizm staje się tu typem świadomości społecznej, a więc skłonności do poszanowania samego siebie i swojego odniesienia do najbliższego otoczenia. W tym kontekście należy zwrócić szczególną uwagę na pogląd głoszący, iż region stanowi przede wszystkim odrębność kulturową, a wszystkie inne kryteria i podziały ważne są tylko o tyle, o ile współkształtują odrębność kulturową. Dlatego też tożsamość regionalną można traktować jako tożsamość kulturową.

Problematyka dziedzictwa historyczno-kulturowego znajduje się także w dokumentach planistycznych oraz związanych ze wdrażaniem polityki rozwoju w tym w działaniach finansowanych ze środków Unii Europejskiej. W tym zakresie podejmowane są inicjatywy mające na celu ochronę, rozwijanie oraz promowanie wartości materialnych i niematerialnych w obszarze historyczno-kulturowym.

Pozwala to niejednokrotnie społecznościom lokalnym na podejmowanie konkretnych działań na rzecz swojej „małej ojczyzny”, zarówno w wymiarze architektoniczno-krajobrazowym, jak i tożsamości kulturowej. Z kolei na poziomie struktur regionalnych wspiera to silną potrzebę zarówno ochrony dziedzictwa historycznego, ale i jego wykorzystywania na rzecz budowania potencjału konkurencyjnego. Dlatego też zasadne wydaje się założenie, iż działania oparte na dziedzictwie kulturowym mogą w istotnej mierze oddziaływać na gospodarkę lokalną i regionalną.

4. Elementy dziedzictwa historyczno-kulturowego jako endogeniczny potencjał rozwoju

Współcześnie wiele uwagi poświęca się zasobom endogenicznym jako istotnym czynnikom rozwoju układu terytorialnego. Zakłada to jednocześnie współdziałanie i mobilizację wielu aktorów procesu rozwojowego w procesie szeroko pojmowanego zarządzania publicznego. Dlatego też władze samorządowe starają się systematycznie definiować i oceniać posiadane zasoby rozwojowe stanowiące swoisty potencjał tkwiący w układach społeczno-terytorialnych poziomu lokalnego i regionalnego¹³⁶. W literaturze przedmiotu istnieje wiele klasyfikacji endogennych czynników rozwoju lokalnego, przy czym najczęściej dzieli się je na ekonomiczne, przyrodnicze społeczne, a także historyczno-kulturowe. Wydaje się, że priorytetowe znaczenie mają czynniki społeczne, ze względu na ich moc sprawczą. Tylko wysoka jakość potencjału społecznego powoduje chęć działania, która w konsekwencji prowadzi do zamian powodujących rozwój społeczny i gospodarczy układu terytorialnego. Zarówno w świetle założeń teoretycznych, jak i na podstawie praktyki można przyjąć, że zdecydowanie najważniejszymi czynnikami endogennymi decydującymi o powodzeniu rozwoju lokalnego są¹³⁷:

- istnienie skutecznego przywództwa, które wpływa na decydentów i mobilizuje członków lokalnej społeczności do aktywności społecznej i gospodarczej,
- solidarne uczestnictwo wszystkich kategorii mieszkańców w podejmowaniu działań,
- zaufanie, konsensus i współpraca mieszkańców, a także możliwość rozwoju partnerstwa publiczno-prywatnego,
- wyczerpanie na strukturę społeczno-polityczną i tożsamość kulturową w danym układzie lokalnym.

¹³⁶ B. Tuziak, *Autorytet władz gminnych a rozwój społeczności lokalnych. Studium socjologiczne*, Warszawa 2014.

¹³⁷ I. Pietrzyk, *Polityka regionalna UE...*

Determinuje to do posiadania przez jednostkę terytorialną¹³⁸:

- sprawnego lidera, który jest zdolny do sformułowania długofalowej wizji rozwoju danego układu lokalnego oraz potrafi skupić wokół siebie elitę lokalną,
- elity lokalnej skupiającej najbardziej aktywnych i kreatywnych aktorów,
- instytucji lokalnych stabilizujących poczynania lidera i dynamizujących rozwój lokalny,
- aktywnej społeczności lokalnej włączającej się w przedsięwzięcia inicjowane przez władze samorządowe lub same inicjujące rozwój,
- samorządu skłonnego do współpracy międzygminnej służącej m.in. wspólnemu rozwiązywaniu problemów oraz małych i średnich przedsiębiorstw działających w sferze wytwórczości, handlu i usług wzmacniających lokalną tkankę przedsiębiorczości.

Wydaje się, że dziedzictwo historyczno-kulturowe jest jednym z czynników endogennych, którego wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy układu terytorialnego jest znaczny. Wynika to z faktu, że poszczególne epoki, w których rozwija się jednostka terytorialna, pozostawiają w niej trwałe ślady w postaci specyficznej tkanki materialnej, jak i pewnej określonej struktury społecznej, które dość trudno i wolno ulegają zmianie, adaptując się do nowych warunków. W związku z tym wykształcony wcześniej potencjał silnie determinuje możliwości dalszego rozwoju danego obszaru, stanowiąc zarówno impuls jego rozwoju, jak i nierzadko jego barierę. Trzeba też wskazać, że obok czynników historyczno-kulturowych, równie istotny w rozwoju lokalnym jednostki terytorialnej, jest jej potencjał społeczny. Praktyka wskazuje, że sposób wykorzystania istniejących w danej jednostce terytorialnej zasobów lokalnych zawsze pozostaje w gestii czynnika ludzkiego, który poprzez swoje działanie może stworzyć z nich zarówno czynnik rozwoju, jak też swoistą barierę ograniczającą.

Współcześnie dziedzictwo historyczno-kulturowe odgrywa znaczącą rolę w rozwijaniu tożsamości lokalnej oraz kształtowaniu emocjonalnych postaw wobec swojej miejscowości. Świadomość dziedzictwa pozwala lepiej zrozumieć rzeczywistość społeczną, angażować się w rozwiązywanie różnych problemów oraz odnajdywać w tym zaspokojenie potrzeb psychospołecznych, biologicznych i rzeczowych. Jednocześnie powstają

¹³⁸ B. Tuziak, *Autorytet władz gminnych...*

i zmieniają się więzi społeczne, poszerza i intensyfikuje się proces integracji społecznej, co stwarza podstawy do inicjatyw lokalnych, mobilizacji społecznej oraz rozwoju innowacji¹³⁹.

Dziedzictwo historyczno-kulturowe oraz potencjał społeczny stanowią ważny element rozwoju gospodarczego i społecznego. W tym kontekście władze samorządowe biorą udział w ochronie i tworzeniu wartości historyczno-kulturalnych oraz wspieraniu rozwoju potencjału społecznego. Należy zatem zwrócić uwagę na wpływ dziedzictw w jego wymiarze materialnym i niematerialnym na kształtowanie kapitału społecznego, budowania tożsamości miejsca (terytorium) oraz na bezpośredni i pośredni wpływ na rozwój ekonomiczny. Dziedzictwo jest nośnikiem wielu, łączących się i przenikających wartości ekonomicznych i pozaekonomicznych (historycznych, naukowych, artystycznych, społecznych, w tym integracyjnych oraz edukacyjnych i gospodarczych). Praktyka wskazuje, że współcześnie dziedzictwo nie jest postrzegane jako ewentualne zarzewie konfliktów społecznych, ale jako potencjał i katalizator procesów rozwojowych¹⁴⁰. Dziedzictwo ma zatem określony potencjał rozwojowy, który wynika z jego wartości przypisywanych mu przez depozytariuszy i interesariuszy. Dlatego też współcześnie dziedzictwo postrzegane jest jako swoista podstawa przedsiębiorczości lokalnej, obszar innowacji, czynnik konkurencyjności, wreszcie produkt rynkowy, który zaspokaja różnorodne potrzeby ludzi i wpływa na jakość życia. Z ekonomicznego punktu widzenia, należy wskazać, że dziedzictwo jest źródłem wartości poza użytkowych i użytkowych. Wartości poza użytkowe określa się zarówno dla pojedynczych osób, jak i społeczności, przez nadanie wagi, znaczenia i wartości. Te aspekty dziedzictwa bardzo ściśle wiążą się z ideą rozwoju zrównoważonego, podkreślając etyczny i cywilizacyjny kontekst zachowania dziedzictwa dla przyszłych pokoleń (odniesienie do zasady sprawiedliwości międzygeneracyjnej). Do wartości pozaużytkowych dziedzictwa zaliczamy¹⁴¹:

¹³⁹ K. Broński, *Rola dziedzictwa kulturowego w rozwoju lokalnym. Doświadczenie polskie doby transformacji (po 1989 r.)*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2006, nr 706.

¹⁴⁰ Por. K. Hetpa-Liszkowska, *Dziedzictwo kulturowe jako czynnik rozwoju lokalnego*, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2013, t. 1, nr 6, s. 5–18.

¹⁴¹ M. Murzyn-Kupisz, *Barbarzyńca w ogrodzie? Dziedzictwo kulturowe widziane z perspektywy ekonomii*, „Zarządzanie Publiczne” 2010, nr 3, s. 19–32.

- sam fakt istnienia, dotyczy to szczególnie obiektów, miejsc, z którymi się identyfikujemy, które określają naszą tożsamość, są ważne dla współczesnego pokolenia, ale jednocześnie ich zachowanie (np. jako miejsc tworzenia tożsamości i państwowości) jest ważne również dla przyszłych pokoleń, wartość opcyjną, czyli zachowanie możliwości czerpania,
- wartości użytkowe dziedzictwa w bliżej nieokreślonej przyszłości,
- wartość spuścizny, czyli wpisanie się w kontekst spuścizny cywilizacyjnej (także międzynarodowej), pozostawienie spuścizny kulturowej przyszłym pokoleniom. Druga grupa wartości ekonomicznych dziedzictwa, czyli wartości użytkowe, dotyczy wszystkich dóbr i usług, jakie generuje dziedzictwo.

Dziedzictwo jest zatem jednym z istotnych endogenicznych czynników i potencjałów rozwoju układu terytorialnego. Działania na rzecz wsparcia i wykorzystania tego potencjału stanowią ważny obszar aktywności władz samorządowych oraz partnerów społecznych. Współcześnie zasób ten staje się ważnym czynnikiem dla określania inteligentnych specjalizacji na poziomie regionalnym poprzez uwzględnienie dziedzictwa w strategicznej polityce rozwoju oraz w strategiach inteligentnego rozwoju społeczno-gospodarczego. Dla przykładu województwo kujawsko-pomorskie wskazało jako inteligentną specjalizację dziedzictwo kulturowe wraz ze sztuką i przemysłami kreatywnymi.

Trzeba też wskazać na wielowątkowość podejścia w procesie wykorzystywania dziedzictwa jako potencjału rozwojowego oraz na mnogość cech, które winny być uwzględnione przy planowaniu wykorzystania dziedzictwa.

Obecnie odchodzi się od statycznego podejścia do dziedzictwa na rzecz ujęcia dynamicznego, koncepcji planowania i zarządzania dziedzictwem poprzez jego funkcje. W ujęciu tym funkcje, jakie pełni dziedzictwo, stają się tak samo ważne, jak jego poszczególne części składowe.

Trzeba wskazać, że doświadczenia i zasoby przeszłości mogą być wykorzystane obecnie i w przyszłości dla zaspokojenia współczesnych potrzeb. Specyfika współczesnych uwarunkowań wskazuje na potrzebę orientacji społeczno-ekonomicznej i rynkowej. Pozostałości przeszłości stają się więc niejednokrotnie dobrem ekonomicznym, a dziedzictwo wytworem stworzonym dla zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych.

Transformacja dziedzictwa w dobro rynkowe, a więc sposób, w jaki obiekty i skojarzenia z przeszłości są przekształcane we współczesny produkt, jest wypadkową czterech sił¹⁴²:

- zasobów, tj. potencjału dziedzictwa kulturowego miasta, całokształtu dorobku materialnego i duchowego danego obszaru,
- procesu interpretacji, w którym powyższe zasoby są selekcionowane, łączone oraz nadawana jest im forma,
- różnorodności produktów dziedzictwa w ten sposób wytworzonych,
- różnych rynków dziedzictwa, na których te produkty są sprzedawane.

W ten sposób dziedzictwo staje się ważnym narzędziem zarządzania rozwojem jednostki terytorialnej, a profesjonalne wykorzystanie dziedzictwa przez samorząd terytorialny ma wpływ na takie aspekty jak podniesienie jakości życia mieszkańców oraz wspieranie rozwoju społeczno-gospodarczego. Uświadomienie sobie potencjału rozwojowego, jaki drzemie w zasobie lokalnego dziedzictwa, może przekonać władze publiczne do bardziej przemyślanego i efektywniejszego gospodarowania tym zasobem.

Podkreślenia wymaga fakt, że nie ma w zasadzie jednostki terytorialnej, która nie posiada na swoim obszarze dziedzictwa historyczno-kulturowego. Jednostki samorządu terytorialnego realizując swoje zadania i kompetencje są podmiotami, które mogą aktywizować potencjał rozwojowy dziedzictwa. Samorządy mogą z niego czerpać inspiracje do organizowania życia kulturalnego i społecznego, a jego twórcze wykorzystanie może przyczyniać się do budowania tożsamości i więzi międzyludzkich. Dziedzictwo kulturowe to również możliwość rozwoju społeczno-gospodarczego, wykorzystującego różnorodność tego zasobu jako czynnik wzmocnienia konkurencyjności. Stąd też należy potraktować dziedzictwo kulturowe jako narzędzie rozwoju i wzmocnienia potencjału społecznego społeczności lokalnej i regionalnej. Ważnym elementem zarządzania rozwojem jest odpowiednie ujmowanie dziedzictwa w dokumentach planistycznych, zarówno w aspekcie diagnozy, jak i na poziomie priorytetów. Z kolei gospodarowanie dziedzictwem, to konieczność swoistych wyzwań finansowych, pod kątem źródeł finansowania działań związanych z ochroną dziedzictwa i jego zagospodarowaniem.

¹⁴² G. Piccinato, *Specjaliści. Mieszkańcy. Użytkownicy. Ćwiczenia w zgodnym budowaniu*, w: *Dziedzictwo a turystyka*, J. Purchla (red. nauk.), Kraków 1999.

W procesie zarządzania konieczne jest uwzględnienie powiązań między dziedzictwem a przestrzenią w aspekcie kształtowania przestrzeni publicznej jako dobrego miejsca do życia z uwzględnieniem specyfiki danego terytorium. Konieczne jest w tym przypadku podejście interdyscyplinarne, jak też uwzględnienie elementów zarządzania zintegrowanego.

Trzeba zwrócić uwagę, że dynamika zmian przestrzennych nie powinna wpływać niekorzystnie na jakość przestrzeni publicznej oraz realizowania przez nią szeroko pojmowanych funkcji społecznych.

Przestrzenie publiczne decydują o tożsamości jednostki terytorialnej i powinny wpływać na rozwój jej potencjału oraz powstrzymywać negatywne zjawiska, takie jak degradacja wartości kulturowych oraz zaburzenie porządku i krajobrazu kulturowego. Ważne jest także wizualne uatrakcyjnianie dostępnych miejsc oraz ich identyfikacja kulturowa. Dlatego też przestrzeń publiczna może być traktowana jako swoiste wyzwanie miejsce spotkania oraz określona wartość. Należy też wskazać na rolę przestrzeni publicznej jako na sposób tworzenia wspólnoty. Chodzi tutaj o tworzenie podbudowy dla powstania więzi społecznych oraz rozwoju integracji społecznej. Przestrzeń powinna wspomagać proces identyfikacji terytorialnej oraz budowania świadomości grupowej. Istnieje ścisły związek między potencjałem społecznym a formą przestrzeni, która determinuje rodzaj i częstotliwość kontaktów, a tym samym stymuluje lub osłabia interakcje między użytkownikami przestrzeni. Dodatkowym bodźcem jest wspólne działanie na rzecz przestrzeni na poziomie współdecydowania i współtworzenia, czego rezultatem jest współodpowiedzialność, która ma przeciwdziałać atomizacji społecznej i zanikaniu więzi sąsiedzkich. Kolejną sprawą to przestrzenie kulturowe, które stanowią szczególny rodzaj przestrzeni publicznych, charakteryzujący się występowaniem wartości dziedzictwa kulturowego lub dóbr kultury współczesnej oraz istniejącymi możliwościami kreacji funkcji kulturotwórczych. Przestrzenie publiczne przyjmują funkcję obszarów kulturowych ze względu na swoje wyposażenie i przeznaczenie. Przestrzenie kulturowe powinny ulegać ciągłym przekształceniom, zgodnym ze zmieniającymi się potrzebami i rosnącymi wymaganiami społecznymi tak, aby użytkownicy mieli możliwość swobodnego z nich korzystania. Przestrzenie kulturowe, które są wytworem długiego rozwoju społecznego, wydają się najbardziej atrakcyjne. Funkcj-

nowanie przestrzeni publicznych, w tym przestrzeni kulturowych, zależy od wielu czynników, spośród których za najważniejsze uznaje się¹⁴³:

- ogólną dostępność zapewniającą gwar i ruch, także powiązania komunikacyjne,
- bezpieczeństwo użytkownika zapewnione przez segregację ruchu, występowanie punktów identyfikacyjnych w danej przestrzeni,
- system informacyjny, przejrzystość symboliki architektonicznej, urbanistyczne prowadzenie, ogólna estetyka założenia, jak również walory poznawcze.

Ważny jest również wymiar tożsamości widziany w aspekcie przestrzennym, co przejawia się w charakterze układu terytorialnego. Chodzi tutaj o prezentację w przestrzeni tych elementów, które są korzystne i bezstronne, wywołują w społeczeństwie poczucie bezpieczeństwa. Tworzy się w ten sposób określony porządek i system, a także następuje kształtowanie tożsamości miejsca, co pomaga w tworzeniu pozytywnego obrazu jednostki terytorialnej. Umożliwia to zrozumienie określonej przestrzeni przez jej mieszkańców i wpływa pozytywnie na powiązania społeczno-gospodarcze w mieście¹⁴⁴. Dzięki temu budowana jest tożsamość będąca kompozycją właściwych cech, które odróżniają daną przestrzeń od innych i przejawiają się różnorodną działalnością podejmowaną w jednostce terytorialnej, co sprzyja powstawaniu indywidualności i charakteru miejsca. W efekcie powstaje swoista wartość przestrzeni publicznych najczęściej odnoszona do kontekstu społecznego, gdyż przestrzeń pozwala na tworzenie miejsca spotkań, nawiązywania kontaktów i budowania więzi społecznych. Wydaje się jednak, że warto odnieść się także do jej wartości ekonomicznej, gdzie przestrzeń staje się areną procesów biznesowych, transakcji kupna, sprzedaży lub wymiany, wytwarzając i kumulując jednocześnie szereg innych wartości.

Obecnie różnorodność form i funkcji przestrzeni publicznych czyni z nich bieguny rozwoju układu terytorialnego, generujące szereg procesów rozwojowych i innowacyjnych. Dobrze zagospodarowane i aktywnie użytkowane przestrzenie publiczne przynoszą różnorodne korzyści i wartości dla miasta, jego mieszkańców i innych użytkowników.

¹⁴³ J.M. Chmielewski, *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, Warszawa 2004.

¹⁴⁴ E. Boryczka, *Tożsamość Łodzi, czyli o prawdzie tego miasta*, w: *Nowoczesne miasto. Badania, instrumenty, analizy*, M.E. Sokołowicz, Z. Przygodzki (red.), Łódź 2008.

Dziedzictwo kulturowe, zarówno materialne, jak i niematerialne, staje się coraz częściej przedmiotem zainteresowania nauk związanych z rozwojem regionalnym i lokalnym, podkreśla się także jego wpływ na kształtowanie kapitału społecznego, budowanie tożsamości miejsca (terytorium) oraz na bezpośredni i pośredni wpływ na rozwój ekonomiczny. Dziedzictwo jest też nośnikiem wielu, łączących się i przenikających wartości ekonomicznych i pozaekonomicznych (historycznych, naukowych, artystycznych, społecznych, w tym integracyjnych oraz edukacyjnych i gospodarczych). Można także zaobserwować, że współcześnie dziedzictwo jest postrzegane jako potencjał i katalizator procesów rozwojowych, a także jako podstawa przedsiębiorczości lokalnej, obszar innowacji, czynnik konkurencyjności, wreszcie produkt rynkowy, który zaspokaja różnorodne potrzeby ludzi i wpływa na jakość życia. Należy wskazać, że dziedzictwo jest jednym z endogenicznych czynników i potencjałów rozwoju regionów. Stąd też podejmowane są działania na rzecz wsparcia i wykorzystania tego potencjału dla określania specjalizacji regionu, w tym specjalizacji inteligentnych poprzez uwzględnienie dziedzictwa w strategicznej polityce rozwoju oraz w strategiach inteligentnego rozwoju społeczno-gospodarczego. Podejście poszczególnych regionów jest tutaj zróżnicowane. Na przykład województwo kujawsko-pomorskie wskazało jako inteligentną specjalizację: dziedzictwo kulturowe, sztukę, przemysły kreatywne. Województwo pomorskie i wielkopolskie wskazały jako inteligentne specjalizacje przemysły kreatywne, które czerpią z dziedzictwa. W województwach łódzkim, małopolskim i mazowieckim dziedzictwo stanowi składową innych, pokrewnych specjalizacji inteligentnych (nowoczesnego przemysłu włókienniczego mody, sektora kreatywnego multimedialnych oraz zaawansowanego systemu rozrywki).

Ponieważ dziedzictwo, w tym szczególnie sektor kultury zyskuje coraz większe znaczenie w rozwoju regionów i identyfikowaniu ich specjalizacji (także inteligentnych), to w najbliższych latach potrzebne jest podejmowanie działań operacyjnych, związanych z rewitalizacją i budzeniem istniejących potencjałów dziedzictwa. Aby proces ten był skuteczny i efektywny, a dziedzictwo mogło być innowacyjnie interpretowane i wykorzystywane w procesach rozwojowych, potrzebne jest współdziałanie szerokiego grona partnerów. Powstałe w ten sposób atrakcyjne przestrzenie oraz sieci powiązań, dla których osnowę stanowią będzie dziedzictwo, przyczynią się do budowania przewag konkurencyjnych regionu, także przez wzmocnienie

tożsamości regionalnej i świadomości bogactwa materialnego i niematerialnego, z którego można twórczo i przedsiębiorczo czerpać na rzecz rozwoju¹⁴⁵.

Doświadczenia i zasoby przeszłości mogą być wykorzystane obecnie i w przyszłości dla zaspokojenia współczesnych potrzeb. Nacisk kładziony na osobę użytkownika, konsumenta dziedzictwa, sygnalizuje potrzebę orientacji rynkowej. Pozostałości przeszłości stają się więc dobrem ekonomicznym, a dziedzictwo wytworem stanowiącym istotny czynnik rozwoju.

Motywacje do wykorzystania dziedzictwa nie mają jedynie uzasadnienia ekonomicznego, ale również uzasadnienie kulturowe, estetyczne, socjopsychologiczne, często bardzo ważne uzasadnienie polityczne. Zarządzając dziedzictwem, trzeba wziąć pod uwagę różnorodne konflikty interesów, związane z używaniem dziedzictwa do różnych celów. Dla jednych jest ono przede wszystkim źródłem tożsamości narodowej oraz lokalnej, zasobem kulturowym, inni użytkownicy podkreślają funkcję edukacyjną dziedzictwa oraz funkcję polityczno-ideologiczną, dla przedsiębiorców najważniejsza jest z kolei funkcja ekonomiczna, spełniana przez dziedzictwo¹⁴⁶.

5. Społeczno-kulturowe przesłanki rozwoju

Kolejnym zagadnieniem jest zwrócenie uwagi na zagadnienie tożsamości społeczności lokalnej jako przesłanki rozwoju. Trzeba jednak podkreślić, że jest to przesłanka o charakterze niewymiernym, a kwestie swoistych wartości oraz tożsamości są różnie postrzegane i definiowane. Trzeba podkreślić, że zagadnienia te są obecne w polityce regionalnej Unii Europejskiej, gdzie przyjmuje się, że źródłem kreowania nowych wartości jest terytorium, rozumiane w kategorii zamieszkałej na danym obszarze społeczności, powiązanej gęstymi sieciami współzależności. Zmiany w uznawanych systemach

¹⁴⁵ P. Legutko-Kobus, *Dziedzictwo kulturowe jako czynnik rozwoju i specjalizacji regionów*, „Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania PAN” 2016, t. 170, s. 140–157.

¹⁴⁶ Por. *Heritage, Tourism and Society*, D.T. Herbert (red.), London 1995.

wartości jednostek, brak poczucia lojalności, pasywność czy też mała przedsiębiorczość stanowią istotne bariery rozwoju społeczno-gospodarczego układu terytorialnego. W tym kontekście tożsamość społeczności lokalnej można traktować jako pewnego rodzaju specyficzną strukturę społeczno-gospodarczą wyznaczoną poprzez system powiązań, uznawanych norm i wartości na ściśle określonym terytorium geograficznym, oddziałującą na poziom rozwoju regionalnego oraz proces, którego kierunku przebiegu kształtowane są pod wpływem różnego typu czynników¹⁴⁷.

Kwestie tożsamości, rozpatrywanej w różnych przekrojach, m.in. tożsamości lokalnej, kulturowej są niezwykle istotne w procesie polityki lokalnej i regionalnej, gdzie ważną sprawą jest społeczne zaangażowanie oparte na systemie wartości czerpiącym z dziedzictwa historyczno-kulturowego¹⁴⁸. Stąd ważnym czynnikiem oddziaływania na konkurencyjność gospodarki układu terytorialnego regionu jest tożsamość społeczności lokalnej, która pozostaje w związku z kształtowaniem oczekiwanych przez społeczność kierunków rozwoju. Należy podkreślić, że budowanie tożsamości społeczności lokalnej to wyzwanie dla organów lokalnej władzy publicznej, przy założeniu, że poszczególne grupy społeczne odmiennie postrzegają atuty i podstawy rozwoju społeczno-gospodarczego swoich układów terytorialnych. Trzeba też uwzględnić różnorodne przemiany modernizacyjne oraz fakt istnienia dla członków lokalnej społeczności różnych obszarów odniesienia¹⁴⁹.

Wskazuje to, iż tożsamość społeczności lokalnej kształtuje się pod wpływem zróżnicowanych procesów dokonujących się w układzie terytorialnym, przy uwzględnieniu oddziaływań zewnętrznych. Współcześnie do ważniejszych należy zaliczyć zachodzące procesy globalizacji, integracji i regionalizacji gospodarczej. Globalizację traktuje się najczęściej jako proces umiędzynarodowienia działalności gospodarki, który polega na scalaniu gospodarek narodowych¹⁵⁰. Z globalizacją wiąże się też unifikacja zachowań

¹⁴⁷ T. Pakulska, M. Poniatowska-Jaksch, *Tożsamość społeczności lokalnej jako przestanka rozwoju regionalnego – dylematy badawcze*, „Monografie i Opracowania. Szkoła Główna Handlowa” 2003, nr 506, s. 9–68.

¹⁴⁸ Zob. D. Stawasz (red.), *Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania rozwoju regionu – teoria i praktyka*, Łódź 2004, s. 273.

¹⁴⁹ T. Nawrocki, *Funkcjonowanie grup odniesienia w społeczności lokalnej*, w: *Społeczności lokalne: szkice socjologiczne*, J. Wódz (red.), Katowice 1984, s. 66–78.

¹⁵⁰ A. Budnikowski, *Zagrożenia związane z globalizacją i możliwości ich pokonywania*, „Zeszyty Naukowe Kolegium Gospodarki Światowej SGH” 2000, nr 9, s. 17–26.

ekonomicznych oraz społecznych, w tym też niezwykle ważnych wzorców konsumpcyjnych.

Kulturę globalną można określić jako ogół dóbr (głównie symbolicznych, choć nie tylko), dostępnych w każdym miejscu i czasie. Kultura popularna, za przyczyną przemysłów operujących w tej dziedzinie, podlega globalizacji może nawet w większym stopniu niż inne sfery naszego życia, ponieważ wytwarza symbole, które łatwo transferować. Efektem tego procesu jest globalizacja narzędzi, zasięgu, form i metod aktywności. Opierając się na istniejących poglądach, można przyjąć, że procesy globalizacji jak ekspansja techniki, rynek, jako aparat ekonomicznej regulacji, wiodą do unifikacji systemów kulturowych i wzorców cywilizacyjnych. Można przyjąć, że największym wyzwaniem XXI wieku w kulturze jest pogodzenie własnego obiegu kultury z jej obiegiem globalnym. Wymaga to podjęcia działań na rzecz przeciwstawienia się nadmiernemu włączeniu w obieg globalny, a zarazem pokonania pokusy swoistego chronienia własnej kultury przed wpływami z zewnątrz.

W układzie jednostki terytorialnej możemy wyróżnić tę część jej mieszkańców, która pozostaje pod wpływem tendencji gospodarki globalnej i przywiązuje coraz mniejszą wagę do wartości kultury lokalnej. Są również tacy mieszkańcy, którzy utożsamiają się z określonym terytorium, zachowują lokalne wartości kultury i bronią ich przed naporem globalizacji. W takich warunkach można założyć, że tożsamość społeczności lokalnej postrzeganą przez pryzmat więzi terytorialnych, ekonomicznych i społecznych można traktować jako swoistego rodzaju działanie kompensujące w stosunku do globalizacji struktur gospodarczych¹⁵¹.

W procesach integracji terytorialnej i ich społeczno-ekonomicznych konsekwencjach znajdują odzwierciedlenie różne czynniki:

- ekonomiczne,
- technicznym,
- polityczne,
- środowiskowe,
- kulturowe¹⁵².

¹⁵¹ J. Galbraith, *Spóeczeństwo dobrobytu i państwo przemysłowe*, Warszawa 1973, s. 288; W. Karczocho, *Lokalne społeczeństwo obywatelskie jako „sita przeciwważna” wobec globalizacji gospodarczej oraz medialnej*, w: *Globalizacja i my. Tożsamość lokalna wobec trendów globalnych*, R. Piekarski, M. Graban (red.), Kraków 2003, s. 228.

¹⁵² K. Kuciński, *Gospodarka współczesnego świata. Wielka Encyklopedia Geografii*, t. XVI,

Czynniki kulturowe obejmując zbliżony system wartości i poziom rozwoju cywilizacyjnego, ułatwiają procesy integracyjne.

Tożsamość społeczności lokalnej odgrywa szczególną rolę w powstaniu i rozwoju tzw. regionów kulturowych, których cechą jest bazowanie na tradycyjnych wartościach i tożsamości, otwarcie na unowocześnienie, dostosowanie do wyzwań przyszłości, przy zachowaniu podstawowych elementów wartości kulturowych¹⁵³. Związane z tym przeobrażenia mogą mieć znaczenie dla procesu rozwoju społeczno-gospodarczego. Odnosząc się do potencjałów rozwojowych w obszarze społeczno-kulturowym konieczne jest zwrócenie uwagi na rozumienie lokalności i prowincjonalności, które wydają się funkcjonować nie tyle jako synonimy, ile pojęcia pokrewne. Wydaje się jednak, że lokalność i prowincjonalność to dwie różniące się sytuacje. Sama istota prowincji zakłada istnienie centrum – metropolii, a więc miejsca, które jest uprzywilejowane, gdzie podejmowane są decyzje oraz podejmowane są istotne rozstrzygnięcia. Prowincja to obszar oddalony i co ważniejsze – uzależniony, niesamodzielny, gdzie wszystko ma charakter wtórny. Lokalność z kolei zakłada istnienie jakiejś odrębności na konkretnym terytorium. Zatem jeśli coś jest lokalne, to nie występuje gdzie indziej albo przynajmniej istnieje czytelne otoczenie, gdzie owej cechy czy wartości brak. Lokalność nie zależy od centrum, gdyż jest ona produktem własnych sił i decyduje o własnej tożsamości. Trzeba podkreślić, że dla lokalności charakterystyczne jest działanie w kooperacji poziomej, w sieci – nie w hierarchii. Jej siłą jest samodzielność, podmiotowość, wyjątkowość własnych zasobów, zdolność do innowacji i znajdowania własnej drogi. Obszary, w których najbardziej objawia się siła lokalności to aktywność kulturalna i polityka dziedzictwa, polityka środowiskowa, system edukacji publicznej, system zarządzania oraz zarządzanie w sferze społecznej. W tym aspekcie pojawia się szeroka możliwość wykorzystywania potencjałów endogenicznych stymulujących rozwój społeczno-gospodarczy, który związany jest z funkcjonowaniem samorządu lokalnego i tworzeniem warunków dla rozwoju społeczności lokalnej poprzez poprawę konkurencyjności jednostki terytorialnej, a przede wszystkim podniesienie poziomu życia jej mieszkańców. Podstawowym

Poznań 1999, s. 288–289.

¹⁵³ T. Żukowski, *Potęga tożsamości*, w: *System wartości i norm społecznych podstawa rozwoju Polski, Polskie Forum Wartości i Rozwój*, Gdańsk 2005, s. 77.

instrumentem realizacji tych zamierzeń jest lokalna polityka gospodarcza, a kluczem do osiągnięcia tego celu jest dynamiczny rozwój gospodarczy. Wyróżnia się dwie grupy instrumentów, poprzez które samorząd lokalny ma możliwość oddziaływania na sferę gospodarczą. Pierwsza dotyczy programowania i planowania rozwoju. Druga obejmuje inspirowanie, wspieranie i promocję, gdzie niezwykle istotne staje się bazowanie na zasobach i walorach potencjału społecznego. Ważnym czynnikiem staje się tutaj wiedza, doświadczenie, aktywność, wykształcone postawy społeczne, stosunek do rzeczywistości, poziom zaangażowania, a także identyfikacji terytorialnej i świadomości historyczno-kulturowej.

Ukształtowane w oparciu o wartości lokalne postawy oraz formy aktywności wpływają na postrzeganie problemów rozwoju gospodarczego, a następnie praktyczną realizację związanych z tym działań. Szeroko pojmowana polityka gospodarcza realizowana w warunkach jednostki samorządu terytorialnego podlega różnorodnym uwarunkowaniom, wśród których istotne miejsce zajmują aspekty społeczne związane z charakterystyką i specyfiką potencjału społecznego, jakim jest dana zbiorowość terytorialna. Rozwój oraz kształtowanie tej zbiorowości odbywają się pod wpływem materialnych i niematerialnych wartości historyczno-kulturowych. Niezwykle istotna staje się tutaj problematyka pojmowania oraz praktycznego wdrażania idei przedsiębiorczości. W tym przypadku chodzi o prezentowane postawy przedsiębiorczości, innowacyjności, kreatywności, społecznego uczestnictwa i zaangażowania, otwartości czy zdolności do budowania partnerstw. Jest to istotne dla tworzenia odpowiedniego klimatu oraz kształtowania środowiska rozwoju przedsiębiorczości jako procesu o charakterze organizacyjno-ekonomicznym, wpływającego na potencjał rozwojowy jednostki terytorialnej. Wydaje się, że rozwój przedsiębiorczości lokalnej powinien być oparty głównie na wykorzystaniu zasobów lokalnych (materialnych i duchowych) i zaspokajaniu lokalnych potrzeb społecznych. Motywy podejmowania tego typu działalności i uruchamiania związanych z tym przedsięwzięć gospodarczych są zróżnicowane. Dlatego też istotne staje się zbudowanie konsensusu zmierzającego do konsolidacji działań i inicjatyw podejmowanych na obszarze danej jednostki terytorialnej i stanowiącego podstawę jej konkurencyjności w skali lokalnej i regionalnej. Trzeba też wskazać na pozytywny wpływ lokalnej przedsiębiorczości na funkcjonowanie społeczności lokalnej, co przejawia się w:

- poprawie jakości życia społeczności lokalnej,
- wzroście liczby przedsiębiorstw wyspecjalizowanych w dziedzinach najbardziej odpowiadających lokalnym uwarunkowaniom,
- tworzeniu nowych miejsc pracy,
- dostosowaniu zakresu usług do specyfiki lokalnej społeczności,
- integrowaniu się lokalnych sfer gospodarczych.

Pobudzenie przedsiębiorczości ułatwia w skali lokalnej tworzenie systemu, w którym każdy członek społeczności ma możliwość odgrywania aktywnej w nim roli, dzięki czemu wzrasta poczucie uczestnictwa w lokalnym rozwoju społeczno-gospodarczym. Rozwój tak pojętej przedsiębiorczości jest w dużym stopniu uzależniony od współpracy władz lokalnych z przedsiębiorcami i partnerami społecznymi. Tak więc podmioty gospodarcze mogą liczyć na poprawę warunków gospodarowania oraz uznanie społeczne, z drugiej strony gminy dzięki rozwojowi gospodarczemu mogą skutecznie wspierać sferę społeczną oraz tworzyć warunki dla zaspokajania potrzeb środowiska lokalnego.

Niezmiernie ważną rolę w realizacji tego procesu odgrywa partnerstwo podmiotów społecznych i gospodarczych. Idealną sytuacją jest w tym wypadku doprowadzenie do współpracy między przedsiębiorcami, samorządem oraz organizacjami pozarządowymi i nieformalnymi grupami mieszkańców.

Dzięki temu uzyskujemy efekt w postaci konkurencyjnej gospodarki, mający bezpośredni wpływ na jakość życia mieszkańców, dochody samorządów, a także pozycję województwa w gospodarce narodowej. Gospodarka stanowi zasadniczą oś rozwoju województwa i jest powiązana ze wszystkimi pozostałymi aspektami rozwoju, między innymi modernizacją przestrzeni wsi i miast, kształtowaniem nowoczesnego społeczeństwa oraz rozwojem potencjału obszarów funkcjonalnych jako niezbędnych warunków rozwoju społeczno-gospodarczego.

Ważne jest tutaj dążenie do unowocześnienia gospodarki, ze względu na bardzo silne i trwałe społeczne i ekonomiczne skutki. Istotne jest również wykorzystanie potencjałów endogenicznych, jakimi są elementy dziedzictwa historyczno-kulturowego. Kolejną sprawą to wspieranie procesu modernizacji przestrzeni wsi i miast jako dążenie do znacznego przyspieszenia rozwoju obszarów wiejskich oraz aktywizacji społeczno-gospodarczej miast przy uwzględnieniu ich pozycji w sieci osadniczej i dostosowaniu

potencjału do oczekiwań stawianych przed nimi w zakresie stymulowania rozwoju regionu.

Jednym z obszarów jest wspieranie działalności turystycznej jako swojego obszaru gospodarki i koncentrowanie się na obszarach i produktach, które spełniać będą oczekiwania w kontekście strategicznych celów i wyzwań regionalnych, związanych między innymi z kształtowaniem tożsamości województwa oraz wspieraniem produktów markowych i budowaniem wizerunku w ramach szeroko pojętej aktywności marketingowej.

Konieczne jest skierowanie wysiłku na rozwój jakościowy i ilościowy działalności gospodarczych na terenie województwa, w połączeniu ze wzrostem aspiracji i poziomem świadomości oraz zaangażowania mieszkańców. Należy też zwrócić uwagę na tworzenie i wzmacnianie potencjału przestrzeni dla rozwoju społeczno-gospodarczego z uwzględnieniem aspektów historyczno-kulturowych.

Podjęciem działań na rzecz realizacji wspomnianych przedsięwzięć, konieczne jest zaplanowanie oraz wdrożenie współpracy z partnerami społecznymi. Należy tu uwzględnić kilka płaszczyzn współpracy mianowicie:

- zasięganie opinii i wniosków partnerów przy podejmowaniu decyzji dotyczących istotnych działań służących rozwojowi,
- poszerzanie wiedzy o stanie rozwoju, zapoznavanie z wynikami analiz studialnych,
- płaszczyznę partycypacyjną,
- propagowanie dobrych wzorców, służących rozwojowi województwa i mobilizowanie partnerów do ich wdrazania w swoich środowiskach,
- płaszczyznę wykonawczą związaną z realizacją ustaleń,
- płaszczyznę „kontroli społecznej” nad procesami rozwoju,
- współdziałanie i łączność z różnymi środowiskami,
- współtworzenie, a następnie monitorowanie wraz z ewaluacją poszczególnych polityk i programów.

Konieczne jest w związku z tym szerokie i rzeczywiste tworzenie warunków dla partycypacji i dbałości o dobro wspólne wraz z opracowaniem sposobu wdrazania i realizacji przyjętych ustaleń.

VIII.

Zaufanie społeczne w procesie zarządzania rozwojem lokalnym

1. Wspólnota lokalna w procesie rozwoju

Świadomość wspólnoty interesów społeczności regionalnych ma wciąż duży wpływ na tworzenie konsensusu społecznego wokół rozwoju regionalnego i tworzenia kreatywnych postaw mieszkańców wobec współczesnych wyzwań rozwojowych. Istotne jest także, aby w wyniku reformy terytorialnej stworzyć warunki dla kształtowania się rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, propagującego różne rozwiązania, wciągające społeczeństwo do procesu współdecydowania, kreowania warunków, w których ludzie będą mieli poczucie, iż coś od nich zależy. Doświadczenia ostatnich lat dowodzą, że istotny wpływ na funkcjonowanie struktury terytorialnej Polski mogą mieć elity regionalne (państwowe, samorządowe, gospodarcze, związkowe), o ile identyfikują się z „małą ojczyzną”, miastem, obszarem – skąd pochodzą.

Przemiany systemowe, jakie obserwujemy w wielu obszarach życia społeczno-gospodarczego odnoszą się także do struktury podziału terytorialnego kraju oraz zadań i funkcji współczesnej administracji. Zagadnienia te wynikają nie tylko z określonych założeń i koncepcji polityczno-ustrojowych, lecz mają również wymiar społeczny, który związany jest z oczekiwaniami, postulatami i potrzebami środowisk lokalnych, a także stanem wiedzy i świadomości społecznej w odniesieniu do szeroko rozumianej reformy terytorialnej kraju.

Spółeczeństwo obywatelskie dąży do współdecydowania w procesie kreowania warunków i sposobów różnorodnych przeobrażeń. Wiąże się z tym konieczność stałego informowania o podejmowanych działaniach i wyjaśniania założeń oraz celów reformy terytorialnej, a także potrzeba edukacji regionalnej, podobnie w odniesieniu do idei samorządności społecznej i stałego wzrostu udziału społeczności lokalnych w rozwiązywaniu

różnorodnych problemów występujących na obszarze danej jednostki terytorialnej. Zarówno idea społeczeństwa obywatelskiego, jak i rozwijająca się samorządność muszą być stale uwzględniane w dyskusjach i sporach dotyczących sposobu wdrażania nowego modelu ustrojowego i terytorialnego Polski. Konieczne jest tu zwrócenie uwagi na specyfikę środowisk lokalnych, podejmowane inicjatywy, tradycje historyczno-kulturowe oraz poziom wiedzy i świadomości społecznej. Współcześnie niezbędny jest udział społeczności lokalnej w formułowaniu celów, a następnie w realizacji polityki lokalnego rozwoju oraz polityki regionalnej. Społeczności te stanowią podstawowy wymiar codziennego życia ludzi, stąd też niezbędne jest istnienie w nich urzędzeń i instytucji lokalnych oraz organów samorządowych wyposażonych w odpowiednie uprawnienia i kompetencje. Mają one służyć samodzielności lokalnych społeczności, głównie w zakresie realizowania zadań społeczno-gospodarczych. Dla zapewnienia skuteczności funkcjonowania samorządowych społeczności lokalnych konieczne jest utrwalenie miejsca społeczności lokalnych w strukturze podziału terytorialnego kraju oraz uszanowanie odrębności interesów na poziomie gminnym, zapewnienie reprezentatywności i samorządności władz lokalnych, zapewnienie społeczności lokalnej możliwości samodzielnego formułowania wizji rozwojowej. W ten sposób zagwarantowana zostaje możliwość realizacji w skali lokalnej elementów życia społecznego.

Należy podkreślić, że lokalizm oznacza względną autonomię oraz upodmiotowienie konkretnych społeczności w zakresie gospodarczym, społecznym i kulturowym w ramach szerszego układu społeczno-przestrzennego i polityczno-ustrojowego. Oznacza to koncentrację życia społecznego i gospodarczego w społecznościach lokalnych, a także ich prymat i dominację w stosunku do szerokiego układu terytorialno-przestrzennego. Konieczne jest jednak uwzględnienie specyfiki poszczególnych społeczności lokalnych oraz występujących uwarunkowań, a także występujących modeli kierowania rozwojem określających zakres współdziałania przedstawicieli środowisk lokalnych w procesie zarządzania i kierowania sprawami lokalnymi.

Udział mieszkańców w zarządzaniu jest treścią ważnego postulatu tzw. pomocniczości, zgodnie, z którym szkoda społeczną i zakłóceniem ustroju jest zabieranie mniejszym społecznościom tych zadań, które mogą spełniać i przekazywanie ich społecznościom większym działającym na poziomie regionalnym. Dzięki temu tworzy się podstawa dla wzmocnienia społeczności lokalnej, jak też kształtowane są warunki dla korzystnego

klimatu oraz możliwości organizowania się tej społeczności i jej aktywnego działania. Sprzyja to także identyfikacji społeczności lokalnej z obszarem zamieszkania, tworząc dogodne warunki dla rozwoju tożsamości lokalnej w wymiarze społecznym, kulturowym i geograficznym.

Niezwykle istotną staje się tutaj partycypacja środowisk lokalnych w sprawowaniu władzy, która powinna być jednym ze stałych elementów polityki samorządu gminnego, polityki w pełni dopracowanej, publicznie przedstawionej i społecznie zaakceptowanej. Polityka ta powinna być podporządkowana następującym celom:

- poszerzeniu i stałemu doskonaleniu systemu informowania mieszkańców o problemach społeczno-gospodarczych gminy, w tym o nowych projektach i założeniach dotyczących przekształceń terytorialnych i ustrojowych,
- wzmocnieniu i poszerzeniu systemu udziału mieszkańców w konsultowaniu i opiniowaniu decyzji odnoszących się do problematyki rozwoju lokalnego,
- ułatwieniu mieszkańcom oraz ich grupom podejmowania inicjatywy w sprawach istotnych dla wspólnoty samorządowej¹⁵⁶.

2. Podstawowe cele i metody rozwoju społeczności lokalnych

Rozwój społeczny opiera się na procesie wzrastania w grupy społeczne, których członkiem staje się jednostka, oraz na przyswajaniu sobie w nich odpowiednich ról społecznych (pracownika, wyborcy, ucznia). Pomyślny przebieg tego procesu wymaga takiego dostosowania się jednostki do grupy, które umożliwiłoby przewyciężanie niekorzystnych sytuacji społecznych. By proces ten nabrał dynamizmu i szerszego wspólnotowego kontekstu, potrzebne jest istnienie sprzyjającej przestrzeni społecznej. W czasach globalizacji, a więc braku barier komunikacyjnych i pojawiających się

¹⁵⁶ A. Potoczek, *Rola społeczności lokalnych w procesie reformy systemowej i terytorialnej kraju*, „Przegląd Regionalny” 1997, nr 2, s. 205–208.

wirtualnych wymiarów przestrzeni społecznej jeszcze bardziej potrzebna jest realna przestrzeń publiczna, kształtująca postawy jednostek i społeczności. Rolę miejsca, gdzie konstytuują się normy i postawy społeczne, nadal najlepiej pełnią i pełnić mogą społeczności lokalne. Rynek miasteczka to przecież swoista agora, która umożliwi dyskusję nad normami, konfrontację i ścieranie wartości oraz przełożenie zewnętrznych impulsów (płynących poprzez media, struktury państwowe) na praktykę własnego życia. Lokalność staje się zasadniczą przestrzenią umożliwiającą rozwój społeczny.

Rozwój społeczności lokalnej dziejący się w określonej przestrzeni społecznej i terytorialnej ma na celu wzbogacenie sieci powiązań i kontaktów grupowych oraz wzmocnienie jej nici, wypracowanie pewności siebie i umiejętności, tak, by społeczność lokalna (ludzie) mogła znacznie poprawić swoją sytuację. Jest to proces społecznej zmiany, który:

- tworzy swój program na podstawie bezpośredniego doświadczenia i potrzeby ludzi mieszkających na danym obszarze,
- wymaga zaangażowania w odkrycie i zmobilizowanie wartości, możliwości i niewykorzystanych umiejętności pojedynczych osób,
- podkreśla znaczenie wspólnego działania jako najskuteczniejszego i twórczego medium, dzięki któremu zachodzić może rozwój osobisty i społeczny,
- stara się wspierać i umożliwiać ludziom sprawowanie coraz większej kontroli nad własnym życiem i uczestniczenie w podejmowaniu decyzji, które ich dotyczą.

Dzięki działaniom społeczności lokalnej domagać się można urzeczywistnienia obywatelskich praw osób zazwyczaj niewysłuchiwanym i bezsilnym. Potrzeby społeczne i problemy indywidualne stają się kwestiami publicznymi, rozwiązywanymi poprzez wspólne działania – w efekcie ludzie w takie działania zaangażowani sami nabywają nowe umiejętności i zyskują wiarę we własne siły, przejmują większą kontrolę nad swoim życiem społecznym.

Punktem wyjścia dla procesu rozwoju społeczności lokalnej są osobiste doświadczenia ludzi dotyczące kwestii społecznych – doświadczenie ucisku, niekorzystnego położenia, dyskryminacji, wyizolowania, ubóstwa, a więc wszelkiego rodzaju deficytu społecznego.

Rozwój społeczności lokalnej to jedno z niewielu działań, które realizowane są zgodnie z programem stworzonym w oparciu o problemy

osób, którym mają służyć, nie zaś mających swój początek w strukturach organizacyjnych czy administracyjnych. Dzięki niemu może zmienić się „sposób bycia” ludzi w społeczeństwie. Zwykłe codzienne zachowania – styl życia kształtują bowiem jego jakość, powodując zadowolenie i samorealizację lub bezsilność i apatię. Kategoria stylu życia, jakości i wartości muszą znajdować się w centrum budowania wszelkich programów edukacji i polityki społecznej. Rozwój społeczności lokalnej stanowi swoisty fundament rozwoju lokalnego, czyli procesu polegającego na rozwiązywaniu lokalnych problemów (społecznych, gospodarczych, politycznych, kulturalnych, etnicznych) i stwarzaniu warunków do zaspakajania potrzeb indywidualnych oraz zbiorowych dzięki zaangażowaniu mieszkańców, instytucji, organizacji i wszelkich grup interesu.

Podstawowe cele i założenia rozwoju społeczności lokalnej to:

- wypracowywanie wspólnych działań – zakładanie i wspieranie grup obywatelskich (mieszkańców),
- poprawa dostępu do informacji i umiejętności,
- zdobywanie lub tworzenie nowych zasobów materiałowych (organizacyjnych, rzeczowych, finansowych) w obrębie społeczności lokalnej,
- demokratycznego uczestnictwa lokalnych mieszkańców w procesach podejmowania decyzji.

Praca nad rozwojem społeczności opiera się na trzech podstawowych założeniach:

- żaden problem nie jest na tyle poważny, by nic nie dało się z nim zrobić,
- jednostki, pracując z innymi, mogą w wielkim stopniu poprawić mechanizmy radzenia sobie z problemami i podnieść zdolność dokonywania korzystnych wyborów życiowych,
- poprzez wspólne działanie, wymagające komunikowania się, współpracy i prowadzenia kampanii, ludzie – zwyczajowo postrzegani jako bezsilni – mogą zostać usłyszani i mogą poprawić jakość swojego życia.

Kluczowym pojęciem łączącym wszystkie elementy uruchamiania rozwoju społecznego może być amerykańskie określenie *empowering* („dodawanie siły”), oznaczające proces, przez który osoby i grupy rozwijają świadomość swoich zdolności kontrolowania lub wpływania na siebie i innych oraz uczą się efektywnego stosowania swego wpływu.

Ważne jest, aby rozumieć przyczyny swej sytuacji, znać swoje prawa oraz umieć skutecznie działać – to podstawowe umiejętności pozwalające każdemu w pełni uczestniczyć w życiu społecznym; to równocześnie zasady samopomocy, która – jak pokazuje doświadczenie wielu krajów – jest efektywniejsza niż jakakolwiek pomoc państwa czy samorządu.

Spojrzenie na środowisko jako na otwartą, ale rzeczywistą przestrzeń integrującą w sobie treści ekologiczne, społeczno-kulturowe i gospodarcze umożliwia nowy namysł nad lokalnymi siłami stymulującymi rozwój. Nieprzypadkowe więc są zarówno w Polsce, jak i w wielu krajach świata poszukiwania w lokalnych środowiskach potencjału rozwojowego. Odwoływanie się do lokalnych zasobów motywacji i doświadczeń, a więc do kategorii inaczej nazwanej kategorią sił społecznych, staje się znowu atrakcyjnym modelem zarządzania i kierowania rozwojem.

Środowisko lokalne jest więc przestrzenią, w której dochodzi do interakcji i procesów ukierunkowanych na realizację akceptowanych przez mieszkańców celów. Można utożsamić ten proces aktywizacji jednostek, grup i społeczności lokalnych z wychowaniem lub edukacją środowiskową.

Aktywność społeczna to dążność do oddziaływania na otoczenie społeczne zmierzające do jego przekształcenia i przynoszące efekty jednostce i społeczeństwu. Pobudzanie aktywności jednostki i kształtowanie jej twórczej postawy możemy określić terminem wychowania lub edukacji środowiskowej. W ten sposób lokalna społeczność staje się jednocześnie źródłem, formą i celem edukacji. Przyszłość pozostaje otwarta a rolą wychowania i edukacji jest uczenie wyboru i wartościowania.

Rozwój społeczny polega na kolejnym wrastaniu w grupy społeczne, których członkiem staje się jednostka oraz na przyswajaniu sobie w tych grupach odpowiednich ról społecznych. Pomyślny przebieg tego rozwoju wymaga sprzyjających sytuacji interpersonalnych i grupowych oraz takiego dostosowania się społecznego jednostki do grupy, które by zarazem przewyciężało niekorzystne w niej sytuacje społeczne przez dokonywanie odpowiedniej melioracji i wyboru nowych kręgów i grup.

Dotychczasowe badania nad rozwojem lokalnym wskazują następujące czynniki jako najważniejsze przy podejmowaniu działań nad uruchamianiem strategii rozwoju:

- lider lokalny mający wizję i umiejący skupić wokół niej elitę lokalną,
- elita lokalna, czyli grupa najbardziej aktywnych działaczy, liderów formalnych i nieformalnych,

- instytucje lokalne (ze sfery przedsiębiorczości i obywatelskiej),
- zintegrowanie przedsiębiorców,
- aktywna społeczność,
- współpraca międzygminna.

Z tych czynników dwa: lider i elita, które odgrywają ogromną rolę, okazują się stosunkowo nietrwałe. Lider często odchodzi, ponieważ pojawiają się przed nim nowe możliwości kariery, spełniania, czasem też odchodzi, bo przegrywa wybory lub zużywa się w permanentnych konfliktach. Gdy go brakuje, rozpada się też skupiona wokół niego lokalna elita. Wówczas okazuje się, że ciężar spoczywa na instytucjach lokalnych zdolnych do organizowania mobilności społeczności lokalnej. W tym miejscu okazuje się, jak ważny dla liderów różnych instytucji lokalnych może być dorobek ruchu *community organizing* (organizacja wspólnoty) rozumiany jako zdolność uruchomienia procesu mobilizowania społeczności, zawierający w sobie siłę tworzenia trwałej sieci społecznej, opartej na wspólnocie podzielanych poglądów lub interesach i zdolnej do prowadzenia kolektywnych działań na rzecz tych wartości. Proces ten w praktyce odnosić się może zarówno do budowania więzi pomiędzy mieszkańcami, jak i identyfikowania ważnych problemów i mobilizowania wokół nich mieszkańców, a także tworzenia instytucjonalnego zaplecza do ich rozwiązywania. Do konstruowania tak rozumianej strategii zmiany społecznej (*community change strategies*) potrzebny jest umiejętny, profesjonalny budowniczy – animator społeczny tworzący zaplecze do swoich działań w nadawaniu instytucjom charakteru organizacji obywatelskiej – społecznościowej (*community organization*).

3. Zaufanie społeczne w procesie rozwoju lokalnego

W procesie rozwoju lokalnego opartego na partycypacji niezwykle istotne znaczenie odgrywa zaufanie społeczne jako ważny czynnik sprzyjający rozwiązywaniu problemów występujących w życiu społecznym, politycznym i gospodarczym. Staje się to tym bardziej istotne, gdyż podstawą rozwijania aktywnej społeczności jest podmiotowość, która potrzebuje stabilności i transparentności.

Zarazem dla konsekwentnej realizacji podjętych działań niezbędne jest eliminowanie wszelkiej niepewności. Ważne jest w związku z tym podkreślenie znaczenia oraz korzyści z zaufania, które powinno wzmacniać stabilność lokalnego systemu społecznego. Współcześnie wysoki poziom zaufania społecznego odgrywa niezmiernie ważną rolę w systemie demokratycznym, gdzie wspólnota polityczna musi delegować swą władzę na przedstawicieli. Zaufanie do osób, które mają reprezentować społeczeństwo stanowi istotny czynnik kształtowania decyzji związanych z realizacją władzy publicznej¹⁵⁷. Ważne jest także zaufanie między aktywnymi uczestnikami wspólnoty lokalnej postrzeganymi jako aktorzy lokalnej sceny rozwoju. Ich rola jest szczególnie ważna w procesie rozwoju społecznego, a także w kształtowaniu kierunków działań zmierzających do aktywizacji społeczno-gospodarczej gminy. Są to osoby, które w mniejszym lub większym stopniu angażują się w życie swojej społeczności lokalnej z racji zajmowanego stanowiska, zawodu lub odgrywanej roli społecznej. Grupa ta reprezentuje polityczną wolę działania i jej udział w rozwoju gminy jest niezbędny. Kształtowanie wśród niej kultury partnerstwa oraz wysokiego poziomu zaufania społecznego staje się coraz ważniejszym instrumentem realizacji założeń rozwoju lokalnego. Pozwala to na zwiększenie szansy wykreowania kierunków oraz zbudowania programów działań odzwierciedlających realne potrzeby społeczności zamieszkującej dany obszar.

Zaufanie społeczne jest jednym z warunków funkcjonowania samorządności oraz zapewnienia udziału społeczności lokalnych w procesie zarządzania gminą. Wpływa to także na rozwój form aktywności charakterystycznych dla społeczeństwa obywatelskiego. Kształtują się w ten sposób mechanizmy współpracy na poziomie lokalnym gwarantujące realizację zadań na rzecz szeroko pojętych przemian społecznych. Daje to także podstawy do inicjowania różnych form dialogu społecznego i budowania społeczeństwa obywatelskiego na bazie wzajemnego zaufania.

Proces budowania zaufania społecznego wymaga wysiłku ze strony wszystkich uczestników życia publicznego. Wymaga to stworzenia wyraźnych i społecznie akceptowanych ram prawnych dla działalności społeczno-politycznej, wyeliminowania zjawisk korupcyjnych na styku polityki z innymi dziedzinami życia, a także zmian w obszarze kultury po-

¹⁵⁷ P. Paxton, *Is social capital declining in the United States A multiple indicator assessment*, „The American Journal of Sociology” 1999, t. 105, nr 1.

litycznej. Budowanie i utrwalanie zaufania w sferze aktywności publicznej może przynosić wymierne korzyści dla jednostki terytorialnej. Tak więc można tutaj mówić o:

- budowaniu i utrwalaniu pozytywnego wizerunku jednostki terytorialnej,
- tworzeniu optymalnych warunków dla funkcjonowania w społeczności lokalnej,
- uwiarygodnieniu misji w zakresie realizacji zadań publicznych,
- wzroście efektywności podejmowanych działań,
- podniesieniu poziomu konkurencyjności społeczno-gospodarczej,
- wzroście satysfakcji i zadowolenia partnerów społeczno-gospodarczych,
- wzroście poczucia identyfikacji terytorialnej oraz zaangażowania w sprawy jednostki terytorialnej.

Zaufanie jest współcześnie jedną z podstaw rządzenia poprzez partnerstwa, co jest ściśle połączone z nawiązywaniem współpracy o charakterze dobrowolnym między lokalnymi podmiotami i ma decydujące znaczenie dla osiągnięcia założonych celów.

W związku z tym proces budowy zaufania między uczestnikami procesu rozwoju ma kluczowe znaczenie dla efektywności funkcjonowania układów lokalnych. Ich współpraca jest niezbędna, ponieważ żadna z organizacji, ani indywidualnych aktorów nie posiada wystarczających zasobów do samodzielnej realizacji swoich celów. Zatem w centrum koncepcji lokalnego zarządzania znajduje się potrzeba partnerstwa władzy lokalnej i pozostałych podmiotów działających w środowisku lokalnym. Współcześnie skuteczne zarządzanie sprawami publicznymi oparte jest o szeroki zakres współpracy pomiędzy władzą publiczną a członkami społeczności lokalnej. Ważnym zatem elementem polityki władz lokalnych powinno być wsparcie instytucji społeczeństwa obywatelskiego i systematyczne rozwijanie współpracy pomiędzy władzą samorządową a różnymi przedstawicielami społeczności lokalnej, co niewątpliwie przyczyni się do umocnienia demokracji lokalnej, jak i do efektywniejszego realizowania polityk publicznych. Podejście takie sprzyja rozwijaniu modelu partycypacyjnego lokalnego zarządzania publicznego w układzie lokalnym¹⁵⁸.

¹⁵⁸ M. Geddes, P.I. Le Galès, *Local Partnerships, Welfare Regimes and Local Governance: A Process of Regime Restructuring?*, w: *Local Partnerships and Social Exclusion in the European Union*, M. Geddes, I.J. Benington (red.), London 2001.

Dlatego też konieczne jest podkreślenie znaczenia zaufania (lub nieufności) dla funkcjonowania społeczeństwa i działań poszczególnych obywateli. Należy zatem przyjąć, że różnorodne formy zaufania i nieufności, tworzą skomplikowany bilans funkcjonalności i dysfunkcjonalności, zarówno dla całego społeczeństwa, jak i jego członków. Najważniejsze jest to, czy zaufanie lub nieufność są ugruntowane, czy też pozbawione takiego ugruntowania. Zasadne zaufanie jest korzystne (funkcjonalne) zarówno dla obdarzającego zaufaniem, jak i zaufaniem obdarzanego. W sytuacji zaufania działania są bardziej otwarte, śmiałe, spontaniczne czy innowacyjne. Podobne korzyści odnosi nie tylko ten, kto ufa, ale i ten, kto obdarzony jest zaufaniem. Obdarzenie zaufaniem oznacza czasowe zawieszenie normalnych ograniczeń działania. Osoby, organizacje, instytucje, które otrzymują „kredyt zaufania”, są uwolnione od ciągłego monitorowania i kontroli, uzyskują szerszy margines dla działań nonkonformistycznych, innowacyjnych, oryginalnych, a więc cieszą się większą wolnością działania. Wydaje się także, iż nieufność może także posiadać pozytywne funkcje, gdyż pozwala uniknąć niekorzystnych działań, zabezpieczyć się przed zagrożeniem, przygotować na ewentualne szkody. W tym kontekście zaufanie należy określić jako przeświadczenie, że nie zostaniemy oszukani, wykorzystani, ani też zostawieni bez pomocy przez innych. Z przeświadczenia tego wynikają określone działania. Z punktu widzenia specyfiki społeczności lokalnej niezwykle istotne staje się zaufanie osobiste, pozycyjne i publiczne. Pierwsze z nich, zwane też międzyosobowym lub interpersonalnym skierowane jest wobec konkretnych ludzi, z którymi wchodzimy w bezpośrednie relacje. Zaufanie pozycyjne skierowane jest do określonych ról społecznych, zawodów, urzędów i stanowisk (rozumianych jako sposób działania typowy i wymagany dla danej pozycji społecznej). Role te mają instytucjonalny charakter, a osoby, które postępują zgodnie ze standardami obowiązującymi w danej profesji, przyjętymi normami zachowania, zasługują na nasze zaufanie. Zaufanie publiczne skierowane jest do instytucji i organizacji, rozumianych jako zbiory reguł strukturalnych, w których obrębie zachodzą działania i interakcje. Na podstawie dotychczasowej praktyki można wskazać, że występują pewne zależności i uwarunkowania w kształtowaniu się zaufania, a mianowicie:

1. istnieje zależność między wykształceniem a typami zaufania,
2. istnieje zależność między poziomem wiedzy obywatelskiej a rodzajami zaufania,

3. istnieje zależność między rozległością sieci wzajemnych powiązań a poziomem zaufania,
4. istnieje zależność między aktywnością obywatelską a poziomem zaufania publicznego,
5. istnieje zależność między optymizmem a poziomem zaufania.

W procesie planowania występują systematycznie odniesienia do uwarunkowań wynikających z założeń polityki przestrzennej miast i gmin, jak też uwzględniane są wymogi kompleksowego podejścia do projektowanych i realizowanych zadań. Istotne jest w tym przypadku uzgodnienie kierunku działań poprzez uznanie przedstawionych wzajemnie propozycji z przeświadczeniem o ich zasadności oraz pozytywnym wpływie na kształtowanie obecnej i przyszłej sytuacji jednostki terytorialnej. Proces programowania obejmuje współcześnie bardzo szeroki zakres zagadnień niezwykle istotnych z punktu widzenia lokalnej społeczności. Dlatego sprawny przebieg tego procesu oraz jego pozytywne wyniki stają się ważnym czynnikiem rozwoju, a także budują platformę dla współpracy. Jest to jednak proces w dużej mierze uwarunkowany wzajemnymi relacjami społecznymi podmiotów uczestniczących w życiu jednostki terytorialnej. Dochodzimy tutaj do zagadnienia zaufania publicznego, wpisującego się w obszar relacji społecznych, umożliwiających skuteczne działanie na rzecz wspólnoty samorządowej. Dla tego typu zaufania ważną rolę odgrywa obietnica, która jest wiążąca dla obywatela, członka społeczności.

Dlatego w praktyce życia społecznego obietnica jest ważnym zagadnieniem w kształtowaniu się poziomu zaufania publicznego, a co za tym idzie kondycji demokracji lokalnej. Należy przyjąć, że przy ograniczonym zaufaniu pojęcie społecznego uczestnictwa jest pozbawione treści, wzrasta wówczas poczucie zagrożenia i mogą się kształtować postawy skrajnie indywidualistyczne, natomiast społeczność traktowana jest utylitarnie. Zaufanie społeczne odnosi się do oczekiwań indywidualnych i grupowych, a ich właściwe zdefiniowanie czyni zaufanie społeczne możliwym. Jest to bardzo ważne wskazanie odnoszące się zarówno do reprezentantów społeczności lokalnej, jak i przedstawicieli władzy publicznej, która jest przede wszystkim odpowiedzialna za budowanie zaufania społecznego opartego na poczuciu odpowiedzialności oraz ukształtowanych więziach społecznych¹⁵⁹.

¹⁵⁹ T. Czernik, *Publiczne zaufanie*, „Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2007, R. VI, nr 1.

Najlepiej, jeśli mają one wielokierunkowe oddziaływanie i charakteryzują się trwałością, przez co wpływają na poprawę sytuacji społeczno-gospodarczej miasta lub gminy.

W ten sposób biorą oni udział w formułowaniu i podejmowaniu decyzji oraz realizacji polityk publicznych. Mówiąc o szerokiej partycypacji społecznej, zakładamy, że chodzi tu o taką aktywność obywateli, która wykracza poza sam akt głosowania. Można wskazać na trzy argumenty, dlaczego takie uczestnictwo jest pożądane:

- 1) pomagają w edukacji obywatelskiej,
- 2) zwiększają rzeczywistą kontrolę obywateli nad władzą,
- 3) pomagają w tworzeniu identyfikacji społeczności lokalnej¹⁶⁰.

4. Potrzeba badań nad kształtowaniem się oraz wpływem zaufania społecznego na proces realizacji polityk lokalnych

Badania socjologiczne dowodzą, iż więzi łączące członków społeczności lokalnej wywodzą się z potrzeby rozwiązywania wspólnych, lokalnych problemów. Skutkiem tego, jak pisze wielu czołowych badaczy układów lokalnych, dla przeciętnego obywatela, spędzającego większość życia w miejscu zamieszkania, ważniejsze są sprawy odpowiedniego urzędnika jego bezpośredniego otoczenia niż takie czy inne zorganizowanie centrum państwowego¹⁶¹. Pobudzana tymi uwarunkowaniami społeczność lokalna realizuje zatem szereg czynności, oddziałując na różnorodne struktury swojego otoczenia. Kształtuje też przestrzeń zamieszkiwanego układu lo-

¹⁶⁰ J.E. Klausen, D. Sweeting, *Legitimacy and Community Involvement in Local Governance*, w: *Urban Governance and Democracy: Leadership and Community Involvement*, M. Haus, H. Heinelt, M. Stewart (red.), London 2005.

¹⁶¹ A. Piekara, *Wartości, istota, uwarunkowania i funkcje społeczne samorządu terytorialnego a rozwój lokalny*, w: *Samorząd terytorialny i rozwój lokalny*, Warszawa 1992.

kalnego, zmienia jego walory użytkowe, warunki prowadzenia działalności gospodarczej, walory obsługi, zamieszkania i pracy.

Spółeczność lokalna decyduje w ten sposób o kierunku i tempie rozwoju lokalnego. Jest to obok uwarunkowań materialnych i prawnych jej główna siła sprawcza. Wpływ społeczności lokalnej na rozwój lokalny przebiega w zasadzie dwiema drogami. Pierwsza z nich, którą opatrzyć można mianem wynikowej, sprowadza się do przekształcania wielowymiarowej przestrzeni układu lokalnego poprzez działania indywidualne jego mieszkańców. Druga z form wpływu opiera się na działaniach zbiorowych, to znaczy działaniach prowadzonych przez wyodrębnione według właściwego kryterium, grupy osób.

Problem zaufania społecznego powinien być przedmiotem badań w działaniu, jak i badań jakościowych. Jest to związane z wagą tego zagadnienia dla procesu rozwoju lokalnego oraz kształtowania się różnych form partycypacji społecznej. Jest to także pochodną niestabilności procesów społecznych, jak i swoistego ryzyka w podejmowaniu działań. Badania nad zaufaniem powinny uwzględniać jego cywilizacyjny i kulturowy aspekt w kontekście kształtowania relacji interpersonalnych, a także współpracy i poczucia bezpieczeństwa. Ważne jest także odniesienie do procesu kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego. Należy się także odnieść do zaufania jako do czynnika wpływającego na wzrost świadomości zbiorowej, świadomego uczestnictwa w życiu zbiorowym i budowania tożsamości zbiorowej. Przyczynia się to do ograniczania marginalizacji i kształtowania poczucia sprawstwa. Ważne staje się przeanalizowanie specyfiki społeczno-kulturowej zaufania społecznego oraz dokonanie porównania stosunku do zaufania, źródeł kształtowania zaufania lub nieufności w środowisku lokalnym. Przeprowadzone badania powinny być pomocne w określeniu znaczenia konkretnych podmiotów w procesie formowania kapitału społecznego oraz przygotować prognozę dalszego rozwoju wskazanych tendencji wpływających na stan zaufania społecznego. Umożliwi to opracowanie propozycji dalszych badań i działań na rzecz rozwoju kapitału społecznego. W wymiarze praktycznym pozwoli to na opracowanie planów działań skierowanych do partnerów lokalnych w zakresie kształtowania i wzmacniania zaufania społecznego. W ramach zaplanowanych działań mogą być np. zorganizowane warsztaty oraz spotkania z przedstawicielami społeczności lokalnej, instytucji oraz władz publicznych na temat społecznej odpowiedzialności za rozwój jednostki terytorialnej.

IX.

**Organizacje
pozarządowe
w procesie
zarządzania
rozwojem jednostki
terytorialnej**

1. Kreowanie aktywności społecznej

Należy podkreślić, że problematyka rozwoju lokalnego i regionalnego w największym stopniu dotyczy środowisk lokalnych. Dlatego też efektywne wspieranie rozwoju powinno mieć szeroki wymiar społeczny, przy zaangażowaniu społeczności lokalnych, jak i regionalnych.

Proces aktywizacji środowisk lokalnych związany jest z takimi pojęciami jak aktywność, działalność, zdolność lub skłonność do działania, uaktywnianie. Aktywizować to czynić aktywnym, pobudzać do działania, ożywiać. Aktywizowanie we współczesnym świecie jest rzeczą nietatwą w obliczu wielu przeciwstawnych dążeń do społecznego różnicowania się i indywidualizacji, przy jednoczesnych dążeniach integracyjnych i wspólnotowych. Cele działań społecznych są często wypadkową sił owych dążeń i są nieustannie poddawane społecznej weryfikacji. Tak też funkcjonować muszą grupy, instytucje i inicjatywy społeczne, co nie tylko utrudnia im działanie, ale i ocenę, w jakim stopniu integrują, a jak dalece próbują odpowiadać na indywidualne potrzeby jednostek. Sprzyja temu znaczący wzrost zainteresowania społecznościami lokalnymi i sąsiedztwem oraz wszystkim, co jest związane z bezpośrednim otoczeniem człowieka.

Aktywizacja społeczności lokalnych zakłada współpracę miejscowych instytucji publicznych, organizacji pozarządowych i mieszkańców dla poprawy określonych warunków życia w danych społecznościami lokalnych¹⁶². Wynika ona z rozumienia potrzeby społecznego działania rozpatrywanego nie tylko w wymiarze socjalizacyjnym, ale przejawiającej się w nim edukacji, odbudowywania wartości wspólnotowych, więzi społecznych. Typy aktywizacji i formułowanie założeń aktywizujących zależą w dużej mierze

¹⁶² J. Szmagański, *Praca socjalna w poszukiwaniu skutecznych metod*, w: *Praca socjalna służbą człowiekowi*, L. Malinowski, M. Orłowska, Warszawa 1998, s. 50.

od przyjętych koncepcji związków formalnych i nieformalnych istniejących w społecznościach.

Procesy aktywizacji są procesami społecznym, które za J. Szczepańskim możemy zdefiniować jako „względnie jednorodne serie zjawisk powiązane wzajemnie zależnościami przyczynowymi lub strukturalno-funkcjonalnymi”¹⁶³. U ich podstaw istnieją różnorodne motywacje działań służące zaspokajaniu potrzeb. Aby to osiągnąć, ludzie dokonują istotnych zmian i modernizacji w swoich środowiskach na poziomie lokalnym, lecz także narodowym i na skalę światową. Jednym z warunków ich istnienia jest „uczestniczenie”. Uczestniczenie, włączanie się jednostek i grup w całokształt działań społecznych powoduje nie tylko rozwój społeczny rozumiany jako kierunkowe, planowane dążenie do wyznaczonych celów, ale jest także elementem znacznie szerszego procesu restrukturyzacji grup, kręgów, środowisk społecznych, budowania innego typu świadomości obywatelskiej, przyjmowania na siebie częściowej odpowiedzialności za zmiany społeczne. To włączanie się może mieć bardzo różny charakter konfliktu lub współpracy, dezorganizacji lub organizacji życia, możliwości kształtowania opinii publicznej. Problemy współpracy widoczne są głównie na poziomie społeczności lokalnej, która jest lokalnym środowiskiem człowieka. Termin środowisko lokalne rozumiany jest przede wszystkim jako wyraz pewnych więzi o określonym wpływie na jednostkę, ich znaczenia dla rozwoju jednostki. Więź opiera się w społeczności w znacznym stopniu na wspólnocie norm, tradycji, uznawaniu autorytetów, posiadaniu wspólnych wartości i przekonań. Pojęcie środowiska lokalnego rozumiane jest znacznie głębiej i bardziej uniwersalnie w odniesieniu do wpływów wynikających z relacji społecznych niż termin społeczność lokalna, choć do niego się odwołuje i korzysta z badawczych eksploracji do niego się odnoszących¹⁶⁴.

Środowisko lokalne jest ogniwem, w którym krzyżują się procesy społeczne zachodzące w wymiarach mikrostrukturalnych i ogólnospołecznych. Badacze dostrzegają, że coraz częściej przestrzenie te się oddalają, dlatego tak ważne jest to, co „pomiędzy”, jednakowo w przestrzeni fizycznej, społecznej, psychologicznej, jak i moralnej, gdyż poszerzaniu się tych przestrzeni nie towarzyszy odpowiednie zagospodarowanie, „oswojenie”,

¹⁶³ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 201.

¹⁶⁴ T. Pilch, D. Lalak (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa 1999, s. 299–231.

wypełnienie ich treścią¹⁶⁵. Niebezpieczeństwo dla treści wspólnotowych niosą zarówno nowe technologie, jak i pojęcie czasu zawężane do coraz bardziej dynamicznie nabierającej tempa teraźniejszości. Powodują możliwość utraty potencjału twórczego jednostek i grup, marginalizację wartości zawartych w koncepcji sił społecznych¹⁶⁶. Dlatego obecne reinterpretacje podstawowych pojęć z tego zakresu przynoszą niezwykle interesujące powroty do poszukiwania możliwości środowiskowych, do współistnienia sił lokalnych w rozwoju społecznym o charakterze zarówno indywidualistycznym, jak i globalnym.

2. Uczestnictwo organizacji pozarządowych w aktywizacji społeczności terytorialnej

Spółeczność lokalna i regionalna rozwija się m.in. dzięki istnieniu organizacji pozarządowych, które potrafią działać wspólnie z innymi partnerami społecznymi, wnoszą nowe rozwiązania społeczne lub korygują działania niesłużące obywatelom. Są często rzecznikiem społeczności lokalnych w wypowiedaniu opinii o zmianach i ich konsekwencjach dla obywateli. Opierają się na zasadzie dobrowolnego uczestnictwa, zatem wymagają minimalnej choćby aktywności jednostek i grup w „braniu spraw w swoje ręce”. Czasem łatwiej jest ludziom zgłosić swój akces do udziału i okazać zaufanie stowarzyszeniom lub fundacjom społecznie powołanym i zarządzanym, prowadzonych na rzecz pożytku publicznego, niezależnym od struktur państwowych, niż strukturom i instytucjom administracyjnym na szczeblu lokalnym czy krajowym, które, mimo iż mogą doskonale działać na rzecz rozwoju lokalnego, nie zawsze cieszą się takim zaufaniem społecznym.

Organizacje pozarządowe bardzo szybko wyłaniają spośród siebie, w naturalny sposób, liderów – inicjatorów różnorodnych działań społecz-

¹⁶⁵ A. Przecławski, *Przestrzeń życia człowieka – między perspektywą mikro i makro*, w: *Pedagogika społeczna. Pytania o XXI wiek*, A. Przecławski, W. Theiss (red.), Warszawa 1999, s. 76.

¹⁶⁶ Zob. H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, Wrocław 1961.

nych, którzy biorą na siebie przywództwo działań społecznych w poprawie sytuacji jednostek, grup i zbiorowości. Obecność i aktywność takich osób są niezbędnym elementem każdego trwałego układu społecznego, umożliwiającym rozwój społeczności lokalnej, radzącej sobie z problemami społecznymi¹⁶⁷. Przyciągają społeczników, wolontariuszy, osoby skrajnie aktywne, prospołeczne, mające wizję pewnego idealnego stanu społeczności lokalnej, często także wizję idealnego społeczeństwa. Organizacje te są szansą realizacji dla pasjonatów i wizjonerów. Najbardziej aktywne, najsilniejsze psychicznie, najlepiej zorganizowane lub umiejące organizować otoczenie jednostki z czasem stają się liderami o zakresie wpływu znacznie wykraczającym poza lokalny obszar. Organizacje pozarządowe są szczególną formą i przejawiają szczególną siłę ze względu na swój unikalny, oddolny charakter w społeczności lokalnej – wyłoniwszy się z niej, będąc jej integralną częścią, jednocześnie działają na rzecz jej rozwoju i są odbiorcą zmian. Oznacza to pewną trudność, z którą wiele organizacji i jej liderów się boryka, mianowicie pogodzenia różnorodnych ról, w jakich występują i są traktowane w zależności od sytuacji. Typowy, spotykany na co dzień konflikt to ich rola doradczą na temat sposobów rozwiązywania określonego problemu społecznego i jednocześnie bycie odbiorcą środków skierowanych na ten sam cel. Podobną trudność napotykają inni partnerzy społeczni, którzy czasem mają problem z identyfikacją roli oraz znaczenia organizacji pozarządowych z jasnym rozpoznaniem, czy i kiedy są one partnerem, odbiorcą pomocy, konsultantem, głosem społecznego protestu itp. Czasem ta płynność ról jest nadużywana, przez organizacje lub przez innych uczestników społecznych procesów lokalnego rozwoju.

Organizacje pozarządowe jako zbiorowe siły społeczne mają możliwość pobudzania lokalnych społeczności do działań zbiorowych znacznie lepiej niż jednostki lub instytucje. Są w swych założeniach siłami czynnymi, mają przewagę grupy, znacznie większą siłę integracji, koordynacji działań społecznych, współpracy w zakresie ustalanych zadań. Pomagają w przystosowywaniu do modernizacji i do zmiany społecznej oraz same pełnią istotną funkcję jako czynniki wpływające na zmianę społeczną, szczególnie w zakresie rozwiązywania problemów społecznych. Są podmiotami wyzwalającymi potencjał społeczny przez różnorodne formy

¹⁶⁷ A. Potoczek, *Teoretyczne i praktyczne zagadnienia społecznego uczestnictwa w rozwoju lokalnym – wprowadzenie do problematyki*, w: *Społeczne uwarunkowania rozwoju lokalnego*, A. Potoczek, J. Stępień (red.), Poznań–Wrocław 2003, s. 57 i nast.

wolontariatu, są miejscami kształtowania i wzmacniania związków międzyludzkich, formami przejawiania określonych wartości jednostkowych i zbiorowych.

Rezultaty aktywizacji społeczności lokalnych przez organizacje pozarządowe obejmują między innymi:

1. rozpoznawanie i wskazywanie na istniejące w społeczności lokalnej potrzeby, problemy i kwestie społeczne wymagające rozwiązania,
2. rozwiązywanie problemów społecznych przy współudziale obywateli – dzięki temu często zmiany stają się trwałe i znaczące lub prowadzą do takich rozwiązań,
3. przyczynianie się do nabywania przez jednostki większego poczucia pewności siebie, możliwości sprawczych, odwagi do eksperymentowania i twórczego przekształcania świata – dzięki widocznym результатам działań społecznych,
4. integrację we wspólnym działaniu, poznawanie siebie i innych, kształtowanie i rozwijanie więzi międzyludzkich, ułatwianie komunikacji społecznej, budowanie tożsamości lokalnej,
5. wspieranie jednostek słabszych i wymagających pomocy będące przejawem solidarności społecznej,
6. edukację obywatelską – organizacje pozarządowe są szkołą życia, dla każdego obywatela uczestniczącego w ich działaniach, bez względu na wiek, wykształcenie, doświadczenie,
7. budowanie możliwości dla realizacji idei wolontariatu – pobudzania sił, motywacji, dążeń do realizacji własnej wizji świata, zaspokajania potrzeb swoich i innych osób, udzielania im pomocy.

Organizacje pozarządowe przyczyniają się zatem do budowania wspólnoty, do opierania się na talentach, możliwościach, wspólnym wysiłku, odpowiedzialności, relacjach, budując kapitał społeczny społeczności lokalnych.

W procesie aktywizacji społeczności lokalnej organizacje pozarządowe mogą pełnić ważną funkcję edukacyjną, jak też organizują one środowisko, wytwarzając bodźce zmierzające do jego przekształcania w znaczeniu wartościowo pozytywnym i zmniejszaniu czynników niekorzystnych, ujemnych. Rozumiane są też jako siły twórcze wymagające wyzwolenia i wydobycia, istniejące zarówno w jednostkach, instytucjach, jak i ideach, teoriach, wzorcach, normach, tradycjach. Polegają na ochronie, pielęgnacji

waniu rozwoju i wartości, jak też swoistej kompensacji i pomocy w wyborze kręgów i grup społecznych¹⁶⁸.

Siła i skuteczność organizacji środowiska lokalnego wymaga przygotowania owego środowiska do działań oraz do odpowiedniego ich odbioru. Wymaga kształtowania w jednostkach odpowiednich zainteresowań, kompetencji, umiejętności współdziałania, powiązania z tradycją oraz wykształcenia poczucia bycia integralną częścią i uczestnikiem przemian zachodzących w środowisku.

Istotny staje się praktyczny wymiar aktywizacji przez organizacje pozarządowe, są to konkretne rozwiązania społeczne, powołane do życia inicjatywy, instytucje, urządzenia, konkretne, wymierne także w sensie ekonomicznym, korzyści wynikające ze społecznego zaangażowania, zmiany w ludziach, którzy nauczyli się działać, planować, współpracować, informować, wytworzona pamięć społeczna, ślady inicjatyw, które zostały zrealizowane dla dobra obywateli, sieci i związki społeczne wytworzone i rozbudowywane do podtrzymywania aktywności lub wykorzystywane do innych celów i działań, gotowość społeczności do podejmowania nowych wyzwań wspólnie.

Doświadczenia w aktywizacji społeczności lokalnych pokazują, iż nie jest to proces prosty, jednorodny i stały. W związku z tym na każdym etapie potrzebne są inne narzędzia, metody aktywizacji, inne siły i zasoby, czas itp. Ważne jest uświadomienie, iż aktywizacja jest procesem, który w wielu społecznościach, ze względu na różnorodne uwarunkowania trwać może stosunkowo długo i nie zawsze prowadzić do osiągnięcia wszystkich założonych efektów, gdyż społeczność lokalna jest żywym organizmem, nie poddającym łatwo się kontroli i czynnościom manipulacyjnym.

Aktywizację realizowaną przez organizacje pozarządowe, będącą elementem szerszego społecznego procesu można ukazać na tle szerszych teoretycznych koncepcji budowania społeczeństwa obywatelskiego, obywatelskiego uczestniczenia w procesie zmiany społecznej, realizowania w praktyce idei partycypacji społecznej i idei samorządności, przejawiania się w działaniu idei solidarności, dobra wspólnego, pożytku publicznego. Organizacje pełnią w tym dziele niepoślednią rolę, umożliwiając każdemu członkowi społeczeństwa ekspresję potrzeb i stwarzają możliwość współudziału w zmianach.

¹⁶⁸ H. Radlińska, A. Kamiński, *Studia i szkice pedagogiczne*, Warszawa 1979, s. 19.

3. Organizacje pozarządowe w procesie zarządzania rozwojem – doświadczenia kujawsko-pomorskie

Działanie organizacji pozarządowych w tym zakresie może przyczynić się do wypracowania modelu współdziałania różnych środowisk na rzecz rozwoju regionalnego, zaproponowania kompleksowego systemu integracji i koordynacji polityk publicznych mających wymiar terytorialny, a także zwiększenia roli i skuteczności procesu koordynacji działań. Możliwe staje się dzięki temu poszerzenie płaszczyzny współdziałania, wzmocnienie autentycznej samorządności oraz wykreowanie mechanizmów partycypacji, a także wypracowania założeń kujawsko-pomorskiego modelu rozwoju.

W działaniach na rzecz kształtowania procesu rozwoju społeczno-gospodarczego województwa uczestniczą przedstawiciele środowisk naukowych, samorządowcy, członkowie organizacji pozarządowych, przedstawiciele organizacji gospodarczych. Wynika to z przeświadczenia, że współczesny rozwój regionalny wymaga ciągłego zaangażowania szerokiego kręgu partnerów społeczno-gospodarczych. Pozwala to na identyfikację wyzwań, ustalenie celów i kierunków działań oraz obiektywną kontrolę procesu realizacji przyjętych ustaleń. W toczonych podczas spotkań dyskusjach i rozważaniach o rozwoju regionalnym znajdują się kwestie związane z działaniami i mechanizmami charakterystycznymi dla rozwoju gospodarczego, a także wszystko to, co sprzyja budowaniu więzi regionalnych o charakterze społecznym i kulturowym.

W efekcie partnerzy uczestniczą w dyskusji związanej z analizą problemów wpływających na rozwój regionu, jak też wpływających na kierunki jego przekształceń społeczno-gospodarczych i przestrzennych. Kolejna sprawa to uczestnictwo w procesie identyfikacji instrumentów oddziaływania na rzecz systemu sprawnego zarządzania regionem oraz monitorowanie rozwoju społeczno-gospodarczego województwa.

Tak więc przedstawiciele organizacji pozarządowych uczestniczą w procesie przygotowywania diagnozy sytuacji społeczno-gospodarczej regionu, co ma istotne znaczenie dla określenia kierunków oraz wyzwań rozwojowych w przyszłości. Następną sprawą to udział w opracowywaniu

kolejnych edycji Strategii Rozwoju Województwa, gdzie wskazujemy na najważniejsze obszary aktywności na rzecz rozwoju oraz wskazujemy priorytety rozwojowe (ostatnio w perspektywie 2030+). Członkowie organizacji pozarządowych uczestniczą także w pracach zespołów monitorujących proces wdrażania Strategii Rozwoju, ostatnio w Społeczno-Gospodarczej Radzie ds. Modernizacji Regionu.

Trzeba zwrócić uwagę na zaangażowanie w prace nad przygotowaniem Regionalnej Strategii Inteligentnej Specjalizacji poprzez zaangażowanie w proces przedsiębiorczego odkrywania. Strategia ta ma kluczowe znaczenie dla wspierania rozwoju przedsiębiorczości w regionie przy wykorzystaniu środków europejskich. Następną formą aktywności to uczestnictwo w procesie przygotowywania kolejnych wersji Regionalnego Programu Operacyjnego, ostatnio programu pod nazwą FEdKiP na lata 2021–2027, gdzie przedstawiciele organizacji pozarządowych uczestniczą w poszczególnych etapach prac, konsultując założenia programu. Istotny jest udział w pracach Komitetu Monitorującego jako ciała opiniodawczego oraz zatwierdzającego zmiany w programie operacyjnym proponowane przez samorząd województwa. Przedstawiciele organizacji pozarządowych uczestniczą także w pracach ciał opiniodawczo-doradczych funkcjonujących przy marszałku województwa, zajmujących się różnymi dziedzinami rozwoju społeczno-gospodarczego. Są to np.:

- Kujawsko-Pomorska Organizacja Turystyczna,
- Rady Działalności Pożytku Publicznego,
- Rady Dialogu Społecznego, Rada Konsultacyjna ds. Ochrony Konsumentów,
- Rady ds. Seniorów,
- Wojewódzka Komisja Urbanistyczno-Architektoniczna itp.

Należy też wspomnieć o zaangażowaniu organizacji pozarządowych w działania na poziomie lokalnym, gdzie oczywiście występują relacje pomiędzy tymi organizacjami a samorządem lokalnym. Z punktu widzenia regionu trzeba wskazać na zaangażowanie przedstawicieli organizacji pozarządowych w działania w ramach lokalnej grupy działania, które to organizacje mają istotny wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy poszczególnych obszarów, zwłaszcza w aspekcie poprawy poziomu jakości życia mieszkańców.

Trzeba pokreślić, że społeczne współdziałanie w procesie rozwoju na poziomie lokalnym i regionalnym jest jednym z istotniejszych wyróżników charakteryzujących współcześnie wszelkie działania związane z wytyczaniem kierunków i realizacją założeń rozwojowych jednostek terytorialnych. Społeczne współdziałanie w procesie rozwoju lokalnego i regionalnego związane jest z zagadnieniem motywacji oraz obiektywnych okoliczności umożliwiających podejmowanie działań. Poczucie możliwości skutecznego wpływania na rzeczywistość determinuje uruchomienie inicjatyw obywatelskich oraz aktywność władz samorządowych. Kolejnym ważnym czynnikiem społecznej aktywizacji jest istnienie infrastruktury instytucjonalnej i organizacyjnej. Jej brak lub nieadekwatność do zmieniającego się społeczeństwa stanowi poważną barierę w społecznym udziale w procesie rozwoju. Funkcjonowanie jednostek terytorialnych zależy od istnienia i rozwoju różnych instytucji i organizacji pozarządowych, bez których nie można skutecznie wdrażać lokalnych i regionalnych programów rozwoju, a także wspierać inicjatyw społeczno-gospodarczych. Możliwość prowadzenia aktywnej i samodzielnej polityki rozwoju przyczynia się do oddolnej aktywizacji i bardziej racjonalnego wykorzystywania występujących uwarunkowań, specyfiki i potencjału społecznego.

W tym kontekście należy zwrócić uwagę na kolejny obszar aktywności organizacji pozarządowych, a mianowicie wsparcie w zakresie wykorzystania dziedzictwa historyczno-kulturowego jako swoistego potencjału endogenicznego.

Staje się ono także znakiem rozpoznawczym regionu, a także czynnikiem budowania jego przewagi konkurencyjnej stymulując zarazem możliwości rozwojowe w perspektywie społeczno-organizacyjnej i ekonomiczno-gospodarczej. Stąd należy przyjąć, że działania związane z dziedzictwem historyczno-kulturowym mogą w istotnej mierze oddziaływać na gospodarkę lokalną i regionalną.

Dlatego zasadne jest zwrócenie uwagi na rolę i zadania organizacji pozarządowych, działających na obszarze danej jednostki terytorialnej. Są one naturalnymi partnerami władz samorządowych w realizacji zadań publicznych i rozwiązywaniu problemów. Należy w tym celu uzgodnić zasady i płaszczyzny współdziałania, przestrzegać reguł partnerstwa. Do

tego niezbędny jest udział liderów lokalnych, animatorów życia zbiorowego, osób z wiedzą, kompetencjami i autorytetem, chcących włączyć się w działalność na rzecz swojego środowiska. Dzięki takim rozwiązaniom powstaje płaszczyzna współpracy i dialogu przedstawicieli środowisk społecznych, gospodarczych, kulturalnych z administracją samorządową. Tworzy się fundament dla stworzenia odpowiednich ram organizacyjnych dla partnerskiej współpracy i komunikacji społecznej.

X.

**Bezpieczeństwo
lokalne
w perspektywie
współczesnego
regionalizmu**

1. Bezpieczeństwo w kontekście procesu rozwoju społeczności lokalnych

Współcześnie społeczność lokalna traktowana jest jako system społeczny, zdeterminowany układem przestrzennym danego terytorium. Zarazem konieczne jest uwzględnienie wielu czynników determinujących funkcjonowanie społeczności lokalnej¹⁶⁹. Można stwierdzić, że społeczność lokalna to zbiorowość zamieszkująca wyodrębnione, stosunkowo niewielkie terytorium, gdzie występują silne więzi wynikające ze wspólnoty interesów i potrzeb, a także z poczucia zakorzenienia i przynależności do zamieszkiwanego miejsca¹⁷⁰. Zarazem społeczność lokalna ujmowana jest jako swoista scena, na której toczą się lokalne konflikty w zakresie terytorium, na jakim funkcjonuje dana społeczność. Istotnym aspektem funkcjonowania społeczności staje się bezpieczeństwo, będące jedną z najważniejszych wartości w życiu człowieka. Zarazem trzeba zaznaczyć, że wraz z rozwojem cywilizacji człowiek stwarza dla siebie i innych coraz większe zagrożenia, dlatego bezpieczeństwo, jako wartość doceniane jest zarówno przez poszczególne jednostki, jak i całe społeczeństwa. W związku z tym bezpieczeństwo osobiste i indywidualne poczucie bezpieczeństwa stają się niezwykle ważną wartością. Bezpieczeństwo jest też zdolnością do kreatywnej aktywności podmiotu i oznacza stan obiektywny polegający na braku zagrożenia, odczuwany subiektywnie przez jednostki

¹⁶⁹ H. Podedworna, *Analiza struktur społecznych. Wybrane przykłady*, w: *Socjologia ogólna: wybrane problemy*, J. Polakowska-Kujawa (red.), Warszawa 2007, s. 111–119.

¹⁷⁰ M. Rozwadowski, *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych oraz działania zmierzające do jego poprawy*, <http://apeiron.nazwa.pl>, [dostęp: 10.05.2023].

lub grupy¹⁷¹. Trzeba też zwrócić uwagę na pojmowanie bezpieczeństwa jako systemu wzajemnie związanych i w różnym stopniu, wywierających wpływ czynników i ich właściwości, oddziałujących na powstanie, rozwój i rezultaty zjawisk społecznych, które negatywnie wpływają na zdrowie, życie i wszelkie, inne wartości w konkretnym społeczeństwie.

Celem działań władz publicznych w dziedzinie bezpieczeństwa publicznego powinno być przede wszystkim utrzymanie zdolności do reagowania w przypadku wystąpienia zagrożeń bezpieczeństwa publicznego, związanego z ochroną porządku prawnego, życia i zdrowia obywateli oraz majątku narodowego przed skutkami klęsk żywiołowych, katastrof naturalnych i awarii technicznych¹⁷². Należy zwrócić uwagę, że bezpieczeństwo jednostek samorządu terytorialnego jest swoistym dobrem publicznym, a także ma zdolność do zaspokajania potrzeb indywidualnych i zbiorowych, przy czym korzystają z niego wszyscy członkowie danej społeczności. Jest także dobrem podstawowym, warunkuje korzystanie z innych dóbr, jak też warunkuje trwanie danej wspólnoty oraz stały rozwój poziomu życia.

Bezpieczeństwo społeczności lokalnych można postrzegać jako bezpieczeństwo polityczne odnoszące się do całokształtu środków i metod działania mających na celu wykrycie, zapobieżenie i likwidację tych czynników, które mogą zagrozić określonym interesom politycznym na poziomie lokalnym. Można również postrzegać je jako bezpieczeństwo społeczne będące swoistą ochroną, którą dostarcza społeczeństwo swoim członkom poprzez zapobieganie ekonomicznej i społecznej degradacji, a także bezpieczeństwo kulturowe postrzegane jako utrwalanie i podtrzymywanie wartości składających się na tożsamość kulturową jednostki terytorialnej¹⁷³. Ponadto można wskazać na bezpieczeństwo ekonomiczne wiążące się z zapewnieniem podstawowego zaplecza surowcowego, finansowego, technologicznego oraz rolno-spożywczego. Należy też uwzględnić bezpieczeństwo energetyczne oraz bezpieczeństwo ekologiczne dotyczące zagrożeń dla trwałego rozwoju, zachowania środowiska naturalnego człowieka na poziomie lokalnym lub regionalnym. Wydaje się, że zadania

¹⁷¹ L.F. Korzeniowski, *Zarządzanie bezpieczeństwem. Rynek, ryzyko, zagrożenia, ochrona*, Kraków 2000, s. 437.

¹⁷² *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2007.

¹⁷³ M. Mączyński, *Samorząd terytorialny a ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego na szczeblu lokalnym*, w: *Funkcjonowanie samorządu terytorialnego – doświadczenia i perspektywy*, S. Dolata (red.), Opole 1998, s. 184.

władz publicznych w zakresie bezpieczeństwa powinny koncentrować się na ochronie członków wspólnoty przed niebezpieczeństwami wynikającymi z zewnątrz, takimi jak wszelkiego rodzaju żywioły i kataklizmy, jak i generowanymi przez inne jednostki i zbiorowości ludzkie. Ponadto ważna jest wzajemna ochrona członków wspólnoty poprzez regulowanie uzewnętrzniających się napięć emocjonalnych we wspólnocie, w tym skuteczna kontrola dewiacji społecznych, a także działania prewencyjno-informacyjne. Należy też wskazać na ochronę dóbr materialnych i intelektualnych, głównie poprzez wymuszanie poszanowania prawa własności oraz takie rozumienie niebezpieczeństw o charakterze ekonomicznym, które rozróżnia teoretyczne i faktyczne zagrożenie wpływów powodujących dobrobyt i warunkujących wzrost jakości życia we wspólnocie¹⁷⁴. Bezpieczeństwo publiczne odnosi się przede wszystkim do ochrony społeczeństwa przed negatywnymi działaniami, a jego ochrona bez względu na model ustrojowy państwa, stanowi bardzo ważny obszar aktywności administracji publicznej jako władzy wykonawczej w państwie demokratycznym. Odnośząc się do ochrony bezpieczeństwa publicznego, należy zwrócić uwagę na charakter tej sfery zadań publicznych, co wynika z podwójnego wymiaru: indywidualnego i ponadindywidualnego. Oznacza to, że bezpieczeństwo publiczne przedstawia określoną wartość również dla pojedynczego podmiotu (człowieka jako jednostki) oraz podmiotu zbiorowego pojmowanego jako zbiorowość czy społeczeństwo¹⁷⁵. Bezpieczeństwo publiczne jest stanem braku zagrożenia dla funkcjonowania jednostki terytorialnej oraz realizacji jej interesów, co umożliwia jej normalny i swobodny rozwój. Tak więc ochrona bezpieczeństwa społeczności lokalnych jest podstawową formą faktycznej ochrony bezpieczeństwa całego społeczeństwa. To właśnie na poziomie jednostek terytorialnych powinny być rozwiązywane podstawowe problemy dotyczące ograniczania różnego rodzaju niebezpieczeństw oraz aspołecznych zachowań. Skuteczne przeciwdziałanie zagrożeniom na poziomie lokalnym wpływa bowiem na utrzymanie wysokiego poziomu bezpieczeństwa całego regionu.

Z punktu widzenia zagadnień rozwojowych kwestie bezpieczeństwa można podzielić na obszar bezpieczeństwa pasywnego, co jest związane z przygotowaniem środowiska, w którym funkcjonuje człowiek do

¹⁷⁴ M. Mączyński, *Samorząd terytorialny a ochrona...*, s. 184–185.

¹⁷⁵ A. Misiuk, *Administracja porządku i bezpieczeństwa publicznego*, Warszawa 2008, s. 17.

minimalizowania możliwości wystąpienia wcześniej zdiagnozowanego zagrożenia. Można również mówić o bezpieczeństwie aktywnym jako systemie reagowania i likwidowania zaistniałych już zagrożeń oraz procesie odbudowywania ewentualnych zniszczeń¹⁷⁶.

W kontekście roli, jaką ma pełnić bezpieczeństwo w zakresie ochrony dynamicznego rozwoju jednostki terytorialnej, można zidentyfikować szczególnie istotne sfery, jakimi są minimalizacja zagrożeń, rozwój infrastruktury systemów monitoringu, ostrzegania i alarmowania w sytuacjach kryzysowych oraz optymalizacja funkcjonowania służb publicznych odpowiedzialnych za wszystkie aspekty bezpieczeństwa. Należy też zwrócić uwagę na dodatkowe ponadstandardowe aspekty, aspiracje i potrzeby w tym zakresie. Z punktu widzenia procesów rozwojowych istotą bezpieczeństwa jest zapewnienie funkcjonowania danego układu terytorialnego, stanowiąc warunek jego swobodnego rozwoju. Ważny jest tutaj proces tworzenia i utrzymywania koniecznego poziomu rozwoju w celu zapewnienia żywotnych interesów danego obszaru, w tym zabezpieczenia interesów społeczności lokalnej we wszystkich sferach jej funkcjonowania. Stąd duże znaczenie działań zmierzających do ochrony przed zagrożeniami wewnętrznymi i zewnętrznymi, zapewnienie trwałego rozwoju społeczno-gospodarczego, a także przeciwdziałanie niepożądanym zmianom oraz ochrona wartości istotnych dla danego terytorium.

Poczucie bezpieczeństwa można odnieść do wielu płaszczyzn gospodarki lokalnej i regionalnej, przyjmując, że stymuluje ono procesy rozwojowe i sprzyja osiągnięciu stabilizacji społecznej i gospodarczej. Olbrzymi kapitał społeczny, jakim dysponuje sektor pozarządowy, winien być wykorzystany przede wszystkim do tworzenia bezpieczeństwa na wszystkich poziomach życia społecznego i gospodarczego oraz w wymiarze lokalnym i regionalnym¹⁷⁷. Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty w zakresie bezpieczeństwa obywateli wymaga reakcji na związane z tym potrzeby i oczekiwania. Dzięki temu powstaje system ochrony ludności na poziomie lokalnym, którego celem jest zaspokojenie jednej z podstawowych potrzeb społecznych – potrzeby bezpieczeństwa. Współpraca administracji publicznej w zakresie bezpieczeństwa obejmuje takie obszary jak: doskonalenie i wdrażanie zasad oraz procedur współpracy; realizowanie przedsięwzięć

¹⁷⁶ A. Misiuk, *Administracja porządku i...*

¹⁷⁷ Tamże, s. 29–30.

zmierzających do utrzymywania i zwiększania posiadanych potencjałów; wzajemne wsparcie, przejawiające się realizacją zadań na korzyść współdziałających podmiotów, a także wymianę informacji¹⁷⁸. W aspekcie problemów wspólnoty niezwykle ważne wydaje się zwrócenie uwagi na problematykę potrzeb w obszarze bezpieczeństwa, których zaspokojenie warunkuje szeroko pojęty rozwój jednostki. Potrzeba bezpieczeństwa to właściwość człowieka sprowadzająca się do unikania sytuacji zagrażających jemu i jego dobrom w relacji z otoczeniem. Do czynników zagrażających bezpieczeństwu człowieka zalicza się brak stabilności i możliwości przewidzenia sytuacji, nienormalność sytuacji życiowej, brak uznania, akceptacji i życzliwości, przewidywanie braku pomocy czy oparcia i stabilności. Mówiąc o życiu bezpiecznym w skali lokalnej, należy przede wszystkim zwrócić uwagę na podmioty środowiskowe bezpieczeństwa, jego zorientowanie aksjologiczne, podstawowe warunki, czyli czynniki bezpieczeństwa, formy i główne kierunki działania zorientowane na zaspokajanie potrzeby bezpieczeństwa i innych potrzeb społeczności lokalnej oraz przewyżczanie sytuacji trudnych, problemowych, szkodliwych ludziom i ich dobru wspólnemu, a także niezbędne warunki optymalizacji tej działalności¹⁷⁹. Podmioty środowiskowe istotne dla problematyki bezpieczeństwa, tak jego kreatorzy, jak i konsumenci to cała społeczność lokalna, wszystkie jednostki i grupy społeczne, jednostki i rodziny zamieszkałe w danym rejonie, wszystkie organizacje, stowarzyszenia, instytucje edukacyjne, socjalne, religijne czy usługowe. Za podstawowe i zarazem pożądane w aspekcie bezpieczeństwa należy uznać takie kierunki działań jak: działalność edukacyjna, opiekuńcza, pomocy społecznej, wspierająca, religijna, gospodarcza, administracyjna, organizacyjna, interwencyjno-porządkowa, architektoniczna, usługowo-handlowa, medyczna, ekologiczna, prawno-restrykcyjna¹⁸⁰. Istotne znaczenie z punktu widzenia kreowania i poszerzania zakresu bezpieczeństwa w środowisku ma działalność edukacyjna, sprowadzająca się w głównej mierze do: rozszerzania, wzbogacania zasobu wiedzy z różnych dziedzin nauki, techniki, kultury i sztuki, a także samowiedzy – wiedzy o samym sobie, swoim środowisku lokalnym i regionalnym; kształtowania umiejęt-

¹⁷⁸ B. Wiśniewski, *Podstawowe problemy współpracy administracji publicznej*, w: *Współpraca służb porządku publicznego z administracją rządową i samorządową*, A. Osierda, B. Wiśniewski (red.), Bielsko-Biała 2008, s. 152.

¹⁷⁹ Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, Olsztyn 1997, s. 68–69.

¹⁸⁰ Tamże, s. 69–70.

ności instrumentalnych związanych z praktycznym działaniem w różnych sferach życia ludzkiego; rozwijania predyspozycji osobowościowych (takich jak: zainteresowania, zdolności, postawy prospołeczne); zakorzeniania i rozwijania motywacji i postawy ukierunkowanej na uprawianie nauki przez całe życie.

W konsekwencji będzie to sprzyjać budowaniu społeczeństwa obywatelskiego zaangażowanego w problematykę bezpieczeństwa, społeczeństwa, które musi wciąż przeddefiniowywać swoje cele, obszary działań, jak i same działania. Społeczeństwo obywatelskie w szczególności działa na rzecz swości pojmowanego bezpieczeństwa jednostek oraz wspólnot i z powodu zagrożenia określonych interesów oraz dla zabezpieczenia swoich praw, czy rozwiązania jakichś problemów ludzie podejmują wysiłek wspólnego działania. Aktualnie widoczne jest, że bezpieczeństwo staje się dobrem deficytowym i w kontekście wyzwań, przed jakimi stają współczesne modernizujące się społeczeństwa, właśnie nowoczesne społeczeństwo obywatelskie daje możliwości zmierzenia się z występującymi wyzwaniami. Staje się to podstawą dla wdrożenia efektywnego systemu zarządzania bezpieczeństwem nastawionego na uświadomienie członkom wspólnoty lokalnej spraw związanych ze specyfiką zagrożeń. Jest to podstawa również dla kształtowania zachowań adekwatnych do występującej i zmieniającej się sytuacji zagrożenia¹⁸¹.

¹⁸¹ K. Czerwiński, *Nowoczesne społeczeństwo obywatelskie wobec wybranych aspektów globalizacji w kontekście bezpieczeństwa*, w: *Komunikowanie społeczne w wielokulturowych społeczeństwach. Wielowymiarowe zagrożenia bezpieczeństwa*, K. Czerwiński, M. Fiedor, K. Węc (red.), Toruń 2011, s. 11–33.

Zakończenie

Podjęte rozważania oraz kierunki poszukiwań, jak też odniesienia do praktyki wskazują na złożoną istotę oraz rozliczne uwarunkowania współcześnie pojmowanego regionalizmu, a także związanego z nim ruchu regionalistycznego. Należy podkreślić interdyscyplinarny charakter regionalizmu jako obszaru zainteresowania oraz praktyki społecznej, wskazując zarazem na różne perspektywy poznawcze odnoszące się do specyfiki funkcjonowania określonego układu terytorialnego. Istotny jest także swoisty związek, jaki zachodzi pomiędzy zbiorowością a danym obszarem z uwzględnieniem takich aspektów, jak przywiązanie do miejsca zamieszkania, co wyraża więź terytorialną i mentalną; wartości terytorialne, a więc aksjologia, symbolika, autorytety, historia, regionalizmy językowe; swoista kultura wyrażająca się w obyczajach, zwyczajach, obrzędowości, regionalna twórczość artystyczna i naukowa, folklorze, czasopiśmie o charakterze regionalistycznym; identyfikacja z układem terytorialnym jako świadomość lokalna i regionalna, tożsamość miejsca; działalność na rzecz danego obszaru, co obrazuje aktywność społeczna, aktywność na polu gospodarczym, zaangażowanie w proces wspierania rozwoju regionu. W tym kontekście niezwykle istotny staje się społeczny wymiar funkcjonowania układu terytorialnego, co przekłada się na proces aktywizacji środowisk lokalnych i regionalnych na rzecz szeroko pojmowanego rozwoju. Wynika stąd bardzo istotny aspekt obywatelskiego kontekstu polityki publicznej, co z punktu widzenia praktyki staje się niezwykle istotne w odniesieniu do spójności terytorialnej, którą należy postrzegać jako stan rozwoju terytorium, do którego się dąży, w którym procesy wymiany i przepływów w sferze gospodarczej i społecznej przebiegają sprawnie, gwarantując społecznie i gospodarczo efektywną alokację zasobów, a także jako proces polegający na takim kształtowaniu przestrzeni, aby zapewnić najlepszy rozwój unikalnego potencjału poszczególnych terytoriów dla osiągnięcia celów rozwojowych, w tym spójności społeczno-gospodarczej, poprzez zintegrowane zarządzanie rozwojem. Istotnym wsparciem okazują się tutaj elementy historyczno-kulturowe

związane z danym obszarem, będące istotnym czynnikiem w rozwijaniu tożsamości lokalnej i regionalnej oraz kształtowaniu emocjonalnych postaw wobec swojej miejscowości, gminy czy powiatu.

Tak więc koncentrujemy się tutaj na problematyce regionalizmu jako swoistej wartości, a zarazem czynnikiem wpływającym na proces rozwoju społeczno-gospodarczego. Uzupełnieniem takiego podejścia jest zwrócenie uwagi na kształtowanie się ruchu regionalistycznego w oparciu o założenia teoretyczne, jak i praktykę działania. Istotne staje się w związku z tym zintegrowane podejście do problematyki regionalizmu i związanej z tym idei rozwoju ruchu regionalistycznego. Takie podejście uwzględniające występujące współzależności i powiązania umożliwia prowadzenie działań kompleksowych i wieloaspektowych przez różne podmioty, przy stosowaniu partycypacji społecznej, co pozwala na tworzenie sieci powiązań między różnymi podmiotami, umożliwiając zarządzanie układem terytorialnym oparte na koordynacji kluczowych obszarów polityki rozwoju. Zarazem możliwe staje się wspieranie szeroko pojmowanych funkcji układu terytorialnego, eliminując sytuacje konfliktowe, zapewniając pożądane standardy, z możliwością optymalnego wykorzystania zasobów endogenicznych, jakimi są elementy dziedzictwa historyczno-kulturowego. Wydaje się, że zintegrowane podejście do zjawiska regionalizmu oraz kształtowania się ruchu regionalistycznego jest odpowiedzią na wyzwania rozwojowe oraz potrzebę wzmocnienia roli społeczności lokalnych i regionalnych w zakresie wypracowania nowych instrumentów organizowania współpracy oraz budowania zaufania uczestników życia społeczno-gospodarczego. Tak więc zasadne wydaje się przyjęcie założenia o konieczności ścisłego związku pomiędzy specyfiką zarządzania rozwojem jednostki terytorialnej, ideą regionalizmu oraz zmieniającymi się, a zarazem różnorodnymi czynnikami i uwarunkowaniami wpływającymi na formy aktywności wspólnoty samorządowej i kształtowanie przez nią polityki publicznej w ramach układu terytorialnego. Pozwala to na sformułowanie następujących konkluzji:

1. Konieczne jest podejście terytorialne zakładające, że rozwój społeczno-gospodarczy w kontekście podejścia zintegrowanego musi być nierozłącznie związany z kształtowaniem przestrzeni społecznej oraz działaniami na rzecz rozwoju społecznego, kulturowego i politycznego.
2. Działania w rozwoju zintegrowanym winny uwzględniać rozwiązania organizacyjne stymulujące potencjały endogeniczne, wypra-

cowywane we współpracy ze społecznością regionalną i lokalną, a także zakładać kształtowanie poczucia integracji i identyfikacji terytorialnej społeczności regionalnej i lokalnej.

3. Konieczne jest zorientowanie podejmowanych działań na terytorialnym wymiarze procesów rozwojowych, przy jednoczesnym wskazaniu, że polityka rozwoju powinna być odpowiednio zintegrowana przestrzennie.
4. Z punktu widzenia praktyki niezwykle istotną staje się potrzeba integracji polityki rozwoju wokół celów publicznych w wymiarze społeczno-przestrzennym i historyczno-kulturowym.
5. Zasadne wydaje się zidentyfikowanie następujących zagadnień istotnych z punktu widzenia poszerzenia dotychczasowej wiedzy na temat specyfiki współczesnego regionalizmu oraz budowania ruchu regionalistycznego w perspektywie zarządzania jednostką terytorialną.
6. Dla zapewnienia efektów w procesie planowania i zarządzania w odniesieniu do rozwoju lokalnego i regionalnego niezwykle istotną staje się identyfikacja szans i możliwości, oraz potencjalnych zagrożeń, a także kompleksowe oddziaływanie władz publicznych na społeczeństwo, przestrzeń, środowisko kulturowe w celu tworzenia warunków stymulujących wykorzystanie endogenicznych potencjałów rozwojowych.
7. Zasadne wydaje się podjęcie wielokierunkowych działań obejmujących różnorodne obszary aktywności, gdzie jednym z kluczowych staje się zagadnienie szeroko pojmowanego regionalizmu oraz koordynowania działań na rzecz osiągnięcia założonych celów w zakresie angażowania potencjału społecznego jednostki terytorialnej.
8. Konieczne jest podejmowanie działań zapewniających wypracowanie form i metod systemu zarządzania rozwojem jednostki terytorialnej uwzględniającego złożoność i wieloaspektowość występujących uwarunkowań. Dzięki temu zarządzanie procesami rozwojowymi w wymiarze społecznym, przestrzennym i historyczno-kulturowym zmierzać będzie do osiągnięcia celów rozwojowych określonych w stosunku do danego terytorium, zapewniając zarazem harmonijne uzupełnianie i współpracę wykorzystywanych instrumentów, będących w dyspozycji instytucji działających na różnych poziomach zarządzania.

9. Należy podkreślić, że zintegrowane podejście do problematyki regionalizmu oraz kształtowania się ruchu regionalistycznego tworzy warunki dla:
 - poprawy efektywności wykorzystania palety dostępnych instrumentów rozwojowych,
 - zwiększenia skuteczności w osiąganiu celów związanych z rozwojem układu terytorialnego oraz wykorzystywaniem potencjałów historyczno-kulturowych danego obszaru,
 - wzmocnienia poczucia współodpowiedzialności kluczowych interesariuszy i ich skłonności do partnerskiej współpracy poprzez zmobilizowanie wysiłków wszystkich dla powodzenia realizacji pakietów działań rozwojowych.
10. Niezbędne wydaje się wdrażanie idei partnerstwa oraz tworzenie warunków dla szeroko pojmowanego współzrządzenia, co stanowi zadanie stojące przed współczesnym samorządem.
11. Konieczna wydaje się zmiana paradygmatu myślenia o współczesnym regionalizmie, co spowoduje przekształcenia w sposobie pojmowania oraz w formach, metodach i instrumentach realizacji zadań w tym zakresie.
12. Konieczne jest systematyczne poszerzanie wiedzy, a także uwzględnianie stale zmieniających się uwarunkowań oraz doświadczeń będących stałym elementem w sferze polityki rozwoju opartej o zasoby dziedzictwa historyczno-kulturowego stanowiących swoiste endogeniczne potencjały układu terytorialnego.

Współczesny regionalizm jest zjawiskiem wielowymiarowym, dlatego też stanowi przedmiot wielu rozważań o charakterze teoretycznym, jak też odniesień w wymiarze praktycznym. Regionalizm charakteryzuje się dużą liczbą cech, stąd trudno o jednoznaczne i wyczerpujące określenie zjawiska. Podobnie w odniesieniu do idei ruchu regionalistycznego, co wskazuje na potrzebę dalszych poszukiwań w tym zakresie i wypracowanie podstaw teoretycznych oraz zaprojektowanie modelu rozwiązań uwzględniającego wymogi praktyki w odniesieniu do poszczególnych układów terytorialnych.

Bibliografia

Akty prawne

- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa, Dz.U. z 2022 r. poz. 209.
- Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, Dz.U. Nr 277, poz. 1658 z późn. zm.

Literatura

- Adamiak J., *Zarządzanie finansami lokalnymi i regionalnymi*, Toruń 2001.
- Babiak J., Baczek T., Puchała-Krzywina E. (red.), *Europejskie innowacje. Teoria i praktyka*, Elipsa, Warszawa–Bruksela 2011.
- Bagdziński S.L., *Lokalna polityka gospodarcza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1994.
- Baucz A., Łotocka M., Żuber P. (red.), *Spójność terytorialna wyzwaniem polityki rozwoju Unii Europejskiej, Polski wkład w debatę*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2009.
- Biniecki A., Szczupak B., *Strategiczne myślenie o przyszłości gminy*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2004.
- Boguszewski R. (red.), *Spółczeństwo obywatelskie w teorii i praktyce*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2018.
- Bomanowski D., *Poglądy solidarystyczne Leopolda Caro*, w: U. Zagóra-Jonszta (red.), *Myśl ekonomiczna II Rzeczypospolitej. Materiały z konferencji, Wiśła 22–24.10.1997*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 1997.
- Boryczka E., *Tożsamość Łodzi, czyli o prawdzie tego miasta*,

- w: M.E. Sokołowicz, Z. Przygodzki (red.), *Nowoczesne miasto. Badania, instrumenty, analizy*, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź 2008.
- Borzyszkowski J., *Istota ruchu kaszubskiego i jego przemiany od połowy XIX wieku po współczesność*, Studium Wiedzy o Pomorzu, Gdańsk 1982.
 - Braun J., *Regionalizm Aleksandra Patkowskiego*, „Ziemia. Prace i Materiały Krajoznawcze PTTK” 1966.
 - Broński K., *Rola dziedzictwa kulturowego w rozwoju lokalnym. Doświadczenie polskie doby transformacji (po 1989 r.)*, „Zeszyty Naukowe AE w Krakowie” 2006, nr 706.
 - Budnikowski A., *Zagrożenia związane z globalizacją i możliwości ich pokonywania*, „Zeszyty Naukowe Kolegium Gospodarki Światowej SGH” 2000, nr 9.
 - Bukowski A., *Region tradycyjny w unitarnym państwie w dobie globalizacji. Przypadek województwa małopolskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.
 - Buzan B., Jones Ch., Little R., *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism*, Columbia University Press, New York 1993.
 - Carnera M., *Putting People First. Sociological Variables in Rural Development*, Oxford University Press, New York 1995.
 - Chmielewski J.M., *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, Warszawa 2004.
 - Chojnicki Z., Czyż T., *Region – regionalizacja – regionalizm*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1992, nr 2.
 - Chojnicki Z., Czyż T., *Region i regionalizacja w geografii*, w: K. Handke (red.), *Region, regionalizm. Pojęcia i rzeczywistość. Zbiór studiów*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 1993.
 - Chudziński E., *Regionalizm – lokalizm – media*, Warszawa–Bochnia 2001.
 - Chudziński E., *Regionalizm. Idea – ludzie – instytucje*, Muzeum Niepodległości, Mazowiecka Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2013.
 - Churski P., *Kapitał terytorialny – potencjał drzemiący w regionach, Polskie regiony wobec nowej rzeczywistości*, „Pomorski Thinkletter” 2022, nr 2.
 - Coleman J.S., *Social Capital in the Creation of Human Capital*, „American Journal of Sociology” 1988, nr 94.

- Czaja J., *Bezpieczeństwo kulturowe. Zarys problematyki*, Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2004.
- Czernik T., *Publiczne zaufanie*, „Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2007, R. VI, nr 1.
- Czerwiński K., *Nowoczesne społeczeństwo obywatelskie wobec wybranych aspektów globalizacji w kontekście bezpieczeństwa*, w: K. Czerwiński, M. Fiedor (red.), *Komunikowanie społeczne w wielokulturowych społeczeństwach. Wielowymiarowe zagrożenia bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011.
- Damorsz J., *Regionalizm w nowym społeczeństwie obywatelskim*, w: J. Damrosz (red.), *Regionalizm a ustrój państwa polskiego*, Cieschanów 1995.
- Damrosz J., *Region i regionalizm (studium interdyscyplinarne)*, Instytut Kultury, Warszawa 1987.
- Danielewicz J., Sokołowicz M., Żak-Skwierczyńska M., *Projekty zintegrowane*, w: *Planowanie jako instrument zintegrowanego zarządzania w jednostkach samorządu terytorialnego*, Łódź 2015.
- Dąbrowski Z., *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, WSP, Olsztyn 1997.
- Domański R.S., *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, Warszawa 1993.
- Drwiłło A., Gliniecka J., *Finanse organów lokalnych*, Gdańsk 1992.
- Dudzik S., *Działalność gospodarcza samorządu terytorialnego: problematyka prawna*, Wydawnictwo „Zakamycze”, Kraków 1998.
- Duniewska Z., *Z rozważań nad dobrem gminy*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2016, vol. XCVIII.
- Dutkowski M., Parysek J.J., *Koncepcja ekorozwoju i jej technologiczne oraz społeczno-polityczne uwarunkowania*, „Przegląd geograficzny” 1994, t. 66, z. 1–2.
- Elden S., *Land, Terrain, Territory*, „Progress in Human Geography” 2010, vol. 34.
- Fehler W., *Bezpieczeństwo w środowisku lokalnym*, Wydawnictwo ARTE, 2009.
- Fleszer D., *Mienie komunalne*, „Casus” 2015, nr 78.
- Fleszer D., *Z problematyki zarządzania jednostką samorządu terytorialnego*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas Zarządzanie” 2014, nr 1.
- Frykowski M., *Lokalna tradycja historyczna w świadomości społecznej*, w: J. Luma, A. Szyfer (red. nauk.), *Spółeczności lokalne i ich prze-*

- miany. Materiały z seminarium, 10–13 czerwca 1978*, Olsztyn 1980, s. 191–194.
- Fukuyama F., *Zaufanie. Kapitał społeczny a drogi do dobrobytu*, przeł. A. Śliwa, Wydawnictwo PWN, Warszawa–Wrocław 1997.
 - Galbraith J.K., *Spółczesność dobrobytu i państwo przemysłowe*, przeł. Z. Zinserling, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1973.
 - Gałuszka K., *Identyfikacja rozwoju lokalnego i źródeł jego finansowania*, w: T. Famulska, K. Znaniecka (red.), *Finansowe aspekty rozwoju regionalnego*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2004.
 - Gawroński H., *Zarządzanie strategiczne w samorządach lokalnych*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010.
 - Gašior-Niemiec A., *Nowy regionalizm w Europie – zarys problematyki*, w: P. Jakubowska, A. Kukliński, P. Żuber (red.), *Problematyka przyszłości regionów. W poszukiwaniu nowego paradygmatu*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2008.
 - Geddes M., Le Galès P.I., *Local Partnerships, Welfare Regimes and Local Governance: A Process of Regime Restructuring?*, w: M. Geddes I.J. Benington (red.), *Local Partnerships and Social Exclusion in the European Union*, Routledge, London 2001.
 - Gęszicka G., *Partnerstwo w rozwoju lokalnym*, Katowice 1996.
 - Gilowska Z., Gorzelak G., Jałowiecki B., Sobczak K., *Kierunki polityki regionalnej Polski*, „Studia Regionalne i Lokalne” 1998, nr 24.
 - Ginesman P.B., Zawisny K., *Metody i instrumenty pobudzania przedsiębiorczości lokalnej*, „Gospodarka lokalna w warunkach samorządności. Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu” 1992, nr 205.
 - Głowacka D. (red.), *Media lokalne i regionalne – nierozwiązane problemy, nowe wyzwania*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2013.
 - Gold J.R., Ward S.V., *Place Promotion – the Use of Publicity and Marketing to Sell Towns and Regions*, John Wiley and Sons, Chichester 1994.
 - Goleń M., Ziółkowski M., *Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym*, w: H. Sochacka-Krysiak (red.), *Zarządzanie gospodarką i finansami gminy*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2003.

- Gołuchowski J., *Przesłanki wykorzystania technologii wiedzy w zarządzaniu publicznym*, w: A. Frączkiewicz-Wronka (red.), *Zarządzanie publiczne – elementy teorii i praktyki*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2009.
- Gomuła W., *Władza lokalna wobec centrum. Socjologiczne problemy społeczności lokalnych*, WSP, Rzeszów 1989,
- Gordon G.L., *Strategiczne plany gmin. Jak osiągnąć sukces*, Agencja Rozwoju Komunalnego, Warszawa 1998.
- Goryński J., *Urbanizacja, urbanistyka, architektura*, PWN, seria: „Omega 45”, Warszawa 1966.
- Gorzelak G., *Jeszcze o liderach*, „Wspólnota” 2001, nr 25/589.
- Gorzelak G., *Uwagi nt. dokumentu UE Green Paper on Territorial Cohesion Turning territorial diversity into strength*, w: *Spójność terytorialna wyzwaniem polityki rozwoju Unii Europejskiej. Polski wkład w debatę*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2009.
- Gorzelak G., *Zewnętrzna interwencja jako czynnik rozwoju lokalnego (na przykładzie Programu Inicjatyw Lokalnych)*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2000, nr 3.
- Grosse T.G., *Innowacyjna gospodarka na peryferiach?*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2007.
- Gryz J., *Wspólnota bezpieczeństwa*, „Humanities and Social Sciences” 2015, vol. XX, nr 1.
- Grzela J., *Region, regionalizm, regionalizacja – wybrane aspekty teoretyczne*, „Studia i Materiały Miscellanea Oeconomicae” 2011, R. 15, nr 1.
- Halbwachs M., *Społeczne ramy pamięci*, przeł. M. Król, wyd. 2, Warszawa 2008.
- Haus M., Heinelt H., Stewart M. (red.), *Urban Governance and Democracy: Leadership and Community Involvement*, Routledge, London 2005.
- Hauser J. (red.), *Administracja publiczna*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2005.
- Hausner J. (red.), *Komunikacja i partycypacja społeczna*, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1999.
- Hełpa-Liszowska K., *Dziedzictwo kulturowe jako czynnik rozwoju lokalnego*, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2013, t. 1, nr 6.

- Herbst M., *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007.
- *Heritage, Tourism and Society*, D.T. Herbert (red.), Mansell Publishing Limited, London 1995.
- Hryniewicz J., *Endo- i egzogenne czynniki rozwoju gospodarczego gmin i regionów*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2000, nr 2.
- Huczek M., *Promocja gminy jako sposób wspierania lokalnego rozwoju społeczno-gospodarczego*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas Zarządzanie” 2007, nr 1.
- Inglehart R., *Trustwell being and democracy*, w: M.E. Warren (red), *Democracy and trust*, Cambridge University Press, New York–Cambridge 1999.
- Iwankiewicz-Rak A., *Marketing organizacji niedochodowych – wybrane problemy adaptacji w warunkach polskich*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Wrocław 1997.
- Jabłoński Z., Potoczek A., *Społeczne i kulturowe uwarunkowania rozwoju lokalnego*, w: A. Potoczek (red.), *Stymulowanie rozwoju lokalnego – perspektywa społeczna i organizacyjna*, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego, Toruń 2001.
- Jałowiecki B., Szczepański M.S., Gorzelak G., *Rozwój lokalny i regionalny w perspektywie socjologicznej*, Śląskie Wydawnictwa Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Nauk Społecznych, Tychy 2007.
- Jankowski D., *Edukacja regionalna jako czynnik regionotwórczy*, w: S. Dąbrowski i in. (red.), *Regionalizm polski: przeszłość i teraźniejszość*, Krajowy Ośrodek Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury, Ciechanów 1990.
- Jankowski D., *Regionalizm jako ideologia, zasada działania i orientacja poznawcza*, „Kaliskie Zeszyty Muzealne” 1990, nr 1.
- Jastrzębska M., *Podstawy zarządzania finansami gminy*, „Samorząd Terytorialny” 2001, nr 3.
- Jewtuchowicz A., Markowski T., *Efekty zewnętrzne w systemach lokalnych*, w: B. Gruchman, J. Tarajkowski (red.), *Rozwój gospodarki lokalnej w teorii i praktyce*, seria: „Rozwój regionalny. Rozwój lokalny. Samorząd terytorialny, Instytut Gospodarki Przestrzennej UW, Instytut Planowania AE, Poznań 1990.
- Jewtuchowicz A., *Terytorium i jego rozwój w warunkach globalizacji*, w: E. Molendowski (red.), *Globalizacja i regionalizacja we współ-*

czesnym świecie. *Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Irenie Pietrzyk*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2012.

- Jeżewski J., *Regionalizm*, w: J. Boć (red.), *Prawniczy słownik wyrazów trudnych*, Kolonia Limited, Wrocław 2005.
- Kacprzyński B., *Gospodarka lokalna w Polsce*, w: B. Gruchman, J. Tarajkowski (red.), *Rozwój gospodarki lokalnej w teorii i praktyce*, seria: „Rozwój regionalny. Rozwój lokalny. Samorząd terytorialny”, Instytut Gospodarki Przestrzennej UW, Instytut Planowania AE, Poznań 1990.
- Karczocho W., *Lokalne społeczeństwo obywatelskie jako „siła przeciwważna” wobec globalizacji gospodarczej oraz medialnej*, w: R. Piekarski, M. Graban (red.), *Globalizacja i my. Tożsamość lokalna wobec trendów globalnych*, Universitas, Kraków 2003.
- Kieres L., *Regionalizacja w Europie. Doświadczenia Rady Europy i jej Kongresu Władz Lokalnych i Regionalnych*, w: K. Nowacki, R. Russano (red.), *Prawne problemy regionalizacji w Europie*, Kolonia Limited, Wrocław 2008.
- Kisiel W., *Komentarz do art. 1*, w: P. Chmielnicki (red.), *Ustawa o samorządzie gminnym. Komentarz*, Lexis Nexis, Warszawa 2014.
- Klasik A., Kuźnik F., *Regiony uczące się w teorii i praktyce polityki rozwoju regionalnego*, w: J. Tarajkowski, L. Wojtasiewicz (red.), *Przestrzeń w polityce gospodarczej*, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2008.
- Klausen J.E., Sweeting D., *Legitimacy and Community Involvement in Local Governance*, w: M. Haus, H. Heinelt, M. Stewart (eds.), *Urban Governance and Democracy: Leadership and Community Involvement*, Routledge, London 2005.
- Konecka-Szydłowska A., *Kapitał endogeniczny w rozwoju małych miast*, w: K. Heffner, T. Marszał (red.), *Rewitalizacja, gentryfikacja i problemy rozwoju małych miast*, „Studia KPZK PAN” 2011, t. 136.
- Korzeniowski L.F., *Zarządzanie bezpieczeństwem. Rynek, ryzyko, zagrożenia, ochrona*, PSB, Kraków 2000.
- Kossak J., *Tradycja w polskiej kulturze współczesnej*, Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury, Warszawa 1988.
- Kotler P., Andreasen A.R., *Strategic Marketing for Non-profit Organizations*, wyd. 4., Englewood Cliffs, Prentice Hall, New York 1991.

- Kotler P., Asplun C., Rein I., Haider D., *Marketing Places Europe. How to attract investments, industries, residents and visitors to cities, communities, regions and nations in Europe*, Pearson Education, London 1999.
- Kotler P., *Marketing für Nonprofit Organisationen*, C. E. Pöschel Verlag, Stuttgart 1987.
- Kożuch A., *Rola samorządu terytorialnego we wspieraniu rozwoju lokalnego*, w: A. Kożuch, A. Noworól (red.), *Instrumenty zarządzania rozwojem w przedsiębiorczych gminach*, Instytut Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Kraków 2011.
- Kożuch B., Kochalski C. (red.), *Strategiczne zarządzanie miastem w teorii i praktyce Urzędu Miasta Poznania*, seria: „Monografie i Studia Instytutu Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków 2011.
- Krzysztofek K., Szczepański M.S., *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002.
- *Kształcenie liderów społeczności wiejskich*, praca zbiorowa, Fundusz Współpracy, Warszawa 1996.
- Kucala M., *Twoja mowa cię zdradza. Regionalizmy i dialektyzmy języka polskiego*, seria: „Biblioteczka Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego”, Kraków 1994.
- Kuciński K., *Gospodarka współczesnego świata, Wielka Encyklopedia Geografii*, t. XVI, Wydawnictwo „Kurpisz”, Poznań 1999.
- Kwaśniewski K., *Elementy teorii regionalizmu*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 1993.
- Kwaśniewski K., *Region kulturowy*, w: A. Staszczak (red.), *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, PWN, Warszawa–Poznań 1987.
- Legutko-Kobus P., *Dziedzictwo kulturowe jako czynnik rozwoju i specjalizacji regionów*, „Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania PAN” 2016, t. 170.
- Lenartowicz K., *Słownik psychologii architektury dla studiujących architekturę*, Skrypt Politechniki Krakowskiej, Kraków 1997.
- Leśniak-Moczuk K., *Ruchy społeczne jako przejaw inicjatyw społecznych*, w: R. Boguszewski (red.), *Spółczesność obywatelskie. W teorii i praktyce*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2018.
- Lindsay S., *Kultura, modele umysłowe i dobrobyt narodowy*,

- w: L.E. Harrison, S.P. Huntington (red.), *Kultura ma znaczenie*, przeł. S. Dymczyk, Zysk i S-ka, Poznań 2003.
- Lipiński E., *Problemy, pytania, wątpliwości. Z warsztatu ekonomisty*, wyd. 1, PWE, Warszawa 1981.
 - Łojko E., *Socjologiczne problemy samorządności lokalnej*, w: A. Piekara, Z. Niewiadomski (red.), *Samorząd terytorialny i rozwój lokalny*, Uniwersytet Warszawski, Centrum Studiów Samorządu Terytorialnego i Rozwoju Lokalnego, Warszawa 1992.
 - Łukowski W., *Społeczne tworzenie ojczyzn*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002.
 - Łysoń W., *Funkcjonowanie władzy lokalnej*, w: P. Dobrowolski (red.), *Władza i społeczności lokalne w procesie przeobrażeń ustrojowych*, praca zbiorowa, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1994.
 - Majka J., *Etyka życia gospodarczego*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 1982.
 - Malisz B., *Podstawy gospodarki i polityki przestrzennej*, Ossolineum, Warszawa 1984.
 - Markowski T., *Flexible and integrative planning in functional urban areas – towards a new approach to spatial planning*, w: W.M. Gaczek (red.), *Dynamika, cele i polityka zintegrowanego rozwoju regionów. Aspekty teoretyczne i zarządzanie w przestrzeni*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2013.
 - Markowski T., *Kapitał terytorialny jako cel zintegrowanego planowania rozwoju*, „Mazowsze. Studia Regionalne” 2016, nr 18.
 - Markowski T., Turała M., *Planowanie jako instrument zintegrowanego zarządzania w jednostkach samorządu terytorialnego*, Łódź 2015.
 - Markowski T., *Zintegrowane planowanie rozwoju – dylematy i wyzwania*, „Studia KPZK. Polska Akademia Nauk” 2015, nr 161.
 - Mączyński M., *Samorząd terytorialny a ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego na szczeblu lokalnym*, w: S. Dolata (red.), *Funkcjonowanie samorządu terytorialnego – doświadczenia i perspektywy*, t. 1 i 2, Warda&Kłosowski Consulting, Opole 1998.
 - Miazga M., *Społeczne problemy kształtowania przestrzeni*, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Warszawa 2001.
 - Misiuk A., *Administracja porządku i bezpieczeństwa publicznego*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.

- Murzyn-Kupisz M., *Barbarzyńca w ogrodzie? Dziedzictwo kulturowe widziane z perspektywy ekonomii*, „Zarządzanie Publiczne” 2010, nr 3.
- Nawrocki T., *Funkcjonowanie grup odniesienia w społeczności lokalnej*, w: J. Wódz (red.), *Społeczności lokalne szkice socjologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1986.
- Newton K., *Social and Political Trust in Established Democracies*, w: P. Norris (red.), *Criticals. Global Support for Democratic Government*, Oxford University Press, Oxford 1999.
- Nikitorowicz J., *Zagadnienia edukacji regionalnej i międzykulturowej w kreowaniu tożsamości kulturowej człowieka*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2008, nr 2.
- Nowakowska A. (red.), *Budowanie zdolności innowacyjnych regionów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009.
- Nowakowska A., Sokołowicz M., *Drzewo celów i macierz korelacji*, w: T. Markowski, M. Turąta (red.), *Planowanie jako instrument zintegrowanego zarządzania w jednostkach samorządu terytorialnego*, Wydawnictwo KZMR Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015.
- Omelaniuk A.J., *Historia w ruchu regionalnym*, Wrocław–Ciechanów 2001.
- Omelaniuk A.J., *Z regionalizmem w XXI wiek, referat programowy na VI Kongres Regionalnych Towarzystw Kultury*, „Silesia” KODRTK, Wrocław–Ciechanów 1998.
- Ossowski S., *Z zagadnień psychologii społecznej*, seria: „Dzieta”, t. III, PWN, Warszawa 1967.
- Pakulska T., Poniatowska-Jaksch M., *Tożsamość społeczności lokalnej jako przesłanka rozwoju regionalnego – dylematy badawcze*, „Monografie i Opracowania. Szkoła Główna Handlowa” 2003, nr 506.
- Pańko W., *Prawne aspekty funkcjonowania i rozwoju społeczności lokalnej*, w: B. Jałowicki, K. Sowa, P. Dutkiewicz (red.), *Społeczności lokalne. Terazniejszość i przyszłość. Rozwój regionalny. Rozwój lokalny. Samorząd terytorialny*, Instytut Gospodarki Przestrzennej, nr 20, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1989.
- Partycki S., Drewniak A., *Dziennikarstwo regionalne. Doświadczenia towarzystw regionalnych*, w: M. Parzyszek (red.), *Media lokalne w budowaniu tożsamości regionalnej. Dobre praktyki stowarzyszeń*

regionalnych na Lubelszczyźnie, KUL, UMCS, Wojewódzka Rada Towarzystw Regionalnych, Wojewódzki Ośrodek Kultury, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Administracji w Lublinie, Lublin 2015.

- Parysek J.J., *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2001.
- Patrzalek L., *Funkcje ekonomiczne samorządu terytorialnego w okresie transformacji systemowej w Polsce*, „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu” 1996, nr 714.
- Paxton P., *Is social capital declining in the United States A multiple indicator assessment*, „The American Journal of Sociology” 1999, t. 105, nr 1.
- Pestka S., *20 lat społecznej służby*, „Pomerania. Miesięcznik społeczno-kulturalny” 1976, nr 6.
- Petrykowski P., *Edukacja regionalna. Problemy podstawowe i otwarte*, UMK, Toruń 2003.
- Petrykowski P., *Edukacyjne konteksty regionalizmu – stowarzyszenia społeczne*, Zakład Usług Poligraficznych Gestor, Toruń 2004.
- Piccinato G., *Specjaliści, mieszkańcy, użytkownicy. Ćwiczenia w zgodnym budowaniu*, w: J. Purchla (red. nauk.), *Dziedzictwo a turystyka*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 1999.
- Piekara A., *Wartości, istota, uwarunkowania i funkcje społeczne samorządu terytorialnego a rozwój lokalny*, w: *Samorząd terytorialny i rozwój lokalny*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1992.
- Pietrzyk I., *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*, PWN, Warszawa 2001.
- Podedworna H., *Analiza struktur społecznych. Wybrane przykłady*, w: J. Polakowska-Kujawa (red.), *Socjologia ogólna: wybrane problemy*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2007.
- Podgórski D., *Przegląd wytycznych dotyczących zintegrowanych systemów zarządzania. Materiały konferencji: Zintegrowane systemy zarządzania*, Polanica Zdrój, 21–23 września 1998.
- *Polityka regionalna – zintegrowane podejście*, „Panorama Inforegio” 2010, nr 34.
- Poniedziałek J., *Post migracyjne tworzenie tożsamości regionalnej*, Adam Marszałek, Toruń 2011.

- Poniedziałek J., *Wielofazowy proces instytucjonalizacji regionu*, „Kultura i Edukacja” 2016, nr 1.
- Potoczek A., *Problemy tożsamości i świadomości regionalnej*, „Pomorze Nadwiślańskie. Biuletyn” 1992, nr 3.
- Potoczek A., *Samorząd terytorialny a rozwój regionalny*, Toruń–Suwałki 1998.
- Potoczek A., *Teoretyczne i praktyczne zagadnienia społecznego uczestnictwa w rozwoju lokalnym – wprowadzenie do problematyki*, w: A. Potoczek, J. Stępień (red.), *Spoleczne uwarunkowania rozwoju lokalnego*, Poznań–Wrocław 2003.
- Praszquier R., Nowak A., *Zmiany społeczne powstałe pod wpływem działalności przedsiębiorców społecznych*, „Trzeci Sektor” 2005, nr 2.
- Praweńska-Skrzypek P., *Wyzwania samorządowej polityki kulturalnej, Rozwój lokalny: Bariery i stymulanty, Wybrane zagadnienia*, V Kongres Obywatelski, Gdańsk 2010.
- Przecławska A., *Przestrzeń życia człowieka – między perspektywą mikro i makro*, w: A. Przecławska, W. Theiss (red.), *Pedagogika społeczna. Pytania o XXI wiek*, Warszawa 1999.
- Pyrzyk I., *Edukacja szansą bezpiecznego i zrównoważonego rozwoju w gminach*, w: A. Potoczek, G. Górski (red.), *Bezpieczeństwo lokalne. Współczesne uwarunkowania i zagrożenia*, Jagielloński Instytut Wydawniczy, Toruń 2023.
- *Raport o Stanie Samorządności Terytorialnej w Polsce*, Kraków 2013.
- Regulski J., *Samorząd terytorialny. Skąd i dokąd*, „Samorząd Terytorialny” 1991, nr 1–2.
- Ritzer G., *Makdonaldyzacja społeczeństwa*, przeł. L. Stawowy, Muza, Warszawa 1999.
- Rumpel P., Siwek T., *Marketing terytorialny a kreowanie regionów: przykład czeski*, „Przegląd Geograficzny” 2006, nr 78.
- Sasinowski H., *Spoleczeństwo obywatelskie i jego rola w budowie demokracji*, „Economy and Management” 2012, nr 1.
- Schromnik A., *Marketing terytorialny koncepcja ogólna i doświadczenia praktyczne*, w: T. Markowski (red.), *Marketing terytorialny*, „Studia KPZK” 1997, t. CXII.
- Sekściński A., *Bezpieczeństwo wewnętrzne w ujęciu teoretycznym*.

Geneza i współczesne rozumienie w naukach politycznych, „Kwartalnik Naukowy Ośrodka Analiz Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego e-Politikon” 2013, nr 6.

- Skorowski H., *Europa regionu. Regionalizm jako kategoria aksjologiczna*, Wydawnictwo Fundacji ATK, Warszawa 1998/1999.
- Skorowski H., *Współczesne ujęcie regionalizmu*, w: Z. Chlewiński (red.), *Regionalizm. Idea – tradycje – perspektywy rozwoju w muzealnictwie*, Muzeum Mazowieckie w Płocku, Płock 2007.
- Słobodzian B., *Dylematy polityki rozwoju regionalnego Polski*, w: M. Barański (red.), *Samorząd – Rozwój – Integracja*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2003.
- Sokołowicz M.E., *Zagadnienie bliskości w badaniach nad rozwojem terytorialnym. Podejście instytucjonalne*, w: A. Nowakowska (red.), *Zrozumieć terytorium. Idea i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.
- Sołkowicz K., *Kulturowe aspekty rozwoju regionalnego*, „Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne” 2015, t. XXII.
- Sowa K., *Lokalizm, centralizm i rozwój społeczny*, „Państwo i kultura polityczna” 1998, nr 5.
- *Spójność terytorialna wyzwaniem polityki rozwoju Unii Europejskiej*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2009.
- Stańczyszyn E., *Układ i rozwój lokalny*, w: D. Strahl (red.), *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2003.
- Stawasz D. (red.), *Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania rozwoju regionu – teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004.
- *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2007.
- *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju MR*, Warszawa 2016.
- *Strategia Rozwoju Kraju 2020*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2011.
- Stróżewski W., *W kręgu wartości*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1992.
- Strzelecki Z. (red.), *Gospodarka regionalna i lokalna*, PWN, Warszawa 2008.
- Strzeszewski Cz., *Integralny rozwój gospodarczy*, Od Iss, Warszawa 1976.

- Synak B., *Społeczno-kulturowe aspekty edukacji regionalnej*, w: K. Marzec-Holka (red.), *Społeczeństwo. Demokracja. Edukacja. Nowe wyzwania w pracy socjalnej*, Bydgoszcz 2000.
- Szczepański J., *Polska lokalna*, w: B. Jałowiecki (red.), *Społeczeństwo i gospodarka w Polsce lokalnej*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1992.
- Szmagański J., *Praca socjalna w poszukiwaniu skutecznych metod*, w: L. Malinowski, M. Orłowska, *Praca socjalna służbą człowiekowi*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1998.
- Szomburg J., *10 ról samorządów regionalnych, Polskie regiony wobec nowej rzeczywistości*, „Pomorski Thinkletter” 2022, nr 2.
- Szromnik A., *Marketing terytorialny – geneza, rynki docelowe i podmioty oddziaływania*, w: T. Domański (red.), *Marketing terytorialny. Strategiczne wyzwania dla miast i regionów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1997.
- Szromnik A., *Marketing terytorialny jako atrybut rynkowej orientacji miast oraz regionów*, w: A. Grzegorzczak, A. Kochaniec (red.), *Kreowanie wizerunku miast*, Wyższa Szkoła Promocji, Warszawa 2011.
- Sztando A., *Lokalny interwencjonizm samorządowy czyli kształtowanie gminnego rozwoju gospodarczego*, „Studio Regionalne i Lokalne” 2000, nr 1.
- Sztando A., *Strategia rozwoju gospodarczego gminy jako element lokalnego otoczenia przedsiębiorstwa*, „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. Gospodarka lokalna w teorii i praktyce” 1998, nr 785.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2002.
- Sztompka P., *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2002.
- Szymańska D., *Społeczności lokalne jako czynnik rozwoju i funkcjonowania samorządu terytorialnego*, w: D. Szymańska, S.L. Bagdziński, Z. Jabłoński, A. Potoczek, *Społeczności lokalne a problem ekorozwoju*, Toruń 1995.
- Świątkiewicz W., *Region i regionalizm w perspektywie antropocentrycznego paradygmatu kultury*, w: S. Bednarek, S. Słowik, J. Wojtaś, A. Kociszewski (red.), *Regionalizm polski u progu XXI w., Kongres Regionalnych Towarzystw Kultury, Wrocław 23–25 IX 1994*, Krajowy

Ośrodek Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury, Ciechanów 1994.

- Tkacz S., Wentkowska A., *O naturze teoretyczno-prawnej i uwikłaniach „pojęcia solidaryzm”*, w: A. Łabno (red. nauk.), *Idea solidaryzmu we współczesnej filozofii prawa i polityki*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2012.
- Tokarski J. (red.), *Słownik wyrazów obcych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1980.
- Trojanek M., *Oddziaływanie władzy lokalnej na efektywność przedsięwzięć inwestycyjnych*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu. Seria II” 1994, z. 137.
- Tuziak B., *Autorytet władz gminnych a rozwój społeczności lokalnych. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2014.
- Veiter T., *Political Nation of Ethnicity*, „Regional Contact” 1988, nr 2.
- Wallis A., *Miasto i przestrzeń*, PWN, Warszawa 1997.
- Wallis A., *Socjologia przestrzeni*, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1990.
- Wasilewski K., *Rola prasy lokalnej w procesie budowania tożsamości „małych ojczyzn” na przykładzie Ziemi Lubuskiej 1945–1999*, w: E. Kulczycki, M. Wendland, *Komunikologia. Teoria i praktyka komunikacji*, t. 3, Poznań 2012.
- Wendland M., *Perspektywa konstruktywistyczna jako filozoficzna podstawa rozważań nad komunikacją*, „Kultura i Edukacja” 2011, nr 4.
- Wilczyński P., *Dobro wspólnoty*, w: M. Stahl, B. Jaworska-Dębska (red.), *Encyklopedia samorządu terytorialnego dla każdego*, Cz. 1. *Ustrój*, Difin, Warszawa 2010.
- Winiarski B., *Rozwój regionalny i lokalny w warunkach gospodarki rynkowej*, w: B. Winiarski, L. Patrzalek (red.), *Promowanie rozwoju lokalnego i regionalnego*, Warszawa 1994.
- Winiarski M., *Bezpieczeństwo lokalne problemem pedagogicznym*, „Edukacja i dialog” 2000, nr 122.
- Wiśniewski B., *Podstawowe problemy współpracy administracji publicznej*, w: A. Osierda, B. Wiśniewski (red.), *Współpraca służb porządku publicznego z administracją rządową i samorządową*, Wyższa Szkoła Administracji w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała 2008.

- Wojciechowski E., *Zarządzanie w samorządzie terytorialnym*, Difin, Warszawa 2003.
- Wojnowski K., *Regionalność i lokalne identyfikacje terytorialnej przestrzeni społecznej*, w: E. Bojar, B. Plawgo (red.), *Zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym*, Warszawa 2000.
- Wojtasiewicz L., *Czynniki rozwoju lokalnego – nowe ujęcia metodologiczne*, „Biuletyn KPZK PAN” 1997, z. 117.
- Wódz J., *Kategorie lokalności w empirycznych badaniach zbiorowości*, w: *Społeczności lokalne*, Katowice 1986.
- Wódz J., *Przestrzeń znacząca. Studia socjologiczne*, Śląski Instytut Wydawniczy, Katowice 1989.
- Wrzoska W., *Strategie marketingowe*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2004.
- *Wymiar terytorialny w dokumentach strategicznych*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2010.
- Wysocka E. (red.), *Model ustrojowy województwa/regionu w unitarnym państwie demokratycznym (Raport końcowy)*, Instytut Spraw Publicznych – Program Reformy Administracji Publicznej, Warszawa 1997.
- Wysocki S., *Zarządzanie jakością*, „Gazeta Samorządu i Administracji” 2001, nr 3.
- Zalewski A., *Rola samorządu terytorialnego w rozwoju gospodarki lokalnej*, *Samorząd terytorialny i gospodarka lokalna*, „Monografie i Opracowania” 1994, nr 381.
- Zięba R., *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Scholar, Warszawa 1999.
- Żuber P., *Potrzebujemy polityki regionalnej nowej generacji, Idee dla Polski, Polskie regiony wobec nowej rzeczywistości*, „Pomorski Thinkletter” 2022, nr 2.
- Żukowski T., *Potęga tożsamości*, w: *System wartości i norm społecznych podstawa rozwoju Polski*, Polskie Forum Wartości i Rozwój, Gdańsk 2005.

Netografia:

- Adamus J., *Ile jest warta przestrzeń publiczna?*, Akademia Uniwersytetu Łódzkiego, 2022, Serwis Samorządowy PAP, <https://samorząd.pap.pl/kategoria/akademia-universytetu-lodzkiego/ile-jest-warta-przestrzen-publiczna> [dostęp: 10.07.2023].
- Kaczor K., Tomalak M., *Potencjał inwestycyjny samorządów terytorialnych*, <https://ibngr.edu.pl/> [dostęp: 15.06.2023].
- Kłosowski W., *Kultura jako czynnik rozwoju społecznego a polityki kulturalne polskich metropolii*, http://www.mazowieckieobserwatorium.pl/media/_mik/files/4474/klosowski-kultura-jako-czynnik-rozwoju-spoecznego.pdf [dostęp: 10.06.2023].
- Kowalczyk K., *Idea regionalizmu społeczno-kulturalnego. Reminiscencje historyczno-aksjologiczne*, „Acta Politica Polonica” 2016, nr 4(38), <https://wnus.usz.edu.pl/ap/pl/issue/146/article/3565/> [dostęp: 10.07.2023].
- Lechwar M., *Partnerstwo jako determinanta modernizacji regionu*, [www.univ.rzeszow.pl/pliki/Zeszyt 17/14](http://www.univ.rzeszow.pl/pliki/Zeszyt%2017%2F14) [dostęp: 25.05.2023].
- Legutko R., *Społeczeństwo otwarte a idea solidarności*, <http://www.omp.org.pl/artukul.php?artykul=29> [dostęp: 6.05.2023].
- Mikos v. Rohrscheidt A., *Turystyka kulturowa – wokół definicji*, „Turystyka Kulturowa” 2008, vol. 1, <http://turystykakulturowa.org/ojs/index.php/tk/article/view/178> [dostęp: 25.06.2023].
- Rozwadowski M., *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych oraz działania zmierzające do jego poprawy*, <http://apeiron.nazwa.pl> [dostęp: 10.06.2023].
- Stelmaszczyk M., *Zaufanie w kapitale społecznym wspierającym prawidłowe funkcjonowanie organizacji*, <https://docplayer.pl/10655712-Rozdzial-3-zaufanie-w-kapitale-spoecznym-czynnikiem-wspierajacym-prawidlowe-funkcjonowanie-organizacji.html> [dostęp: 1.05.2023].

JAGIELLOŃSKI
INSTYTUT WYDAWNICZY

Monografie
Akademii
Jagiellońskiej

Regionalizm kujawsko-pomorski

– problemy teorii
i praktyki

Andrzej
Potoczek
Marek
Szuszman

ISBN 978-83-67201-40-7

9 788367 201407